

HOLMI

IX. évfolyam 11. szám

1997. november

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád, Kertész Imre,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Petri György,
Rakovszky Zsuzsa, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

Rakovszky Zsuzsa: Az időről • 1507

*Bartos Tibor: Egymást magyarázó szavak
és fordulatok tára (II) • 1512*

*Lázary René Sándor: Tout Montmartre • 1528
Jeudi, vendredi, samedi • 1530
D'après Apollinaire • 1531*

*Talamon Alfonz: Barátaimnak, egy Trianon előtti
kocsmából • 1532*

*Rába György: Két bűvész • 1537
Rozsdás hangon hűtlenekekről • 1538*

Tóth Judit: Mégis, mégsem • 1538

Gergely Ágnes: A folignói sokszög • 1540

Határ Győző: „Az irodalom köztársasága” • 1542

*Károlyi Amy: Kert • 1549
Boros pohár • 1550*

Tárnok Éva: Washingtoni levél • 1550

*Lackfi János: Az elégedetlenség dala • 1559
Ősz lesz • 1560*

Sebők László: Park, halászok, peonok • 1560

*Antonio Tabucchi: A kövek közt megcsillanó pisztráng
a te életed juttatja eszembe
(Lukácsi Margit fordítása) • 1573*

Vörös István: Névelvételi szertartás • 1579

Takáts József: Mikszáth-szövegek relativizmusa • 1581

G. István László: Szonettek • 1591

Déry Tibor: Elbeszélés (II) • 1592

FIGYELŐ

- Bárdos László*: Irodalomértelmezés területen kívül
(Pór Judit: Lóháton Rómában) • 1618
- Kocziszky Éva*: Farkas Zsolt: Kukorelly Endre • 1625
- Babarczy Eszter*: Criticus faber (Angyalosi Gergely:
A költő hét bordája) • 1627
- Dupcsik Csaba*: A saját két szemükkel (Paul Hollander:
Politikai zarándokok) • 1630
- Szécsényi Endre*: A skót felvilágosodás (Morálfilozófiai
szöveggyűjtemény. Válogatta, szerkesztette
és az utószót írta
Horkay Hörcher Ferenc) • 1636
- Kocsis Zoltán*: A teremtőerő kisugárzása
(Cziffra György újonnan megjelent
videokazettája) • 1640

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levél cím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Szövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1051 Budapest, Nádor u. 26.)
Előfizetési díj fél évre 750, egy évre 1500 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Rakovszky Zsuzsa

AZ IDŐRŐL

Kísértetek

Nincs múlt idő. A múlt nem múlik el.
Megőrizzük, ahogy a rég leégett
erdők virágorát a tómeder
iszapja. Ami volt, nem ér sohase véget:
megszűnik és nem tud megszűnni mégse.
Mint a málnadzsemben rekedt darázs
nem tudni, honnét hangzó zümmögése,
mint mikor távoli rádióállomás
sercegése szüremlik a két szó közti részbe,
míg végül átszakad valami gát,
egy ponton a jelen szövete enged.
Mondjuk, hiperérzékeny kamerád
a néptelen utat, hófoltos búzaföldet
filmezi napokig, pár szélfúttá pocsolyát,
aztán mikor előhívod a filmet,
döbbenet látod: a földeken át
furcsa egyenruhában katonák menetelnek...
Menekülők: teherkocsin, gyalog,
bőröndöt hurcolnak, vagy megrakott
gyerekkocsit tolnak, vagy épp egy szál ruhában
áradnak végtelen sorban – nem hagy nyomot
lábuk az út porában, a szőlődomb sarában...

Vagy amikor hazafelé menet
a sáros földúton kikászálódsz lerobbant
autód alól, és látod, hogy rád sötétedett:
sötét eget tükröz a recés keréknyomokban
csillámló viz, már csak alig dereng
az ócska fürdőkád, a szétesett
gyerekkocsi odébb, a szélső fák tövében,
egyszerre a kopasz gallyak fölé lebeg
a hold gázzal töltött léggömbje, és a fényben
a domb mögül tankok kanyarodnak elő,
a holdfényben tisztán kivehető
a kormánynál az arc is, feléd közeledőben,
mikor épp úgy döntesz, filmforgatás,
és közelebb merészkednél: a robbanás,

a láng, a robbanás, az elszenesedő
test, mintha ami történt, nem bírna az időben
odébbforogni, és csak ismételné magát,
mint elakadt lemez, a fölsértett levegőben...

Vagy biztonsági őr vagy, s éjfélkor körbejársz,
zseblámpád fénye az üres telek
gyomos földjén motoz, ahol a régi ház
hílt helyén parkoló vagy irodaépület
kel ki, a fénynyaláb lapátnyelet,
tócsát, téglarakást forgat elő
az éjszaka talajából, meszes fűvet,
s egyszer csak helyhez szögezi a rémület:
látni nem látni mást, csak a betonkeverő
kövér körvonalát, de mintha emberek
tolonganának ott, egész harsány tömeg,
lábdobogás, harangszó, süllő hús sercegése,
vontatott templomi ének, éles gyerek-
hangon mondóka szálldos a puszta föld felett,
visongó nevetés csap részeg hetvenkedésre:
mint éjszaka falakból a meleg,
úgy párolog a földből elsüllyedt életek
beléivódott öröme és szenvedése...

Vagy este kiszaladsz a kinnfeledt
mosott ruháért, és látod a gyöngye szélben
fej nélkül ágáló kísértetek
sorát röpülni helyben, a szárítókötélen,
a kertfal és a pincelejárát közti térben,
mikor kigyúl egy ablak, és óriási, sárga
fény-négyszöget terít az udvar sötét fűvére,
melyet négy részre szabdal a keresztlécek árnya –
ugyanaz az udvar tíz éve, negyven éve,
s hirtelen úgy érzed: ha visszamégy
az elhagyott, üres szobába, lárma,
nevetgélés fogad, az összes villany ég,
vörösborot töltenek rég összetört pohárba,
vagy csak egyvalaki: szokott helyén, a széken,
a lámpa fénykörén túl, s azt mondja: „Visszatértem,
a telihold talán, vagy fájdalmad mágnese
testté rántotta össze ittlétemnek a térben
kóválygó lenyomatait, hogy én, aki
csak csöpögő csapokról, gázszámláról beszéltem
valaha, elmondjam, amit sose,
s te is elmondd, amit nem mondtál el, míg éltem.”

Egyirányú utca

De ami volt, az nem jön vissza többé
soha. Az idő egyirányú utca.
Örökké zuhog a jelen, s örökké
száraz lábbal kelünk át rajta: a múlt fölissza
szempillantás alatt. Lábbal előre vissza
nem szökken a műugró a trambulínra, és nem
lesz már a csorba ép, a foltos újra tiszta,
de ha mégis lehetne, hogyha valami résen,
a kozmosz féregjáratain át
zuhannál fölfelé, míg eléred azt a pontot,
ahol elromlott minden, hogy fölfejtse a hibás
szemig a múlt kötését, másként legyen, ne mint volt,
bölcsojében fojtsd meg a zsarnokot, vagy
kivándorlásra bírd tulajdon nagyapádat,
vagy azon vedd magad észre: egyszer csak ott vagy
saját gyermekkorodban, épp vasárnap
dél van, most merik szét a húsleves,
s te fényes úrruhádban, düledt üvegszemed
rájuk emelve, a jövő elvetélt
embriója, merev térdekkel lépegetsz
feléjük, vagy csak egy hang, testetlen sürgetés
vagy tiltás oldaluknál, súgod: „Tedd!” vagy „Ne tedd!”
– az is hiába volna. Nem lehet
csak egy szálát kihúzni, ha nem az összeset,
olyan szorosra szótt a múltak szövődéke.
Mint buldózer tolja maga előtt
a voltak összessége a rá következőt,
ami volt egyszer, annak nincsen sohase vége,
vétkes vagy áldozat: nem felejtesz, nem felejték,
a sérelem sérelmet szül, a seb
sebezne, és nincsen, ki mint bokára ejtett
szoknyából vetkező, a múltjából kilépne,
s azt mondaná: „Igen, én ezt tettem veled,
ahogy mások velem: bocsáss meg érte!”
És ha lehetne, ha mégiscsak visszatérne,
ki már soha, megint csak gázszámlákról beszélne,
csöpögő vízcsapokról, s te is csak azt felelnéd,
amit akkor, s nem mondanád: „Ne menj még!”
Fél életem viszed magaddal, hogyha elmegy!”

Párbeszéd az időről

- A: A múltnak sosincs vége. A jelen
– az is a múlt, álöltözetben.
Rozsdás lavór a még levéltelen
bodzabokor tövében, vizes böjti szelekben
fölszárnyaló papírzacskó, az égbe
kapaszkodva az ágak fekete szövedéke,
földmélyi ikreik, a gyökerek lenn –
ugyanaz a tavasz tíz éve, negyven éve:
soha nem múlik el, amit szerettem.
- B: De az idő, mint nyaktiló, lesújt.
Múlt és jelen közt ott a vérben
sikló penge. A póló, amit a szél lefúj,
s most ott hever az orgonabokor tövében,
nem röppen vissza a kötélre újra.
S ha valaki cigarettára gyújt a
szivárgó gázcső közelében,
a lángoló jelenből nincs visszaút a múltba,
két külön kontinens a „már nem” és a „még nem”.
- A: Ahogy az akna negyven éven át
ott vár a sűrű gazban
a kézre, mely kioldja lelkét, a robbanást,
ahogy a holt tavasz kísért az új tavaszban,
jéglapba zárva évtizedeket
kivár a gyűlölet, a szeretet,
amíg új kés sajog a régi sebben:
soha nem múlik el a szeretet,
ahogy nem múlik el a gyűlölet sem.
- B: Sötét hernyók a porban, mint rég: dióvirág.
De ez nem az a por, és nem az a diófa.
A pók, amelyik itt rohan le-föl a kád
falán, meg amelyik lefolyt a lefolyóba,
ugyanolyan, de nem ugyanaz mégse.
Halott anyád a gének semmilyen cselvetése
nem hozza vissza, legfeljebb az álom.
Amit egynek mutat az érzések sötétje,
idegen és sokféle napvilágon.

A: De ami napvilágnál idegen,
ott vár rád a sötétben, öröktől ismerősen.
Kinn habzik, elforr az idő, de benn
valami nem bír megváltozni mégsem
soha. A vénkor udvara felett
a gyermekkor holdja mind fényesebb,
nincs is jelen, csak múlt álöltözetben:
soha nem gyógyul be a régi seb.
Azt szeretem, akit mindig szerettem.

Dal az időről

Fésű földben, karóra víz alatt,
madártetem a hóban...
Száz év előtti karácsonyi lap
a bombatalálat érte fiókban.
Fényképcsomag: aki már nincs sehol,
vizparton áll, gyerek fölé hajol,
sötét haja lobog a nyári szélben.
Szilánkok egy ház romjai alól,
amely leégett az idő tüzeiben.

Fakó zseblámpafény erőlködik,
hogy kimentsen az éjből valamit.
Kölcsönlétre lobbantsa, ami nincs.
A múlt kihamvadt évtizedeit
villantaná törött tükördarab.
Ahogy a kő fölött beforr a hab,
ahogy a gyűrű szétfut a hangtalan vizen –
a végén ránctalan nemlét marad,
mintha sosem lett volna semmi sem.

(A vers egésze kedvéért kivételesen részleges utánközlésre vállalkozunk: a harmadik rész a Holmi, a negyedik a soproni Várhely szeptemberi számában jelent meg.)

Bartos Tibor

EGYMÁST MAGYARÁZÓ SZAVAK ÉS FORDULATOK TÁRA (II)

Hogyan forgassuk?

Egymást értelmező szavak és fordulatok tárát lehessen olvasni körbe-karikába is – ilyeneket gondol a fogalomköreiben forgolódnó szótárszerkesztő. De hátha Olvasóm esze nem karikázik? Inkább bókláznál, tallóznál, mezerélne ott, ahol a mondókájával maga megfeneklett. Akár így tesz, akár úgy, lehető keveset kontárkodok a dolgába csillogokkal, nyilakkal, mutatóujjakkal, szögletes zárójelben kerek zárójellel, bekarikázott ikszekkel, lásd és vedd össze utalásokkal – azzal a szótári KRESZ-szel, ami a felcsapásra és belebökésre szánt többhasábos szótárak forgatásától engem is annyiszor eltántorított. Nincs (*tréf*), mivel Olvasóm érti a tréfát (van humora), se (*trág*), mert szótárnak ne legyen erkölcsé. Idézőjel sincsen, hiszen minden tétele idézet évezredes szóműhelyünk közös műveiből.

Pont, kettőspont, vessző – felkiáltójel, kérdőjel elegendő mindenféle írott beszéd szuszogását, lengő-sújtó indulatát kottázni. Aztán szófaji rendben bekezdések fürtösödnek a fogalomkör hívószaván. A fogalomkörök – **LÉT (1)**, **NEMLÉT (2)** – **MELEG (249)**, **HIDEG (250)** – **KELL (279)**, **NEM KELL (280)** – vagy egymásra vetik tükörképüket, vagy páros-páratlan rendben magyarázzák egymást így: **JÁR-KEL (220)**, **PI-HEN (221)**, **ÚT (222)**, **NEHÉZ (223)**, **KÖNNYŰ (224)**, **SZÁLLÍT (225)**, **NEDVES (226)**, **SZÁRAZ (227)**, **SZÉLJÁRÁS (228)**, **VÍZJÁRÁS (229)**, **ÚSZIK (230)**, **SZÁLL (231)**, **TÁNCOL (232)**, **EMELKEDIK (233)**, **ESIK (234)**. Akad olyan fogalomkör is, amelyikre névnek inkább a légkör illene, mert a föld mélyétől a levegőég ritkultáig társíthatunk sejtést érzéssel, érzést emlékkel, akár tizenhat kötetben, mint Marcel Proust, de a legkevésbé fogalommal. Az **ÍZES (252)** ilyen.

Az első bekezdés, mint mindenikben, a vezérszóé és szófajáé. Első mondata foglalná nyelvünk, nyelvünk, gégefedőnk tapasztalását össze. Aztán zúduljon, ami ízlés dolga: beszédmód, viselkedés, szobor, festmény, épület megítélése. Nem is a szájüregünkben döntünk felőlük. S még az a vak rettegés szóba is alig kerül, ami ízlésünknek épp azért része, mert se emlékünk, se tapasztalatunk felőle. Amikor pataki sétáinkon Újszászy Kálmán professzor úr a neobarokk postának tartó neobrutális Makovecz-betonhajó láttán évekig megütődve rebegte el, hogy Sárospatak jóízű kisváros volt valamikor, az mintha az ízlelésnek véghatára volna. Csakhogy röpké ötszázvalahány évvel előtte a *Németújvári Glosszák* névtelen domonkosa izes tudományt jegyzett fel – s nem ám szakácsművészetet, hanem tagoltat, értelmeset (artikuláltat), vagyis ízeltet, mint a kezünk vagy a bogarak potroha. Értelmező szótár szerkesztőjének talán minden íze-porcikája tiltakozik, hogy az ízületet az ízlés dolgai közé keverem. Hallgatok a szóra, és íziben átteszem az **ÉRTELMES (259)** fogalomkörébe. Ámbár porszem az ész szemét zavarni az ízé? és a jóízű beszéd inkább olyan, mint a személyvonaton újságpapírból kicsomagolt hazai, vagy jól tagolt? Ilyenkor lecsapom Occam beretváját, és bugylibicskával kanyarítok: ami kétséges, az ott lesz mind a két fogalomcsoportban! Azám, ha

kettő elég lenne. Ez az íz csak bolti lekvárosüvegen és Tina Turner szájából egyértelmű. Zalában az izes lehelet: szájbűz. Országosan franccal, francnyavalyával, a Dunántúl rossebbel – a radai rosseb birtokáért Zala, Veszprém és Somogyország: Rossebor-szág verseng –, a székelyek a sullyal, a csallóköziek a süjjel etetik a nemszeretem embert, a palócok viszont az ízzel ízeltetik, ahogy mondják. Az az íz a szájpenész, a fogíny-sorvadás. Itt válik-e el a jó íz a rossz íztől? Nem tudni. Hát a háromízű átok, amit gyerekkoromban is már csak az Isten háta mögött tettek rá a legelkeseredettebb el-lenségre? Annak bizony az **ÉRTELMES (259)** fogalomkörében lesz a helye.

S a náthásnak hogy ízlik a kapormártás? ha garatán nem jut fel illata az izlés legfelsőbb bíróságára, orra szaglótájékára? mikor lejjebb szigorúan csak sósat, savanyút, keserűt, édeset érezhet? Akkor a kapormártást a bor zamatával együtt a **SZAGOS (253)** fogalomkörébe utaljuk? Egy polgári szóra! A nyelv nemcsak szótárszerkesztők nyersanyaga, hanem magunkkal hordozott hőmérőnk – s az íz hőfoka milyen fontos! –, továbbá érzékeny tapintó műszerünk. Az édesvízi mézskőnél finomabb lenyomatát őrzi a kapornak. És sötétben mit ér a bor, ha nem látni, hogy tapad a pohár falához? Lassan vagy gyorsan ereszkedik-e, ha egyszer-kétszer körbelötyölgük? Vagy ha kisüsti gugyim bugyogását nem hallani a butykosból? Mintha légkalapácsos emberrel barkochbáznék.

Mégsem a szemünk-fülünk műve a borivás. Nem is csak orrunk-szemünk-fülünké! Még időérzékünk is részese az ízeletésnek, ízésnek. – *A vendég pedig telemerte tányérját addig a helyig, ahol karimájába valami régi vendéglős monogramja volt beleégetve, sőt a monogramot is befödte, mintha nem volna kíváncsi ilyen haszontalanságokra, a kacsacombról levagdalt húsdarabokat pedig visszahelyezte a tálba, mint valamely Wertheim-szekrénybe, ahol majd kamatoznak. Mindent elvégzett, mielőtt a levest megkavargatta volna, mintha ringatná, mint gyermeket, amelyet elaltával meg akar enni.* – Ki járt el így? Krúdy vagy MacDonald vendége? A tüsténtkonyhák, gyors zabák (*junk food*) ételmisszer-vegyészete nem bocsáthatja föl ízeit Brillat-Savarin kéményén, az orr járatain. Arra ideje nincsen. Neki a küszöbön – szájszélen, ingyen, a nyelv hegyétől középtájáig – kell mindent nyújtania, amit nyújthat, s az izvesztésért más csírátlanitott (homogenizált) örömmel, egyenletes (légkondicionált) hőmérséklettel, harmatozó zenével (*muzak*) fizet ki.

Vannak, akik pozdorján is megojtnak. Közvélemény-kutatási tapasztalat, hogy a csábítás legvártabb alkalmá a gyertyafényes vacsora. Álmodozó hölgyek a porcelánoknak, evőeszközöknek, falon lógó festményeknek részletes leltárát is megadják a pincér bajuszkájával és tudós mosolyával együtt. Csupán a vacsorát nem rendelik meg képzeletüktől. Vagyis az ízeletésüknél minden többet számít. Azért a korunk igazi fényűzésének számító csámcsogásról és persze szemlélődésről a **SOKÁ (108)** fogalomkörében találni többet, mint ahogy a Big Mac és a sportautó barátai a **HAMAR-ban (110)** találnak haza, a gyertyafényes jelenetek hőse viszont a **SZÍNJÁTÉK-ban (248)**. A jó ízek s illatok bő tára a **SÜT-FŐZ (251)** – a hozzávalókból (kellék) szemünk láttára kelnek a tűzhelyen – meg a **HIDEG (250)** is, ha inkább üdülésünket keresnénk, mint éhünket csillapítanánk. Az erkölcsileg minősített rossz ízek legnagyobb részét a **BOMLIK, ERJED (49)** öleli föl – de mindez csak példa, és épp elég, ha a szótár szerkesztője tartja a fejében.

Olvasómnak ott a külön kötet szómutató. A fogalomkörök, mint a rugó csigavonala, koszorúba fogják a szótárat. Ha az én köröm mégis másfelé kanyarodik, mint Olvasómé, ízésünk elágazásának szavánál csapja föl a mutatót, és előbb-utóbb eltalál oda, ahova szeretne. Mert a SÓS és a só nemcsak az ínyünket izgatja, hiszen mehetnékje

van annak, aki be van sózva, tehát **KÍVÁN (282)** egyebek közt, mint a sós vérű, kikapós menyecske (*Hódmezővásárhely*), és ott a helye a **NEHÉZ**-ben (**223**), a **MÉLY**-ben (**192**), ahol bányásszák, vagy ahonnan kiemelve főzik. Az **ÚT (222)** fogalomkörében, hogy merre hordták vagy merre eresztették folyóvízi útjain évszázadokig – s mivel a kincstár, kiváltképp a sókamara pénzzel egyenrangú fizetőeszköze is volt (*sol, sallarium, salary*), helye ott a **CSERÉL (148)** fogalomkörében is, vagy éppen a **MEDDŐ**-ben (**163**), de nemcsak a kamarai sóhivatal közmondásos ügyintézője emlékére, hanem mert régen az elfoglalt várost, mint Karthágót elpusztították, aztán hintették be a helyét sóval – nem mint manapság: előbb sózni, aztán csodálkozni a pusztulásán. Jut eszembe, szerepel a só még az **ÓT ÉS TÖBB (103)** között is, mivelhogy nem a nyelvújítási tömör ikertestvére a tömény, hanem a sókamara sókincsében tízezer faragott kósót jelentett – ezért töméntelen a megoldashatlan. Hogy a hűség jelképe is a lakodalomban adott kenyér és só, az még nem távoli a sózott hal időtállóságától, s elvisz a vizaknai sóstóban lelt '48-as honvédhez vagy akár a napsütést sose látott salzkammerguti Hallstatt őskori kultúrájához: MILYEN RÉGI, **RÉGI (126)**. Más a szótárszerkesztő titkosnak megmaradt szófejtési öröme, hogyan szóródik tovább a só: hányfelé mondják az országban a sótlan ételt sajtalannak máig, viszont csak régi sóvidéken sajdtítja, sajnitja a lábát az ember. Sejdit, sejt mindenfelé, de csakis a széki keserves a sajnos nóta.

Az olvasás egyetlen bökkenője a zárójel. Olykor csalok egy csöppöt, amikor az egymást magyarázó szavak közé értelmezést lopok vele a szósorba – kivált, mikor egyik vidékünkön így, a másikon úgy értik, az **ÍZES**-ek közt például azt, hogy csemege: a vidék *dólt betűs* neve mellé ilyenkor az egyalakú szó értelmi változata kerül.

Dólt betűvel, zárójelben itt-ott német és angol szavakat-fordulatokat is beszúrok. Nem mintha a nyelvek nem férnének meg bennem. Ezzel a két idegen nyelvvél éltem (használtam) munkás (aktív) életemben, és tudom, hogy legújabb szótárai sem éppen újdonságok. A légiószám megismert idegen (külföldi, külországi, külhoni) beszédéből meg a tonnaszám olvasott német és angol lapokból érdemes a frissebb tanulságot megőrizni. S valójában újat is olyanoknak illene szerkeszteniük, akik a tolmácsélet kettős szemléletében, sodrában csiszolták össze az idegen szót a magyarral. Ízekről szólva – vendéglői étlapot hihetően kéne kínálni az idegennek. Vendéglős ne számitsen a kínálat nyelvének pofozásáért megbocsátó (elnéző) mosolygásra az éhes vándortól. Hiszen az életével játszik! Iserősen is, de inycsiklandó újsággal is kínálgassa. Voltaképpen nem fordításra (magyarra: lefordítás – angolra: *fölfordítás?*) van szükség. A régi tolmács tudja, hogy ha magyarról idegenre fordítja a szót, világszemléletet és viselkedést vált. Nemhiába mondták a régiek, hogy annyi ember, ahány nyelven szól. A közbeszúrt idegen szavak-fordulatok tehát nem magyaráznak, hanem tájékoztatnak éppúgy, mint a magyar szó mögött a (*Hegyhát*), (*Erdővidék*), (*Matyóföld*).

Az én zárójeleimen elsiklani is lehet, mert nem ez a fontos, a többiben a szósorok magva, veleje, lelke, java, csattanója – csak egy nem: (lényeg). Kerül zárójelbe henye idegen szó is, nem vagyok a nyelv őrző-védője. Akinek a nyelvvédő könyve első sorából a nyelvhasználat ki nem maradhat, azt sem szoritanám nyelve használatára. Van nekem ízlésem. A szótárat, ha keresgélek benne, forgatom. Ezt nevezik az ilyen-olyan termékhez mellékelt tanácsok (használati utasítás) rendeltetésszerű használatnak. Magyarán: hogyan éljünk a drága és veszélyes vackával. Ha viszont könyvszekrényem kiesett lábát pótoltam szótárral, vagy fölkapok rá, hogy hazafias szónoklatom hatását növeljem, akkor használom. Persze, ha annyira tetszik, hát tessék használni a tények lényegét, de szabad elvonulást nem biztosíthatok az első kocsmából, mivel ott még tudják, hogy az ember

a maga feleségével él, a másét használja, s hogy az intellektuel legközelebbi szinonimája a nyavalyaszaró. A zárójelbe tett idegenségekkel éppen csak negyven esztendő fordítói és tolmácsi tapasztalatára utalok: aki ilyenekkel él, az idegenkedést kelt, annak nagy lesz az antipatája (*Pest*). Én jót akarok Olvasómnak, hogy egymás jó ízeinek megint örülhessünk.

252. ÍZES

Ízes, ízletes, finom, finom, fénom, finum, fincsi (*Pest*), fajin, fájin, fájintos, jóízű, jó falat, étvágygerjesztő, nyálcsordító, ingerlő, vonzó (gusztusos, guszta), szem-szájnak ingere (*Arany*). Sós, savanyú, édes, keserű. Jóízű, jaóíéző, zamatos (aromatikus), élvezetes, ódon zamatú, vidéki, galuskás magyar beszéd, elbeszélés. Sárospatak jóízű kisváros volt (*Újszászy Kálmán*, 1970). Kívánatos, tetszetős, mutatós, piacos (*Sárköz, Székelyföld*), ügyesen, szépen, jól tálalt, izléses (esztétikus), válogatott, szemelt (diztingvált). **Erős íz:** fűszeres, ingerlő, izgató, vérpezsdítő, metsző, csípős, harapós, maró (torma, hagyma, hajma – hagymás-ecetes lében pácolt hering, orozshal [ruszni] – vöröshagyma, a gonoszúzó fokhagyma – mustár, mustármag, a hólyaghúzó mustárolaj, mustárszesz – ecet ereje: esszencia – szeszé: párlata, lelke), savas, sós, karcos (kisüsti, törköly), pálinka, pájinka, gugyi, tárgyi (*cigány*) – a lóról is lemarja a szórt, kerítésszagató, rabvallató, hárommemberes (aki issza, azt ketten fogják le), csípős, égető (a bors, feketebors – kicsi, kicsiny a bors, de erős – kellemetlenkedik: borsot tör az orra alá – beolvastak neki, *Szegeden*: odaborsoltak a szömibe – a paprika, árdé, árgyél [*Erdély*], bogyzslói – hegyes, csípős, cseresznyepaprika, pogány paprika, *Szeged* – az ember vérét igen meghevíti, *Csapó: Magyar kert*, 1775. – Sokan azt tartják igazán mesterszakácsnak, ki mindent rendkívül paprikáz, s magyar embernek csak azt, ki szereti is, *Széchenyi* – maró a gúny, paprikás a kedve), avas, érlelt, aggasztott (juhtúró, *Hajdúság*) – füstölt: hús, avaska (*cigány*), sonka, oldalas – aratáskor erős már a sonka (*Nyíregyháza*) – kolbász, hal, sajt – kozmás, égett: sült paprika. **Gyenge**, híg, hígított, áztatott, vizes, tejes (tej, tejhaszna, tejneműek, tejzálék, *Szigetköz, Rábaköz*), zsenge, tejes kukorica, csemegekukorica, vajbab, cukorborsó, tejfölös, túros, sajtos, enyhe, édes – nemespaprika, borsfű, borsikafű, csombor, bécsi rozmaring, kerti méhfű (*Satureia hortensis L.* – borspótló és – *satyr* – afrodisziákum: baktató burján), citromos fehér bors (*rég:*) fejejlé (*sauce blanche, sauce hollandaise*), vajban sült hal, tejbe-vajba fűrosztott káposzta, böjti, böjtös, vékony étel, must, murci – erős, mint a sörecet, oláhacet (korpaecet – a gyenge legény, *Caspar Milquetoast*), finomított, ínycsiklandó (musdáj, musgyé – tűzön megkapatott, majd megtört fokhagyma korpaecetes lében puliszkára, sültre, *Erdély*), érdekes, különleges, hamiskás, pajzán, sikamlós (pikáns), (*rég:*) éleslé (*sauce piquante*), párolt, tisztított (rafinált). **Mellékíz** (utóíz, stich – a boré:) dugóíz, faiz, hordóíz. **Rossz ízű**, állott, petyhüdt (a víz, *Békés*), elérett, kotyos, szotyos, szottyos, tottyadt, rogyadt (a gyümölcs, *Szigetköz*), fosos, fostos, huyos, nyálkás, évedt, ivett (*Heves*), tikkadt (a hús, stichje van), szottyadt, ványadt (*székely*), nyálkás (a szalonna, vaj, faggyú, dió, mandula), avas, avasos (*Kalotaszeg*). Buggyant (a bor, befőtt, főtt étel), megsavanyodott, savanyú, ecetes, bomló, erjedő. Odakapta (a tűz), kozmás, odakozmált, beleesett Szent Kozma (*Kiskunfélegyháza*), odaégett, elsózott – szerelmes a szakácsné! –, megkeseredett (a vörösbors, az ember, a szája íze), izetlen, kellemetlen, kellemetlenkedő, nemszeretem, étvágyrontó, gyomorforgató (gusztustalan, degusztáló), ehetetlen, ihatatlan, izgága, ünneprontó (a megjegyzés), undok, utálatos, élvezhetetlen, köpedelem – elegendem van a szád szélibül! –, okádék.

Íz: az ajaknak, a nyelv ízlelőbimbóinak, ízlelőkelyheinek, az ínynek, a lágy szájpadlásnak, a garatnak, a gégefedőnek, a gége kannaporcogóinak tetszése vagy viszolygása, tapasztalata, emléke, kedve, kívánsága, étvágya ételhez-italhoz, a más esze járásához, beszédéhez, tennivalóhoz – szája íze szerint –, ízint (*székely*) való, nincs ízem rá (kedvem, a szabolcsi *Besenyődön*). Zamat (illat és íz: aroma) – de jó illama van ennek a bornak! (*Székesfehérvár*) –, zamak (*Pápa, Drávaszög*), íze-zamata, zamata (*Kemenesalja*), izmat, izmatja (*Balatonmellék*), iszamatja (*Veszprém, Somogy*), sava-borsa, csattanója, java (pikantériája), fűszer, fűszerszám (rég: trágya), gyümölcs, bor zamata (bukéja), ódon, füstös zamat (skót *whisky*, amerikai, kukorica: *bourbon whiskey*), szivar, beszéd, elbeszélés zamata. Ízlés, íze, tetszés, nemtetszés, ítélet.

Ízt ad, megad (kölcsonóz), fűszerez (*régi szakácskönyv*: jól megtrágyázzad!), megadja savát-borsát ételének, beszédének, megfűszerezi – kotty belé, szilvalé, téged borsollak belé! (asztalnál kotyogó gyereknek) – egy gyűszű barackpálinkával, egy csipet szerecsendióval megbolondítja, jól főz, tudja, mitől döglök a légy, megetet, megétet (megbabonáz, magához láncol, *Palócföld, Szatmár*).

Ízlel (rég: ízel), ízelit, ízelint, kóstol, ízlelget, kóstolgat, megízlel, megkóstol, próbálgat, belenyal, belekóstol, összefut a nyál a szájában, megindul a sava. Izlik, eltalálták, eltanálták, jólesik neki, mint vén ebnek a vaj alja, csúszik – megy belé, mint Ladányba a ménkü –, csettint, cuppog, csemcseg, csámcsog, csömcsög, kortyant, kortyint, hörpint, kortyol, poharaz, pityizál, kvaterkázik, meghúzza, hörböl, szörpöl, szörböl, szürcsöl, öblöget (a borkóstoló), kanalaz, mártogat (tunkol), rág, rágcsál, rágicsál, ropogtatja, szopogatja, majszol, majszog, forgatja, csombolygatja (*Szilágyság, Erdély*) a szájában, eddegél, eszeget, eszi, falatozik, falja, töltekezik, habzsol, zabálja, két kapura zabál, tömi a fejét, a majmot (*vagány*), bőfög, büfög, bökken, bökked, bökköd, bökkendez (*Székeljföld*), dicséri, magasztalja, lelkendezik – fölséges! ezt nevezem! ez már döfi! ez köll nekünk, nem a munka! vérré válik, mint barátban a lencse! – még kér, élvezi – lelket ér benne, mint csizmadiában a bontófésű – megszereti, rákap (rájön az ízére) – tatárüzésre ízeledvén (*Szalárdi Siralmas Krónikája*, 1662), de kényes vagy, mióta a jó éleést megízeltetted! (*Barkóság*), megízlett a roma fasza? (cigánylegénnyel, raklóval összeállt magyar asszonyt, gádzsit csúfoló cigányasszonyok) – rabja lesz (dependens), nem tud meglenni nélküle. Jóízűen, jó étvágyal megvacsorázott, elermelte, bevágta, bepofázta, ízlett, mind a tiz ujját megnyalta utána, kétfelé áll a füle, leöblíti – a hal úszni akar! –, egészségesen, mélyen alszik, édesen, mint a tej, a nyála is elcsorran (Eldorádó, meseország, aranyhon, a hülyék paradicsoma, *Schlaraffenland: Brueghel*), az igazak álmát alussza, jóízűen, jóízűt aludt. Nem izlik, nincs ínyére, ízére (a szabolcsi *Besenyődön*), kedvére, nem fűlik hozzá a foga, sokallja, drágállja – igen borsos az ára –, eltolja a tányért, nem veszi be a bögye, a gyenge gyomra, tiltakozik az ízlése, utálja, undorodik, a háta borsózik, kiütést kap tőle (allergiás rá), öklendezik, ökrend, ökrendez (*yech! yak!*), cikákol (*Tata*), kifordul a gálája (*Pest*). Kóstolja meg! Isten ments! Inkább kihányom a belemet! (ha a magyart szokatlan, idegen ízzel kínálják).

Ízelítő, kóstoló, egy csipet, egy csepp, csöpp, egy szem, egy falat, csipetnyi, csöppnyi, késhegynyi, hangyányi.

Sós víz, tengervíz, só-lé, sóvíz (sóval, nátrium-kloriddal telített, sónyerésre, kifőzésre alkalmas – a belőle kivált só: géra), sós forrás, kút, fürdő. Sós, savanykás, sóskasav, sóskáposzta, sódar (sós lében pácolt disznóhús), sós uborka, sózott hal, ajóka (*ringli*), sörkorcsolya, pogácsa, tepertős, töpörtyús, sajtos, pogácsasajt (kvargli), sörkifli – kö-

ményes-sós, köménymagos-, sós perec, pálcika, ropi, rúd, sós (fokhagymás, pörkölt) mogyoró, sós mandula, palizab (*pesti bárókban*).

Sóz (jóságot, vadat sóval tart – a kérőzők étvágyát javítja – de jó volt a mételyről, mert az só híján megült a legeltetett állatok, még a makkoltatott disznó májában is). Sós vízben párol, puhít, csírátlanit, félig főz, forráz, abárol, abál. Megsóz, sóval megszó, meghint, fűszerez, elsózza a levest, elsüti a hitvány, a csempészett, lopott portékáját, túlad rajta.

Só, kősó, sóhasáb, sókocka, sóbálvány (*Szeged*), ipari só, trágyasó, marhasó, konyhasó, asztali só, jódozott só. Sóórló (kézimalom): sólló, sörmény, sósurló (*Székelyföld*), rezsnice, rezsnyica, rozsnycica (*Szilágyság, Dés*), sótörő, sójtörő (*Órség*). Sószóró, sótartó (mélyedés a kulcsos és a nyak között), sóstülök (szürkemarha szarvából, *hortobágyi* pásztorok a szűrűjében hordták). Sófőzés, párlás (*Sóváron*: a sárosi *Salzburgban*). Sóér, tömzs, telep, sóakna, táró, sóbányász, sóvágó, sóásás, sóbányászat, sójovedék, kamarahaszna (regálé), sóút, a marosi sóút, sóeresztés, sóhajós, csellér (*celerista, salary*), ke-repes, sómonopólium (egyedáruság), sókamara, sóház, sóhivatal, dugasó, kupasó (csempészett, kontrabont).

Ti vagytok az élet sava, s mi lesz, ha a só elízetlenül? (*Máté ev. 5:13.*) Az új élet, a szerencsés kezdet és a maradandóság jelképeként kenyérral lakodalmi ajándék. Tesznek az újszülött fürdővizébe, *tápaiak* az épülő házuk fundamentumába. A családi asztalon feldöntött só házi perpatvart jelez. Nem sok sót esznek meg együtt (nem lesz maradandó a házasságuk), nem nyálnak el hat kúsót (*Szeged*). Nem eszik meg nálam egy kúsót (kitelőben a cseléd becsülete). Megyen a felleg Máramarosba sót nyalni (keletnek tartó felhőről a *Szamosháton*). Sónyaló (dűlőnév *Kispaládon*). Vén kecske is megnyalja a sót. Katonának jól van dolga, Sóra, fára nincsen gondja (*dal*). Nálunk is sóval sóznak (ismerjük). Be van sózva, mehetnékje van, nyughatatlan. Sok szakács elsózza a levest (*a camel is horse planned by a committee*).

Savanyú, savanyó, sanyarú, sanyaró, sovány (*Gyimes*), sebes (*Csik*) víz, ásványvíz, csevice, borvíz (*Székelyföld*), savas (kémhatású) eső, savanyú föld, kovászos, kovászolt (tejjel, savóval, vert, vajavetett tejjel savanyított), erjesztett, erjedő, ecetes, ecetes borsó, savanykás, savankás, fanyar, fanyarkás, éretlen, zöld, csipős, karcos, fojtó, fujtó.

Savak, szerves, szerves savak, cersav, vörösbör, kadarka, cserzőlé, pác. Ecet, ecet-ág, káposztalé – *rég*: káposztalében főtt csik, csikos káposzta – kovászos uborka leve, savó, sajttej, bálmosnak való (*Erdély*), csoré (savóból habart leves), bálmos (*Kalotaszeg, Aranyosszék, Kárpátalja* – krassai, *krassován bolgárok*), cibere (borcibere: sűrítmény mustból, borból, savanyú levesek főzéséhez, *Tiszántúl* – félig főtt, híg szilvalekvár, *Vác, Nagykőrös* – korpából erjesztett ital, *Moldva*), cibereleves (aszalt vagy savanyított szilvából főzött, böjti – Ciberevajda – leves, borcibere [hordóban tárolt tört szőlő, leveshez, *Bihar*], keszőce [szilvafőzet, *Csallóköz*] – gyümölcsleves, *Hódmezővásárhely* – birsalma-cibere, *Füzérradvány* – meggyfőzelék, *Mezőberény*), savanyú leves – a csángók savanyú gyümölcsleves, áfonyával, kökénnyel, szilvával, rétesalmával és aszalványokkal savanyították – korhelyleves (káposztaléval), savanyú tojás, tüdőleves (pejsli), csík (hal) espékes lével (*Lónya*), csorba (*Erdély*), zsufa (disznó-, bárányhúsból főzött tárkonyos savanyú leves, *Torda-Aranyos, Székelyföld* – böjtös leves forralt aludttejből, laskával, *Kassa*), savanyú káposzta, székelykáposzta. Kovászos, savanyú uborka, citrom, citromlé, limonádé, fanyarkás, száraz (*sec*) bor, almabor, csiger (*cider*), karcos újbor, vinkó, lőre, csipke (hecsedli, hecsempecs) lekvár. Áfonyabor, áfonyalikőr. Fanyar, száraz humor. A kapor-

nya (kapri, kápribogyó, bimbó) volt minden éteteknek jó ízt adó szerszáma (*Apor Péter*). Zöld, éretlen, seggcsuporéjtó gyümölcs, rétesalma. Savanyú a szőlő (*Aiszóposz, Aesopus*). Sanyarúság, inség. Sava, gyomorsava van. Savanyú, Sanyaró Vendel.

Üborkát, káposztát (káposztacsináló asszonyok, *Vecsés, Hajdúhadház*) savanyít, halat, heringet, sült húst pácol (marinál). Otthon (pártában) maradt cibereszűrni (*Erdély*).

Fanyalog, húzódozik, kedvetlen, káposztalé folyik az ereiben, savószemű, savanyú pofát vág – mint aki citromba harapott, belevásik a foga –, kényeskedik, utóvégre ráfanyalodik, mint tót a hugyos körtére.

Édes, mint a nektár, lépes, csorgatott, cseppentett méz, színméz, ajak, csók, szerelem, álom, a márc (a méhser, méhsör: vizezett mézből, szerecsendióval, komlóval, korian-derral főzött, erjesztett, nevelt), a cukor – éldes, ides, édös, jádes, jéldes (*Moldva*), érett, sárga, mézes, kedves, aranyos, bájos, szerető, szeretett, szerelmes. Az őkegyelmek édes elejék (ősük, *Désfalva*, 1685). Édesapám, kedvesapám, szülőapám, édesanyám, szülőanyám, édes szülém, édes. Édes az otthon (*Babits*). Édes hazánk, szülőföldünk, édes anyanyelvünk. Az ő apja az enyémmel édesegy (vér szerinti, édestestvérek). Édes gyermekem, magzatom, lelkem, vérem, feleségem – jere, édes szajhám (*Marosvásárhely*, 1640) – szolgám, szógám, szerelmem, szentem, kincsem, galambom, tubicám, rózsám, bogaram, pityém, Édes Néném (*Mikes*), édesem, kedvesem, drágám, édesegykomám! Édesmindnyájan (szeretteink köre), édesmindnyájunké (luk-sógorok közös nője). Édeském, kedveském! A drágalátos fiacskád! Édes-kedves krumplileves! Jaj, de édesz! – Lebegtek, tipegtek, selypegtek (*Shakespeare–Arany*). Édeskés, negédes, émelyítő, szirupos, mézesház, cukornyalás (*Szeged*), érzélgős (giccses), gennyes (*vagány – schleimig*). Édes mindegy, egykutya, annak már lóttek! Édeskevés, nem elég az üdvösséghez.

Méz, vadméz, nádméz, dongóméz (a darázs nádtetős házak nádszálaiba gyűjtött, viasszal belepecsételt méze, a régi gyermekvilág csemegéje), színméz, virágméz, tallóvirágméz, hársméz, akácméz, ágácméz. A boldogság, egészség, szerencse eledele: a karácsonyi vacsora Szeged vidékén mézbe mártott fokhagymával kezdődött; sokféle mézet kóstoltattak az új párral a lakodalomban, hogy életük édes legyen, Csanádapácán a termékenység reményében föltálat köleskását édesítették mézzel. Mézeskalács (*gingerbread*), mézesbáb, pólyás-báb, mézeskalács szív, huszár-, betyár-, mézescsók (puszedli), vásárfia (szerelmesek ajándéka – MÉZESKALÁCSOS, BÁBSÜTŐ). Édes – mézes-cukros-mazsolás-fahajas – sütemény, kalács, ünnepi kalács, fonott – fonatos vajas és tikmonyas kalács (*Fraximus Gáspár orvos*, 1554) – gudúz, gudúckalács (*Szeged* vidékének briósa, *Bálint Sándor*). Rétes – almás-meggyes-mákos-diós töltelékkel omlós tészták (linzerek): béles – diós-mogyorós-lekváros – diós-mákos patkó, pozsonyi kifli, bejgli – guba, mézes guba (böjti) – hét tél, hét nyár: majd mögtudjátok, mire kilenc nagy-pénteki gubát mögösztok! (*Szeged*). Édes fű, rét – Az édes mező kútjánál (*Magyargyermónostor*, 1759) – édesgyökér, mézgyökér (*Glycyrrhiza glabra L.*: gyermekcsemege a Tisza meg a Körösök táján). Nyírvíz, virics, must, szörp. Bor, tokaji aszú, portói, muskotályos. Édes mártás: igen szép harcsát főzött édes lével (*Marosvásárhely*, 1633). Aszúbor, tokaji aszú, édesszamorodni, kontyalávaló, likőr. Cukor, szőlőcukor, gyümölcscukor, répacukor, por-, kocka-, kristály, sárgacukor, sárginádméz (*székely*), sárgafehér, fehérsárga cukor, kandis (kandirozott) – Sárga cukrot ropogtat, Engem oda-csalogat (*dal*) –, barnacukor (félig finomított), melasz, bocskorszj, cipőfűző, medvecukor, medveszar-cukor, medvegigina, gigina (*Tápe*: köhögésről való), krumplicukor, szőlőcukor, mézcukor, selyemcukor, savanyúcukor, cukorka (dropsz), ezerédes (szőlőfajta és szacharin), édesség, csemege (sajtoláshoz tört szőlő, *Tolna*, kisajtott szőlő, *Ba-*

latonkenese, Dunaszentgyörgy), csömöge (szüretlen must, *Baja, cefre, Solt*), törökméz, alvét (halva, *Szeged*), keleti csemege – Odalenn vár mézizü sörbet (*Arany*) – serbet, szultánkenyér, édes sütemény, torta. **Gyümölcs:** csemegés, csemegéskert (gyümölcsös, *Hajdúság*), édes kökin (kökény, 1604), az édes körtvélfánál (muskotálykörtefa, 1729), az Édes Vackor (vadkörte) nevezetű helyben (1746), 13 termő almafa, melyek közül 7 édes, a többi savanyó (1829). Dinnye, sárgadinnye, sárga belű, cserhéjú, ananász, cukordinnye, kóty (*Tiszántúl*), téli, télálló, hódinnye, görögdinnye, görgődinnye (*Érmellék*). Lekvár, íz, mustméz, pekmez, petymeg (*Mus*) – képzeld csak, édesem / multkor meggyoszó volt, édesen (*Kosztolányi*).

Édes (nem savanyított) káposzta, édes tej, túró (nem savanyú, nem sós), édesvíz (nem sós), folyóvíz, élővíz. Édesre (sótlan ételre) fogták (a beteget *Tetellenen*). Kukorica, édes málé (*dal*): sütése előtti este tejjel-vízzel leforrázzák a lisztjét, és sütőben elsimitják. Málé-édeske sütésekor *Szabmárban* szerelmespárra gondoltak, és ezt mondogatták: – Málé, málé, édes légy, mint az izém, olyan légy! – Kapusi István azt mondotta volt, hogy az városon nincsen édesebb húsú asszony Szócs Miklósnénál. Ha csak ötven vagy hatvan pénze vagyon is, mindjárt odaadja neki Kapusi István (*Marosvásárhely*, 1643). Kőműves Ambrusné vallja, szó járásába mondta édes pecsű Andrásnak Viczey Andrást (a nők bálványának, *Kolozsvár*, 1584). Soha nem gyakott ő édesebb picsát annál, mint a Varga Menyhárt neje (*Marosvásárhely*, 1631). Az édes, gyöngy élet. Cukor az élet, csak nyalni kell tudni (*Pest*). – Szép álmokat, rózsás csókokat! Láttam, hogy Meggyesi Boldizsárné az leginnyel csókolták egymást, és az legin ezt mondotta: Oh, édes szép ajakam, vaj ha elszakaszthatnának! (*Kolozsvár*, 1592). Oh, mézi édességgel folyó, édeslő szép ajakak Istenfia gyakorlatos csókolgatásával megistenesültek! (a *Nagyszombati Kódex* Mária-dicsérete). A csók, te nagy isten, a csók, Jobb, mint az összes földi jók... Csokoládé, bonbon, bibor Vanília, malagabor, Forró jamaikai rum, Tokaji, absinth, opium. Nincs muskotály, must és eper, Mely édes csókkal érne fel, Nincs Mozart-dallam, anyai szó Mely hozzá volna fogható... Nincs ananász, nincs kakaó, Hogy volna hasonlata jó. Piskóta, torta, naspolya, Alvó bölcsősök mosolya, Nincs mazsola, se datolya. Füge, narancs, soha, soha. Édesebb, mint a málna, sőt Mint minden émelyült befőtt és édesebb a bosszúnál, S a sóhajnál, a hosszúnál (*Szép Ernő*). Ki szívtam zengő vallo-mási mézét (*Shakespeare–Arany*). Édes kettesben, édes semmiségek.

Szopogat, nyalogat, csipeget – mint a kislefánt (*vagány*) – csemegéz (nassol), ropogat. Nyalánk, édessájú.

Édesedik, érik a gyümölcs. Összeédesedtek, egymásba szerettek, turbékolnak. Valaha tán ő is hozzám édesedik (*Arany*). Hogy Szent Péter követésére édesedjék kedvünk (példáját megszívleljük, *Pázmány*), hogy az ifjuság a tanuláshoz édesedjék (*Nagyszében*, 1717).

Édesít, kellemessé tesz, megédesíti, megaranyozza öreg napjaimat, mézben, szirupban áztat (a megsült baklavát), cukroz, cukorral meghint. Csalogat, édesget – Csalogatja csemegével Muci paripáját (*Arany*) – kecségtet, csábít, elszopja a barátnője férjét.

Édesdeden, gyermekien, angyalian, ártatlanul, szerelmesen – Együtt öttek-ittak nagy édesdeden (György deák az asszonnyal *Marosvásárhelyt*, 1632) – egymásba felejtkezve.

Keserű, mint az epe, öröm, keserő (*Nyitra, Hont*), köserő (*Kőszeg-Hegyalja, Nagykanizsa, Szenna*), köserű (*Órség*), kösserű (*osztrák Órség*), kesere (*Csongrád*). Kesernyés sör, barna, világos – Jó ital a Polgári ser, Csak egy kicsit keserű (*Pest*) – kesernyős (*Békés*), keserés

(*Tisza mente*), epés, csipős, ingerült. Bánt az édes, keserű is (*Arany*), még az édes szar is keserű neki! Fakadozik az epéje (bosszankodik, *Vác*). Keserves egy ember! (kelletlen, akinek a könnyű munka is nehéz, *Ormánság*).

Keserédes – Óh, mézzel elegy keserűség (*Csokonai*) – sírva vigadó, félkeserves (*székely szerelmes dal*) – öröm vegyült az örömébe – ürmös, irmes bor, keserű, vagyis rác ürmös (vermut, *Déva*, 1820) – félfenekű hordót 3/4-éig megraknak ép, érett szőlőfürtökkel, közéjük fehérürmöt (*Artemisia absinthium* – virágának keserű olaja az Európa-szerte tiltott, vízzel hígítva szint játszó abszint alapanyaga), néhol narancs-, citromhéjat, kálmosgyökeret, másutt tormát, mustárt, szegfűborsot tesznek, föltöltik óborral, és 4-5 hétig érlelik – gyomorkeserű, angolkeserű (*Unicum, Jägermeister, Altvater*: szeszben oldott keserű szerek, gyógyszerek [amara] – angyalfű, angyalgököér, orvosi angelika; tárnics, ördögméze [*Gentiana lutea*] gyökere; ezerjófű, epefű, földpe [*Centaureium minus*]; benedekfű, áldott csükküllő, bárncs [*nicus benedictus*]; ebevészmag, varjúszem, a sztrichnina, hánytatófa [*strychos nux vomica*] magva, keserűmandula-olaj [őszibarack gőzölt magvából] – az agy izgatása révén nyálfolyást, gyomor- és bélnedvtermelést indítanak, éhséget keltenek), keserű csokoládé, főzőcsokoládé (tunkmassza, CUKRÁSZ). A ponty keserűcsontja, keserűfoga a fejében, gerincoszlopa, gerinccsontja, gerince, girince végén – belezésekor kiszedendő, mert epéjéhez hasonlóan megkeseríti a halat. Keserűtej, tarhó (joghurt, *Székelyföld*), keserű túró (fűszerezett, érlelt: aggasztott juh-vagy tehéntúró, *Muraköz, Palócföld, Matyóföld*). Keserűsó, glaubersó, csodasó (nátrium-szulfát), keserűvíz (magnézium-szulfátos ásványvíz), Hunyadi-, Ferenc József-, engesztó-, hashajtó-, fosatóvíz. Keserű orvosság, kinin, pirula, pilula (sokkterápia, *Roßkur*), pohár, igazság (ha tetszik, ha nem, mi tűrés-tagadás: lenyeli a békát). Hopp, kénytelen, nem örömet, keserű muszájból: keserves kötelesség. Keserves, vesződséges, verejtékes, inszakasztó munka. Keserűség, végső elkeseredés, reménytelenség – Keservben annyi hű kebel szakadt meg a honért (*Kölcsey*) – kesergés, keserves sírás – dú-dú-hegedű, macska farka keserű! (*síró gyerek csúfolása*) – bánkódás, bú, bánat, keserves következmények. Édősanyám édös teje, Keserű a más kenyere! Keserű is, keserves is, Néha-néha siralmas is (*dal*). Keserves ének, keserves, katonakeserves, kesergő, bujdosóének, rabének, sirató. Keservesek (a gyászolók), keserves ház, a gyászosok háza (*Erdély*), keserves, gyászos fehérnépek, siratóasszonyok, Keserves Anya, Fájdalmas Szűz. Keserű magyarság (*Ady*). Keserű, kajla, konya bajusz.

Elkeseredik, nekibúsul, kesereg – Vigy e veled, én drága kincsem, Ne hadd ett A kesergő (vigasztalan) édősanyádat (leányát sirató *ormánsági* anya) – keserű könnyeket hullat – lón keserű könnyhullatás (*Arany*) – szánja-bánja, könnyörög – keservesködött, hogy ha nem bánti, ad nekije kétszáz forintot (*ormánsági mese*) – keservesen megbánja – Az kurva anyja csecsből szopott tej is keserő méreggel forr a torkára (*Balassi*) – megkeserüli. Keseredett lélekkel hazamenék (*Balázsfalva*, 1615). Megkeseredett, meghasonlott ember.

Keservesen, bajosan, ajjal-bajjal, kínnal-bajjal, siralmasan, nagy nehezen, alig, keserves kínok között.

Keservesen kinzatul, vasszegekkel veretül (*Ómagyar Mária-síralom*). Elkeserítő, kétségbeejtő. Elkeseredett, ádáz küzdelem. Te is csak keserűségemre vagy! Megkeseríti az apja életét. Hova az anyád keservibe tetted? Minden ember ötet keserüli vala (miatta bánkódik, *Istvánffy János*). A vak csillag, ez a nyomorú föld, Hadd forogjon keserű levében (*Vörösmarty*).

Bor íze, zamata (buké): száraz, fanyar, éles vagy édeskés; kemény vagy lágy; könnyű, levegőízű, üres, vékony, nyúzott, nyújtott, hosszú; nagy, nehéz, zsíros, olajos, gömbölyű, testes, kövér, gazdag, bársonyos, óízű; tiszta, harmonikus, gerinces, galléros, tüzes, kész; nyers, zöldízű, savas, karcos; törött, pirkadt, poros, tükrös, opálos, kesernyés, egérízű, seprőízű, földízű, fátyolos, fáradt, főttízű, faízű, avas, rókaízű (többnyire a vadontermő, direkttermő – nova, noha, voltaképpen: Noé, *régen*: feriszőlő, bakószőlő – borokat jellemzik vele). Mihelyen (amint) az új bor annyira forrott, hogy egy kis csípőssége volt, mindjárt új bort ittanak, dicsekedvén, mely finom s édes csípős (karcos); az ó bort kocsis, lovász itta; még az asztali szolgál is neheztelte, ha ó bort adtanak innya (*Apor Péter*). Hozattunk vala bort (és) megköstolván méhser (méz-sőr, márc) ízét érzőnk (*Kolozsvár*, 1590). Érzém, hogy nem tiszta izen való bor (hamis, *Marosvásárhely*, 1639). Nyári piros alma, bo-bo-bo-bo-borízű (*dal*). Új színbor, tiszta, édes kedvű (ízű), szamatlan (zamata nincs, *Csekelaka*, Alsó-Fehér, 1844).

A Gundel a tíz ujját megnyalná (utána)! Nem kell kínálgatni! Kapca a belébe – kár belé a jó íz, ízletes étel, nem értékeli: kutyagyomornak pacal a foltja. Ízlesek és pofonok különbözők. Kinek a pap, kinek a papné. Fehér cipó, lúdhús, sokféle a gusztus (*your shit is our bread-and-butter* – szippantóvállalkozás jelmondatából lett amerikai szállóige). A nyavalya se egyforma. A fűszer felveri az életerőket (*Füst Milán*). A maroszséki *Miriszlón* nem fűszert: búzeket kér a gazdasszony az ünnepi kalácshoz a szatócsnál.

253. SZAGOS

Szagos, jó szagú, szép a szaga (*Palócföld, Göcsej, Drávaszög*), illatos, jó illatú, kellemes, finom. **Könnnyű, enyhe**: erdő-mező illata májusi eső után, virágillat, kapor, gőzölgő kávé, tea, bor illata, zamata (buké), a régi almáriumon, szekrény tetején illatozó birsalma, **inycsiklandó** a kenyérsütés, friss kenyér, pecsenyesütés illata. **Friss**, frissítő, hűs, üde, üdítő, tavaszi, erdei, hegyi, éles (őzondús), tengeri, sós levegő, szesz, arcszesz, arcvíz (*aftershave*), kölnivíz illata, fenyő-, boróka- (borovicska, *Felvidék*, fenyővíz, *Székelgyföld*), zöldalma-, szeder-, málna-, citrom-, menta-, mentol-, kámforillatú (az örökzöld kámforfa áthatóan keserű illatú, molyirtó gyantája – izgató-csillapítószerként élvezeti méregként éltek vele, a nép a múlt században koleráról [ellen] hitte jónak – a barnaszén közt lelt kámforgyanta, *euoszmít*, elégetve kellemes illatú, földi gyanta – kámforjég, *icy-hot*: majd melegítő, majd hűtő, vietnami balzsam – kámforral itatott viasz, mandulaolaj, cetvelő – reumakrém, jegesmedve, *Pest*). **Édes**, édeskés: muskotályos – muskotályszőlő, mocskotaszőlő (*Göcsej*), muskotálykörte (*Kecskemét*), muskotályszilva, muskotárszilva (*Csanád*) – ánizsos (az ánizs édes-zamatos, illóolajos magva, likőrök-pálinkák – ákovita: *aqua vitae* – tiszta, mint az ákovita, *Székelgyföld*, a Krisztus szeme, *Somogy* – kenyér, sütemények fűszere, sokakban a gyermekkori köptető-, szélhajtó-, fingatószer émelyítő emlékét ébreszti). Akácvirág – Tele van a város akácfavirággal, Akácfavirágnak édes illatával (*Szabolcska*). Tele van a tököm akácfavirággal (*vagány*). – Gyöngyvirág-, rózsaoilaj-, rózsavíz-, fahéj-, vanília-, szerecsendió-, levendula- (molyriasztó), szegfűszeg-, szegfűolaj- (szűnyogriasztó) illat. **Bódító**, mámorító, boldogító a hárs, szádokfa, olajfűz, hamisolajfa, magyarolajfa, ezüstfa, orgona, liliom illata. **Tompa**, nyomasztó, súlyos, nehéz, fülledt, pállott, izzadságszagú, erőltetett. Poshadt, possadt, peshedt (*Vác*), pessedt (*Barkóság*) a pangó víz, posvány, az ázott szénakazal, az erdei föld, a korhadás, rothadás, oszlás, bomlás (dekompozíció), trágya, zöldtrágya, növényi trá-

gya (komposzt:) murugy, murugya (*Ipoly mente*), televény, a régi vízállások aljas földjének, kotujának szaga. **Szúrós**, orrfacsaró, könnyfakasztó – szalmiákszesz, repülőló, ammóniák, húgy, istálló, aceton, oszlás, oszló tetem (hulla) szaga, klór-, formalinszag. **Erős**, torma-, hagyma-, hazai-, fokhagymaszag, közönséges-, szegényszag – (a szag demarkációs vonala:) a tokaj-hegyaljai csodarabbik *haszid* népe a személyvonaton Szerencs–Sátoraljaújhely vonalán gojok közt fokhagymát rágcsált előrelátóan: hogy szóra se nyithassa a száját – a *székelyek* sem igen teszik be a lábukat a fokhagyma szagát árasztó oláh bodegákba – kölnivíz, szagosvíz, parfüm-, parfüm-, pacsuli-, szédítő, csábító, kábító, éter, etiléter, kéneiter (*Rausch*). Állott (hirtelensütésbe fáradt olaj), áporodott, dohos, poshadt, rekedt, rekkenő, rökkenő, megrekedt (gőz, pár – *Zala*, pára, füst), fullasztó, fojtó – Szemet rág, s fojtja a tüdőt, Tán dohányuk paprikában főtt (*Petőfi*) – orrfacsaró, mellbevágó, átható (penetráns) – kávépörkölés – kozmás, undorító, ocsmány, gyomorfordító, fertelmes, förtelmes, dögletes. Aki szűzvért szomjaz dögletes torkán (*Arany*). **Rossz szagú**, büdös – mint az ázott koldus, a dög, a mervényes (mirigyhalál, dögvész, *Ózd*), mervílyes (*Besenyőtelek*) dög, a görény, a beleskofa (*Szeged*), a banka (büdös-, búbos banka, ganajmadár, *Upupa epops*), az egérhúgy, az itélet, a vesztés, a pöcegödör, a ganéjlékút, hugyosgödör (trágyalének az istállónál), a gané, ganyé, ganéj, ganajdomb, trágyadomb, egy rakás szar, az árnyékszék, a latrina, retyik, retyó, klotyó (*vagány* – *outhouse, shithouse, the john*) – bides, bidős, büdöses, gyanús (*fishy*) – Ne piszkáld a szart, mert büdös lesz (kényes ügy, ne feszegessük, firtassuk), Valami bűzlik Dániában (*Shakespeare*), bűzén keresd, megtalárod! – bűzös – Az protestánsoknak pedig seggem bűzös terhét küldöm (zárja levelét *Pázmány Péter*) – úzós (*székely*), bűzlő, bűzhödt, búszos (*Sárköz*), rohadt, rothadt. Bűz, doh, büdös, kénes – bűzű: a háromszéki *Alsótorja* széndioxidos-kénhidrogénes Büdösbarlangja – vízű: a *szolnok-dobokai* Büdöspatak, a szatmári *Vámfalu* Büdössár fürdője, Fingó: borvízforrás az erdővidéki *Olasztelek* határában, kénkő, büdöskő, kénvirág, büdöskővirág, záptojás, mocsárgáz (metán). Büdösség. Oszló, bomló – néma csönd és hullaszag (*Pest*) – rohadó, rothadó – döggút, sintér, gyepmester: büdöskirály (*Kolozsvár*, 1730), bőrgyár, vegyiüzem bűze, füstköd (szmog), füstbomba, gázok, könnygáz, harci házok (*békegázok?*), mustárgáz (idegbénító), gáztámadás – megrontott, megmételyezett, velejéig rothadt (korrupt) – a romlás, rothadás édes bűze, Rohadt papszívek feketén Bűzlöttek minden szegletén (*Burns–Arany*).

Test illata, szaga, lehelet-, haj-, bőr-, izzadságszag – sereg Fajankó, kik pállott, fáradt, megúnt Ágyban félálom s ébrenlét között fogamzanak (*Shakespeare–Vörösmarty*) – hónaljszag – faggyúmirigyek: elválasztás, kiválasztás, váladék – lábszag – szarusodás, fülledés: lábsajt, pálpusztai sajt, lábpusztai (*Pest*), negyvenhatos lábszaga van (*vagány*). Szellentés, fing. Bölcs Salamon mondta vala: Hangos fingnak nincsen szaga. Ellenben a hang nélküli! Annak szaga rendkívüli. Húgy – hugyos peták! hugyos pacalos! (*Gyula*), hugyos gangalos! (bevizelő, ágyba vizelő gyerek, *Nagyszalonta*), Húgyos pára, ülj fel a gangára, Majd elvisznek Rédére Ködmönt köszörülni! (a csúfolója) – vizelet, pes, pös, húgyás (*székely*). Bakszag, bakbűz, fitymafaggyú, túrófolyás, fehérfolyás – a büdös picsába! –, oroszlánszag, pendelybűz – megorrontotta már a pendelyszagot, pendelybűzt (a nőre vágyó kamasz) – havivérzés, havibaj (menstruáció), paradicsomfőzés szaga – a canca huggyik (sárlík, sárhatic, sárhatic, *Moldva*), legény a leányt hugyoztatja (teszi neki a szépet, udvarol – nővé teszi – *Hódmezővásárhely*) – széklet, bélsár, ürülék – vigyázz, bakterba hágsz! (*Baja*), tied a baktertojás! (az okoskodóé) – kaka, kaki, szar, szarcsimbók, paksi mogyoró (*klínker*), fos – szaros! fostos! utálom, mint az idegen szart!

(*vagány*). Szag, pára, konyhaszag – Langyos a korcsmai pára (*Turcsányi Elek*) – szájbúíz – rákönyökölhetsz a leheletére (pálinka-, fokhagymabúíz, *Fahne*) – másnaposság.

Levegőzik, szellőzik, lélegzik, átjárja a levegő, szél, keresztiszél (huzat), szelel (a ké-mény, a pipa) – örülj, hogy lyuk van a seggeden és szelel! (még nincs okod panaszra) – üdül, megéled. Ha szél nem fújna, megposhadnánk (*Szamoshat*). Illatozik, illan, el-illan – cigánybeszéd: pipafüst! kámfort játszik – gőzölög, párolog, párállik, elpárolog, szökik, elszökik, (elmegey az illata), elenyészik, illatárban úszik, megül. Izzad, verejté-kezik, füled, pállik, szaglik, búzlik, búzölög, búzöl, búzt ereszt (*rég: búzít*), áraszt. Szel-lent, fingik, hazagondolt (*Einen fahren lassen*), elfakadt az epéje (*Baja*), megrepedt a szívhólyaga, békára ült, eleresztette a pap tyúkját (*Szabolcs, Szatmár, Ugocsa*), purcant, purcant, poszant (aprót), poszogat (aprókat), süllent (*Háromszék*), rohad a bele, rojt-sora fingja a lakást (*vagány*). Bevizel, bepisil, pipil, pisál, pesel, pösöl, pössent egyet, behugyozik, hugyik, hugyoz (brunzol), hudoz (*Szlavónia*), hudozozik (*osztrák Őrség*), kifacsarja a repát (*Újpest*). Szarik, székel, dolgát, nagydolgát, félrevaló dolgát intézi, kakil, kakál, csunyt, odacsunyt, becsunyt, beszarik, piszkol, rondít, tisztul (*Szikszó*), gazol, begazol, ganyézik, ganajlik, tojik, kukherdál (félreeső helyen, guggolva, *Palóc-föld, Hajdúság, Balatonmellék*), kiveti a drágát a pucorbul (*Kiskunhalas*), fosik, rájött, raj-ta a szapora, hasmenés, hasmars, hamarkati (*Székegykeresztúr*), befosik. Büdösödik, ránk бүdösödik, megromlik, bomlik, erjed, rothad, búzlik, ég, füstöl, füstölög, ontja a füstöt, ontja a füstjét, megüli a füst, füstköd.

Fülleszt, párol, párologtat, gőzöl, főz, forral, füstöl, füstre tesz, fölfüstöl, kifüstöl, kiúz, pörköl, ránt, süt.

Szagol – illatta maga e bort? illassa! (*Moldva*) – szagolgat, búzölget (*székely*), szaglászik, szaglál, szaglálódik, szimatol, szamatol (*Vas, Zala*), szimotál (*Háromszék*), vizslat, gyanakszik, rosszat sejt – dagadó cimpával a vihart búzli (*Arany*) – büszkel (*Bodrogköz*), büszköl (szarvasmarha az orrával bökdösve szagol, *Erdővidék*), megcsapja az orrát, búzléli (*Palóc-föld*), bizgeti, kerülgeti, beleszagol, szimatot fog (vesz, kap), szelet fog (vizsla a vad, vad az ember szagát, VADÁSZOK), megszimmantja, megszimatolja, meg-sejti, gyanítja, érzi, megérzi a szagát, kiszaglászta, kifürkészta, kiszimatolta. Szív, szí, szil, szip (*Csik*) egyet, nagyot szippant, szippogat (*Székegyföld*), tubákol, egy szipat tobák (*Palóc-föld*). Szívja, szíja az orrát, szimmog (*Csik*), szipog, szepeg, szipeg (*Palóc-föld*), zö-pög (*Balatonmellék*), szippog (*székely*), szipákol, dohog, húzza, húzogatja az orrát, fa-nyalog, elfintorodik, fintorog, fitymál. Szörcsög, horkan, horkant, hörkent, hörköl (*Székegyföld, Moldva*), horkol, harákol, krákol, hördül, hörög, tüsszent, trüsszent, tüsszög (a *Jászságban*: szepeg), prüsszent, prüsszöl, fújja az orrát, trombitál, köhécsel, köhög, köpköd. Sipol a mejjem, mint a tót orgona.

Szaglász, orr, szimat, szimota (*Háromszék*), jó orr, jó szimat. Nátha, hurut, takony, turha, könny, szortyogós, szortyos (*Háromszék*), eldugult orr, gázálarc, búzfogó, búzel-záró, füstfogó, füstemesztő.

Illatszerek, illó (éterikus) olajok – jázmin, rózsa, ibolya, mimóza, rezed, tubarózsa, akác, akác, orgona, orgovány (*Baranya*) virágjából – levendula, muskátli, ablakvirág (*Moldva*), ménta, a délszaki pacsulicserje leveléből – nőszirm, liliom gyökeréből – gyümölcsök héjából – citromolaj, portugál olaj (édes narancs), fák törzséből – szantál-fa, cédrus – állatok mirigyeinek váladékából – pézsma (hím pézsmaállat, mósusz mi-rigyeinek váladékából), cibet (a cibetmacskából), ámbra (a fogas cetéből kivont, majd szesszel, olcsóbb anyagokkal szaporított) illóolaj. Francia parfüm, parfüm (*parfums*: il-

latos gyanták – a *Bibliában*: tömjén, mirha, aloé, fahéj) és mesterséges (vegyi úton előállított) kenőcsök, balzsamok (trópusi fák gyantás nedve), gyógyír, vigasz – Nincs rá balzsam Gileádban, *Jeremiás próféta*, 8.22 – *dagegen ist kein Kraut gewachsen*) – hajkenőcs, hajbalzsam, pomádé, dióolaj, borbélyszépség, mosdóvíz, kamilla, orvosi székfű, székvirág, szentivánpipitér, almabüzü (*Moldva*), teafű (*Matricaria chamomilla*), szagosvíz – szagosmise, nagymise, illatos keszkenő, csipkés zsebkendő, Illatos levélkék (*Tersánszky Józsi Jenő*), kölnivíz, otkolony (*Eau de Cologne*), fingórium (a húsvéthétfői locsolkodás pacsulija – a szilvórium kaptájára – Krasznaja Moszkva *Makón*), szagos szappan, büzsappan (*Moldva*), habfürdő, szagtalanító (szagelnyelő a véceben, dezodor a testszag elnyomására), szobaparlóm, illatosító, autóillatosító. Párologtatás, illatosító (aroma-)lámpaterápia. A virágos bort *Bornemisza Anna* árpakenyérrel bűztelenítette. A hús, májak szagtalanítója a majoránna, a grillcsirke (*barbecue*) pörkölődő háját fahéjjal szagtalanítják (*cut the grease, fat*) az amerikaiak. (Csapdázó, vadcsapdát állító VADÁSZOK vadszimatcsaló szereit – az emberszag elnyomói:) libazsir, sótlan vaj mirhával, kámmal (a rókafogáshoz), hódzsír, csucsrhéj (vadmacska), ámbra, pézsma, beléndekolaj (menyét). Illatszerbolt (drogéria), illatszerész, olejkár (vándor illatszer- és gyógyszerárus a túróci *Blatnicáról*). A szagok, illatok, az illatos fűszerek léghőket varázsolnak: Érezvén a sáfrány illatját, mind igaz hívei már Nagyságodnak (fejedelmi, fölséges illat, *Sepsiszentgyörgy*, 1662).

Füst: szálló, kígyózó, kanyargó füstbodor, füstkarika, bodor, gomolygó füstfelhő, sűrű füstgomoly, felleg, füstoszlop, füsttenger, füstköd, ipar, ipartelep füstje. Mester uram megbetegesült az nagy füst mia (*Kolozsvár*, 1609). A fa füstje könnyű, csipi a szemet. A széné lomha, és barna kátránygőze (kén + nitrogén) lecsapódik. (Szokásformáló füstök:) Akit a mozdony füstje megcsapott (*Moldova György*), benzingőz, kipufogógáz. Kéményseprő: Füstfaragó (*Petőfi* írói álneve), Füsti fecskék (*Móricz Zsigmond*).

Füstölőszerek: illatos gyanták – tömjén (tömjénfa, *Boswellia Roxb.* megkeményedett tejleve, mézgjája, gyantája), mirha, borostyánkő – illó (aromás, éterikus) olajok – szantál-, szegfű-, levendulaolaj – borszeszes-ecetes oldata: a füstölőcset lámpabél telítésére, salétromsavval itatott faszénporral összegegyűrtan: füstölőgyertya, rózsalevél-, ibolyagyökér-dara telítése útján: füstölőpor. Füstölés (egyházi tömjén füstölése, tömjénezés), magasztalás – a közös imában egyesülés jelképes szertartása a katolikus istentisztelet során: egyházi tömjénnel (mirha és tömjén keveréke) megfüstölik az oltáriszentséget, ünnepi misén az oltárt, a papot, az evangéliumot, székes- vagy társaskáptalani miséken a kanonokokat; füstölő (fumárium, incenzárium) edény, csésze, állványon nyugvó, láncon függő és lóbált, rézből öntvény, nemesfémből ötvösmű – füstölés, megfüstölés, füstfürdő: bódítás – ha fáj affogad, bolondító maggal (bolondító beléndek, csábítófű, *Hyoscyamus niger*) köll mögfüstölni (*Hódmezővásárhely*) – kuruzslás, betegségtűzés tömjén, borókabogyó, szurok, jód égetésével – kifüstölés: méhcsaládé – helyiségek fertőtlenítése (fumigáció, fumigálás) sósavval leöntött klórmész, rézforgács és salétromsav egyesítésének gőzével, kénvirág égetésével. Montam bozorkánnak es, hogy a füst emészténé meg! (*Kolozsvár*, 1584). **Füstölt hús** – a maga fohagymás, borsos levében, sóban, salétromban pácolt fa, fűreszpor, faszesz, faecet, szalma, trágya, ganaj, ganéj füstjén, régi, kéménytelen házak szikrafogóiban, füstfogóiban, füstfogó cserényeiben, padlásán, füstölő bódékban, kamrákban füstölődött, tartósított (konzervált) – sonka, nyelv, kolbász, kalbász, szalonna, disznóság, hurka, gömböc, disz-

nósajt, disznófőjsajt, ázalék (*Szilágyság, Erdély*), hal, tőkehal, hering, pisztráng, túró, sajt. Amely ökörnylevek jutnak (vásári) vámban, azokat füstre hányassa és a vár szűk-ségére tartsa (*Vajdahunyad*, 1679). Egy hétig ellógnék érte (kívánatos nőért) a füstön!

Dohány: illatosított, pácolt, büdös. Leveles, metélt, vágott, finoman, szálasra vágott, bíró hátán vágott (kockára vagy csak nagyoltan).

Megtömi a pipáját, rátölt, rágyújt, rápipál – pipára acéllal, kovával (pásztorkész-séggként díszes tűzszerszám volt), tűzhelyből vett parázssal, gyufával, gyújtóval, masi-nával; cigarettára gyertyáról, egymáséról: – Kaphatnék egy kis tüzet? – kínálása pin-cér- és férfiudvariasság. Füstöt vet (mielőtt lángra gyúlna: füstöt vetett az ügy, híre futott), lobbod vet, ellobbant, kárba veszett, meghíúsult, füstté vált (füstbe ment, *Petőfi*), kojtol (a kotu – a termőföld alatt fülledő lép, *Ecsedi-lép* – a gyengén szelelő pipa), füstöl (kályha, a kémény, a dohányos ember – mint a gyárkémény: a nagy dohányos), füs-tölög (böstörög: duzzog), szívja a pipáját, pipázik (az ember), pipál (a kémény, a Ba-dacsony), pöfékel, szivarozik, dohányzik, dohányoz, cigarettázik, eregeti a füstöt, füst-kerikákat fúj, szippant a cigarettából, szívja, leszívja a füstjét, mellre szívja, tüdőz (*va-gány*), füstöt okád (az ipartelep).

Dohányzás, élvezeti méreg – Örömmre van szükségem, olyanra, melyet bármikor magam előidézhetek, amelynek hatásaként minden egyéb vágyam megnyugszik, egy pillanatra álomba merül (*Füst Milán*) – szenvedély (káros szenvedély – *hasznos szenved-ély?*), a nikotin rabja (dependens). Dohányfüst (*blauer Dunst*), pipafüst, szivarfüst, ci-garettafüst.

A dohány, dohán, duhán, dovány palántáit, rászáit trágyával fűtött melegágóban hajtadják, nevelik, április–május fordulóján kiültetik, három-négyszer kapálják, bim-bóit, bugáit lecsipik: bugázzák, tetejezik, oldalhajtásait, kacsait leszedik, lemetszik a száráról, a kóróról: kacsozzák, szüretelik: törik, a dohányleveleket – legalsók az aljle-velek, fölöttük az anyalevelek, legfölül a csúcslevelek, hegylevelek – hervasztják, fül-lesztik (fermentálják), fő erükön át zsinórra fűzik: a pórékat (füzéreit, *Alföld*) pajtában szárítják, majd csomózzák, simítják, válogatják, osztályozzák fajtájuk, fogásuk, épsé-gük, színük, nyújthatóságuk, erezetük szerint: hegye-dohány (csúcslevél), lelke-do-hány, aljadohány, kapadohány – összekötik, beszolgáltatják – dohányjövődék 1851-től (*Jókai: Az ÚJ FÖLDESÚR*), alja, száraz törmeléke a csörmő, csörmődohány, finánc-láb, fináncfása (durva dohányokba belemetélt fő ér). Szúzdohány (finánc, pénzügyőr, do-hánycsősz nem látta), gyugdohány (*palóc*), magyardohány (*Sövényháza*), nem trafik-dohány. Dohánykertészek, gányók (*Csanád, Békés, Arad megyében és a Temesközben – Justh Zsigmond: GÁNYÓ JULCSA*), kukások (*szabolcsi* görög katolikusok). **Bagó** – hajósnepeké: pörkölt, mézzel-rummal itatott, táblába sajtolt pipadohány, törtek belőle, rágták – ba-gózás, bagorágás, bagólé, láncos köpés, köpőcsésze. A magyar bagó, bagoj (*Csanád, Békés, Csík*) nem volt külön a szurkos pipamocsoknál, de rágtak olykor szivarcsutkát is – Elvesztegette bagóér: szarér-hugyér – Nem ér egy pofa bagót: egy fityinget – Tán-colsz te még bagóért: adod alább is! – Ott éltek vele, ahol tilos volt a tűz: szerűn, bá-nyában, hajón, bagóztak a lovas katonák – lovas kurucokról hírlett, hogy a labancnál többet pusztított belőlük a hosszú pipaszár, amit a lórló bukva lenyeltek. – Nem annyi az, hogy gyere, bagó, beteszlek, aztán köpködjünk: nem gyerekjárték! Dohány, lé, lé-nyeg (*vagány*). **Tubák, burnót** – orron szippantott finom dohánypor, tüsszentőpor – dercebarnót (szemes, fekete) – burnótos szelence (ötvösműví, tűzzománcos). **Pipa:** feje és nyaka cserépből – a vörös agyagból készült híres debreceni pipákat szalmatűz-

ben gőzölték, a selmecieket lángálló agyagból sajtolták; finom iszapolt agyagból formált vagy sajtolt, török pipák a szigetvári múzeumban – patent, mint a cseréppipa: ha leesik, nem kell fölvenni (sületlen találmányról) – tajtékból, tajtkőből faragott vagy a porából sajtolt – fából faragott, esztergált, mart fapipa, egyenes vagy görbe szárú – az ibafai papnak doktora és patikája ez a fapipa (*nyelvtörő dal*) – angol, francia, olasz, dán gyökérpipa hangafa, erika, érika gyökeréből (*briar, bruyere*), az olcsóbbja haszónfa-pipa: cseresznye-, meggyfából – olajozott, viaszolt, fényezett vagy fekete, homokfúvással rücskölt – fejében a makkja, öble – nyakába török-, szagos-, sajmeggyből, pipaszármeggyből, feketegyűrűből, gyűrűcéből, kőrísfából való pipaszár jár – cserép- és tajtékpipába való – Hosszi, vékony a pipaszár, Végigcsorog rajtaja nyál (*dal*) – csutora (hosszú szárú pipa, *palóc*), pipacsutora, szopóka, szipóka (*Mundstück*): a szárbra 45°-os szögben csaposan illedő vagy csavarozott – szaruból, ökörszarvból (a hajdani CSUTORÁSOK *Rimaszombatban*), csontból, borostyánkőből esztergált – fogatlan parasztbácsik kristályvizet palack tömitőgumiját húzták rá, hogy megtarsa az inyük. Kupakja: a makk réz- vagy vashádog peremére pántosan csappan, tűzvédelmül: a debreceni pipákat nem is volt szabad kupak nélkül eladni – RÉZMŰVESEK készítették: Sárgarézből van a pipakupakom (*dal*) – Akkorákat hazudik, hogy a pipakupakja megemelkedik (*Tiszaladány*). Csibuk, deák-, diákpipa – tajtékból, cserépből vagy porcelánból, török eredetű pipa – makkja, olykor a feje is tölcseres, szára egyenes, hosszú, annyira, hogy előkelő törökök szolgát: csibukcsit tartottak a gyújtásához, mert maguk a karjukat megnyújtó fidibusszal sem érték el. Makra – előkelőbbje tajtékból, porcelánból, az olcsóbb parasztcserépből, hosszú, néha bakarasznyi fejű, szőrujjban, ing hasitékában, süveg mellé tűzve hordták, öregek kedves pipáját velük is temették – török eredetű, mint a neve: Ciprus szigetée, Makariosz érsek és Makra, Makara családneveink vagy a *hevesi* Makár, a *Csepel-szigeti* Makád, az *Arad megyei* Makra- vagy Mátrahegyalja és valamikori települése, Makrafarka, a *pécsi* Makárhegy – a filoxéra előtt honos ciprusi eredetű makraszőlőfajtánktól kaphatták a nevüket. A mai angol pipákhoz hasonló formája volt a debreceni kozmásnak: egyenes, rövid szárú, füstölt fekete cserép – nevét a falára égett pipamocsokról, trutumóról, trutyiról: a kozmárol kapta, amit késsel faragtak ki belőle (*rieming*). Régi, neves pipadohányaink: debrői, kőspallagi, verpeléti, a balkáni dohányok közül a hercegovinai, basadohány, purzicsán (finomra metélt, illatos), a cserebi (*Veszprém, Somogy* – szárazságot tűrő, félvad, *latakia* – Szíriában, az ókori Laodikea vidékén máig termesztik – a fekete színű, nehéz füstű *Balkan-Sobranie*, a pipadohányok gyöngye belőle készül). Dohánykeverékek, ízesítése (*curing*) rummal, kumarinnal. Nyirkosan tartása régen hengerded, állatalakos fedelű, ólomházas cserép vagy sómázás kőcserép **asztali dohánytartó**ban, kutiban, dohányoskutiban (*Szeged*), berbencében (*Kemenesalja*) – Hív társam, dohányos börböncém (*Faludi Ferenc*) – fedele kettős volt, homorodó felének közepén lyuk a szivacsnak – ma nejlon dohánytasakban, almagerezddel, répaszelettel. **Dohányzacskó** (pásztoré:) kostök (kos herezacskója, de a nyúzásnál arasznyi tényérnek valót is metszettek belőle, a kos lábszárából, farból, korbárból sallangnak valót is) – hamvasban (fahamuban és mésztejben, sós vízben) puhították, kézben, fán dörgölve törték, és levizelték, árpaliszttal, korpával fehérítették – (pákászok, csőszök:) hasibárány, macska, hörcsög vagy madarak: szárcsa, golya, kakas bőréből készítettek dohányzacskót, az állatok lábát körmöstül rajta hagyták dísznek. **Pipatórium**, fali, faragott diszű pipatár. A pipa: második feleség (*Rétköz*), az ördög furuglája (*Szamoshat*). A **nyugalom** – Leveles dohányát a béres levezsi A gerendáról és a küszöbre teszi, megvágja nagyjából; S a csizma szárából Pipát húz ki, rátölt, és lom-

hán szipákol, S oda-odanéz: nem üres-e a jászol? (*Petőfi*). Gondúzó pipáját a tűzbe meríti (*Arany*), A bácsik előtt pettyes, puha, sárga / dohány aranylott a dohányszitánkba (*Kosztolányi* – egymásnak illedő kettős szitakáva, a sodronyszövetű felsőben tartották a dohánnyt, az alsó hólyagba hullott a dohánypor, a tubák), pipaszónál, pipaszóval meghányták-vetették, megbeszélgették – a **béke** – békepipa (kalumet, *indián*) – a tekintély – táblabíróvilág – jelképe. – A nargiléht (vízipipa) s az ottománt (heverő) kesergem, Ládámban s szívemben nincs arany, Lelkem körül a munka mocska van, Nemes tétlenség, nemesíts meg engem! (*Babits*). – **Jópipa** – firma, jómadár, finom kis mákvirág. Pipa: fasz, a félszemű Rezső, a sima fejű főhadnagy (*vagány*: borulj a pipámra!). Száraz pipás, kukkoló (*vagány*, *Peeping Tom*). Pipa, pipás, bepipult, nem lát a pipától (*vagány*:) **dühös**, zabos. Lepipál, lefőz, legyűr. Nemigen ég/ég jól a pipája: rosszul megy a sora. Pipát cseréltek, testi-lelki jó barátok. **Szivar** (*Vörösmarty* szóelvonása a hal szivarításából, szivarításából: szárításából – hervasztott, füllesztett, *fermented*, dohánylevelekből sodrott, fadobozban érlelt) – rövid szivar: a munkásosztály jelképe; Virzsinia-szivar, verzséna (*Szeged*): hosszú, vékony, szalmaszopókás, füstjaratát a szivaron végignyúló, rágyújtás előtt kihúzott növényyszál biztosította, Ferenc József kedves szivarja. Vastag, hosszú, kövér, Havanna-szivar, gubaszivar (kubai), vekölle (Wekerle Sándorról, *Szeged*), a gazdagság, jómód, tőkepénz jelképe, dohányzószoba, bőrszöllye, szivarvégmetező és szivarszipka járt hozzá, papirtölcséres, lúdtoll szopókás vagy faragott csont, tajték. Rövidszivar (olcsó, hitvány – borítólevele alatt barna papír), suszterhavanna. A szivarvéget, csutkát szétbontották, és elpipálták vagy fájós fogra harapták. **Cigaretta**, cigaretta, cigaretli, cigi, búzrúd, bagó, spangli, trabó (a Trabucco szivarból, *vagány*), (erős:) koporsószőg (mezítlábas Kossuth, *Caporal*-fajták), cigarettavég – hamvadó cigarettavég (*Karady Katalin*) – csikk, rigó – csikkzedők: csikk-csak-csikk! (1945), lőttem rigót! (*vagány*) – szőke, finomra metélt dohány, egyiptomi, aranyvégű – Egy kis cigaretta, valódi finom (*Martos Ferenc-Huszka Jenő*) – sodrott, serített (*székely*) – cigaretta-papír, szelence (dózni) – házi töltésű – töltőhüvely, tömöfő – hüvely (hülzni) – szipka: cseresznye-, meggy-, borostyánkő, tajtkő szipkák – szopóka, füstszűrő. Cigaretta doboz (asztali: ezüstből, tikfával bélelt), szivartárca (bőrből, zsebbe való), cigarettatárca (arany, ezüst, bádóg). Egyiptomi, hölgy, illatos, aranyvégű (oválisra nyomott), amerikai, illatosított. A modern kor, idő, gyorsuló idő (*Illyés*), zaklatott élet, stressz (*Selye*) jelképe: egyikről a másikra gyújt (*chain-smoker*, *Kettenraucher*) – Izgatja szívemet negyven cigarettám (*Kosztolányi*). Hamutartó, hamutál, hamveder (*Pest*). Dohánybolt, trafik (dohánytőzsde, -áruda – gyufa, szipkák, postabélyeg, okmánybélyeg, újságok árusítása) – a trafikosné (hadiözvegy) öregurakkal trafikált, akik szivarjuk végét a pultra erősített szivarmetszőn keccentették le.

Főnséges úr, hisz tudja, hogy adott; S hozzá illatnak édes szavakat (*Shakespeare-Arany*). Kalmár szellő járt a szomszéd mezőkön S vett a füvektől édes illatot (*Petőfi*). Senki sem érzi a maga bűzét. Az mely zeke rajta vala, oly nagy szalonna avas szagú vala, hogy alig alhattam (*Udvarhely*, 1590). Az szolgáltnak szagolván a száját, azt is mondotta, hogy az te szádból igen jó illat jó ki, de az én uramé olyan bűdös, mint a szar (válóperes jegyzőkönyv a szolnok–dobokai Széken, 1832). Ki milyen rózsát szakajtott, olyat szaguljon! Ahol a füst, ott a meleg. Aki melegedne, füstit is szenvedje. Ahol bides ván, ott meleg is ván (*cigánymentegetőzés*). Jó bize van (orrcsiklandó illata, *Erdővidék*). Szagával jó a káposzta. Nem mondasz igazat, bűdös eb (*Udvarhely*, 1595). Ha megkaphatom (elkapom), bizony a bűdösbe tétetem (*Kolozsvár*, 1567). Száz napig üljön érette az toronyba' az bűdösben. A bűdös = börtön önyelvünk *slang* szava volt

éppúgy, mint a közös hadsereg idejének a kóter = katonai fogda, fogház, börtön – bűdös volt ebben az időben a visszavonulás helye: a reterát, *richtig-Reterat*, mai retikünk, retyikünk, retyónk öregapja, sőt talán az ott tett reccsentés is idegen keletű – a kóter egyébként az obsitosok nyelvében árnyékszék lett, perváta (*of pervading stench*), mivel a kóter gyökere a német *Kot*. Az szemétbírák utcánként eljárják az várust és kiáltás meg, hogy bűdös úndokságot ki ne öntsön senki, se káposzta levét, se az barbélyok az lúgot, se az szócsek (szűcsök) csávat... Az tímárokat és vargákat is kénszerítsék (az) efféle kihordására, hogy az utcákat ne rútsák (*kolozsvári környezetvédelem*, 1580). Talám a jó uram, mikor azt a bűzt érzette, maga posszantott (a szolnok–dobokai *Széken*, 1657). Bűdös neki a munka. Bűdös szél (hideg, csípős, északkeleti, *Hajdúszoboszló*). Nagyobb a füstje, mint a lángja, sültje, pecsenyéje. Nagy pipájú, kevés dohányú nemzet (*kuruc versből*). Nagy lett volna a tudósnak Az ő tudománya, De mi haszna, ha kevés volt A vágott dohányja (*Arany*). Te csak pipálj, Ladányi (*Csathó Kálmán*).

(Az első rész a Holmi 1996. novemberi számában jelent meg.)

Lázáry René Sándor

TOUT MONTMARTRE

1

Lapin Agile!
(La pine fragile?)
Mais pourquoi pas
Un lièvre?
J'adore tes mains,
Tes seins, tes lèvres!
Pas comme les sains les lépreux,
Non plus leurs saints les hébreux –
Még volna pár rim (apró-cseprő),
De már kevés a bor, szívem.
Fölbolydult minden. *Dans le vin*
Meggyűlt a renyhe seprő...

2

Ne tölts, te Max, ne tölts!
Már ennél magasabb szint
Nincs is, hisz néha bölcs
Agyunkig ér az abszint:
Előnt,
 vonaglunk,
Zölden,
 mint a görcs.

3

Que vivent Frédé et son Lolo!
A jókedv éled: tomboló!
S ezerszer is: Frédé, Lolo!
Süvölt bohém és széltoló...
Habár Lolo
Csakúgy számár,
Mint mink is itt.
Iázz, Zuboly!
De mégse... Csitt!
Mert kiürült
A buksza már.

4

Rue Ravignan. Tömött kukát
Rugdos dühöngve Pablo.
Guillaume házfalnak dől, lapul:
Oly fásult, szürke, hallgatag,
Mint fák törzsén a tapló...
Csak én lődörgök, balga tag,
Zsivány, erdélyi rabló,
Mint margószélre írt adat:
Bámész mellékszereplő...
Fény szúr:
Borostás pirkadat.

Páris, 1907 júniusában

JEUDI, VENDREDI, SAMEDI

Ó az a szomorú orosz szamovár
Salomé tánca szegény fejemmel
Ezüsttálcán elvérző görögdinnye
Szőlőgerezd két gránátalma édes
Rue de Grenelle rue de Bellechasse sarokház
Ne gonoszkodjon mindig szeretni fogom *mon chou*
Jusqu'à l'heure où j'aurai perdu ma jarretière
Emlékszik még Soleil d'Or tavaly szerdán
Kettő után a Closerie des Lilas-ban parasol
Időközben a Café de la Paix *parallèlement*
Nem jött

Elpipáztunk G-vel a mosodában nem jött
A fotográfus művész vagy miféle *merde alors*
Mögöttünk szálkás festmény fahasábok szajhák
Cézanne táruj fürdőzők szögletes szentek
És a kőgörgeteg-kisasszonyok akiket megigéz egy szikla

Ó az a szomorú orosz szamovár
Salomé tánca szegény fejemmel
Balerinák a lélek vágóhídjain szépséges mészárszékek
A macska átmegy az ebédlőn kifinomultan lépeget mozog
Ne feszengjen ma picim
Pourtant ces femmes ne sont pas méchantes
Pim pam pim parapim
Parbleu Thérèse megint eltört egy csészét
Maga túl csapzott *mon ami* semmibe terjeng szétlobog hűl
Teagóz ez az élet
Kifordult sarkából a világ mint egy kenetlen ajtó
Kizökkent az idő
Azt hiszem még jobban belegabalyodunk
Ó kárhozat
Chacun pour soi
Parancsol süteményt kockacukrot
Ahogy a fény a fogamhoz koccan szétolvad
Én keserűn szeretem
Ahogy a hangja átítat
Rien de rien jamais jamais jamais

Ne mondja még egyszer mondja ne számárokodjon
Kedves Alekszandr vegyen inkább ebből de
Jól jegyezze meg kalapot vásárolni kedden
Pour Julie Madeleine felé Tout-Paris Rue Royale
La dame en robe d'ottoman violine

Ó az a karcsú szomorú szamovár
 Salomé tánca szegény fejemmel Moszkvába vagy Szentpétervárra
 Vissza hosszas unalmas gyorssal északnak hideg lesz hétfő
 Húsz óra harmincyolckor hallom nagyon fehérek ott
 Az éjszakák deresebbek mint errefelé
 A férfiak kibírják mégis látja *jeudi vendredi samedi*
La vie est variable pam pim pam piripam
 Ó az a szép az a szomorú szamovár-szemű Orloff grófné
 Kifényesült tekintetek vonatfűtty a Gare d'Orsay vágányain
 Könnyező mozdonyok pravoszláv bánata
 Két üveg Calvados *Adieu Soleil d'Or jeudi vendredi samedi*

Páris (Soleil d'Or), 1907 júliusában

D'APRÈS APOLLINAIRE

Je sens le beau soleil latent
 D'un printemps sur la route de Trèves
 Dans un passé o je t'attends
 En passant à travers mes rêves
 Mon âme maintenant va-t-en

1913 júniusában, amikor legutoljára Párisban jártunk Julimmal, úgy hiszem, valahol a boulevard Saint-Germain környékén egy eléggé eldugott kis könyvesboltban, mintegy véletlenül, a rám jellemző lázas szórakozottsággal, azon hirtelenében vásároltam egy egészen frissnek tűnő verseskötetet, amely a híres Mercure de France kiadásában jelenhetett meg akkoriban, s e tény még az én, szimbolista vagy egyéb divatokra nemigen tekingető szememben is eleve kelendővé, megbecsülendővé tette a verseskönyvet, mi több, a kötet címe tömörségében is többértelműnek, egyszersmind kihívónak hatott számomra, ugyanis valaminő lírai itallapra gondoltam belélapozván, utólag pedig meggyőződéssel állíthatom, hogy bizonyos értelemben az is volt: lírai itallap, bő választékban, csordultig teletöltve válogatott szeszekkel, szóval a meglepően kiváló verseskönyv címe végtére is *Alcools* volt, s egy Guillaume Apollinaire nevű fiatal költő írta; mára már azt is gyanítom, hogy ez a Guillaume azonos lehetett az én Guillaume de Kostrowitsky névre hallgató, bohémkedő ismerősömmel, akivel feledhetetlen napokat, nemkülönben éjszakákat töltöttünk vidám kompániában, 1906 és 1907 nyarán, fenn a Montmartre művészi magaslatain, ám egybűtt is Párisban. Ma (1917. március 13-án), amikor a fenti ötsoros papírra vetettem itthon, Maros-Vásárhelyen, bevallom, Rá gondoltam. Órá meg a többiekre is. Vajon hová, meddig sodorta őket a háború örült bűvölete? *Où sont ils, où, Vierge souveraine? Hélas! et le bon roy d'Espagne duquel je ne scay pas le nom?*

Talamon Alfonz

BARÁTAIMNAK, EGY TRIANON ELŐTTI KOCSMÁBÓL

**Melyben megjelenik az első mozgófilm,
de szereplői engedetlenségének köszönhetően nem arat sikert,
pedig műértő közönség előtt kerül levetítésre**

Mennyi, de mennyi kalandot, történetet rostál ki emlékezetünkéből az idő, barátaim, tátongó, sötét lyukakkal szórva tele a múltat, akár szuvasodás a fogsort, de remélem, felbukkan még lassan csendesedő lelketekben annak a napnak estje, mikor a első vetítőgépet és mozgófilmet valami vándorkomédiás a városkánkba hozta, hogy a kor újdonságával, annak szórakoztató voltával néhány hatos ellenében összeismertessen bennünket. Korsóink fülét el nem engedve, akárha attól rettegtünk volna, a gépezet szokásai közé tartozik a figyelmen kívül hagyott poharak kiürítése, tettetett szakértelemmel, elvégre a Dioseker Oekonomie, azon belül a Zucker und Spiritusfabriks Aktiengesellschaft gyáracsarnokaiban, műhelyeiben mindenféle ördögös szerkezet-hez volt már szerencsénk, túlestünk a robbanómotorokkal való találkozásokon is, vizsgálgattuk a reb Marmonstein Matesztől (Ólov hasolom) örökölt korcsmám közepére kített gépet, melyről a bőven borsozott pacalt kanalizató kövér tulajdonosa két harapás között azt állította, képes megeleveníteni, mozgásra bírni a korong alakú dobozokban tárolt filmekben megörökített személyeket, amint a sötétség beáll. Addig hitelbe evett-ivott, nagy hangon grófokat, mágnásokat, híres művészeket emlegetett, kiket szintén elkápráztatott masinájával, olyan meghitt közvetlenséggel hivatkozott rájuk, mintha legalábbis az ajtó előtt várokoztak volna, hogy a kellő pillanatban ugorjanak, és kiegyenlítsék a számlát, széles mozdulatait segítségül hívva bizonygatta kedves, a vendekre jellemző német akcentusával, mekkora mértékben elcsodálkoztatta azokat, kiket beavatott előadásába, titokzatos, bujkáló mosollyal bajszán elhárította megkörményezéseinket, áruljon el néhány dolgot, mi is vár ránk, ténfergő utcagyerekeket szalasztott el a városka minden pontjára a vetítést tudtul adó nyomtatványokkal, egyet bebiggyesztett reb Marmonstein Matesztől (Ólov hasolom) örökölt korcsmám ablakába is, eredeti francia gyártmányú komédiát ígérve, felejthetetlen mókát, derűt, mely hozzá sem mérhető vásári csepűrágók ripacskodásaihoz. Nem is bántam, hogy átrendezte az ivót, az eljövendő rebach reményében dörzsölgettem tenyerem, megpuhulva a sok emlegetett, tiszteletet ébresztő név hallatán, hogy távoli birtokosok csaknem erőszakkal marasztalták még néhány előadás erejéig, míg a többiek az ívlámpákat, kerekeket, áttételeket tanulmányozták elmélyülten, s az alkonyulat érkezévével valóban ígéretéhez híven szépen megtelt az ivó, füstölögtem is magamban, miért csak olyan kismértékű árkiigazítást ejtettem, s noha a jóllakott, kövér vend vetítő biztosított, hogy előadása teljesen veszélytelen, tűzbiztonságos, a drágább italokat a kármentőbe helyeztem. Látnivalóan szakavatott, gyakorlott mozdulatokkal fűzte be a filmet, egy pillanatra sem bizonytalanodott el, még ha Herr Vincenzo szüntelenül ott is duruzsolt a füle mellett,

hatalatlan türelemmel győzködte, kissé túlfolyó termete ellenére is beleférne az aprócska kockába, anélkül, hogy összehúzná magát, vagy lemaradna belőle valamelyik tagja, szükségtelen fogyókúrába kezdeni, mire az megnyugodva könyöknyi süvegcsukrot kezdett szopogatni, Schön Attila némi fenntartással szemlélte a filmszalag tekervényes útját, minden oldaláról körbejárta a gépezetet, akárha gyengéjét szerette volna kipuhatólni, a tudatlanabb cukorgyári munkások, majorsági alkalmazottak kissé hátrább húzódtak, a bátrabbak ősi babona hatására csorba zsebtűkreikkel a vetítő közelébe merészkedtek, hogy meggyőződhesenek, nem kísértettel van dolguk, ha már szemfényvesztő előadásként terjedt el a mutavány, megnyugodva mutatták a közelükben ülőknek, a vetítő tükörképe látható, ennek ellenére a kételkedők fohagymagerezdekkel kengették nyakuk hajlatát, s feszületeket készítettek kezük ügyébe. Izgalmunk a tetőfokára hágott, mikor a vetítómester intésére lecsavartuk a kanócokat a lámpásokban, elfújtuk a gyertyákat. Először csak sercegő surrogást lehetett hallani, majd többen önkéntelenül felkiáltottak, székeikkel hátrahőköltek, az ott ülők ölébe potyogva, mikor reb Marmonstein Matesztől (Ólov hasolom) örökölt korcsmám csupasz falának asztallapnyi részletén élesen megvilágított négyzetben egy eléggé homályos körvonalú úr lovagolni kezdett. A szívemhez kaptam, kis híján beszédültem szegecselt rézpultom alá, mikor a szemcsés alakban kétséget kizáróan ráismertem reb Marmonstein Mateszre (Ólov hasolom) a kép szemcséssége ellenére, amint földszíni temetési köpönyegét lobogtatja szemrehányóan felém, félelmemben csaknem rázendítettem a 91. zsolttárra, a Sir sel pedóimra, de még mielőtt hangom a rémület leküzdésére kiereszthettem volna, Herr Vincenzo tolakodott élém, elégedetten nyugtázva, hogy amennyiben a ló is belefér a kockákba, úgy már neki sincs semmi félnivalója, jéghideg veritékem törölgetve a sötétben szíverősítő után tapogattam, kissé a vállam közé húzott fejfelé, hátha a falon vágatató szellem számon kér tőlem ezt-azt, a körvonalaiiban látott közönség is halotti csendbe merevedve lapult, néhányan az asztal alá menekültek, mikor a ló felénk ugrott, ám megkönnyebbülésünkre a földre érés után is a falon maradt, akár légy az enyvvel átítatott papíron. A vend vetítő jóízűen nevetett járatlanságunkon, a technika csodáit emlegette, láttam, amint a támadók óvatosan, hangtalanul, a padlón kúszva az udvar raktárai felé tartanak, hátha a kinti kövezeten galoppozik valaki, mások veszedelmes fenevadként közelítették meg a világos, villódzó négyzetet, borosüvegek nyakával böködtek a vakolat felé, sikoltozva visszahúzódtak, ha a lovas feléjük vicsorított. Álmélkodva vakargattuk állunk, mint a prófétát hallgatva a kövér vetítőt, ki, hogy csodálkozásunkat fokozza, mindig előre bejelentette, milyen mutavány is következik a falon, s valóban, amikor azt megjósolta, a ló felágaskodott, engedelmesen kalimpált felénk mellső lábaival, s mikor jövendölve volt, a lovas leszállt a nyeregből, s a vetítő felszólításának eleget téve mélyen meghajolt, majd egy villanás következett, s eltűnt a vakolatról, tátongó sötét négyzetet hagyva maga után. Moccanni sem mertünk, azt várva a következő pillanatban, azon a bűvös helyen sokkal gonoszabb lény tűnik majd fel, kinek a hatalmában lesz, hogy leszakadjon a falról, s kénköves fűjtatással szétüssön közöttünk, a vetítómesternek személyesen kellett világosságot teremtenie, hogy a tekercset kicserélhesse varázshatalmú gépén, tízen is ugrottak, hogy magukhoz térve révületükből jóindulatúan belekarolhassanak az okkult tulajdonságokkal felruházott vetítómesterbe, cibálták a pult felé, tudakolva, mihez is lenne gusztusa, s míg az szórakozott kézzel bóklászott vagy egy tucat stamperli között, szavát lesték, hátha közelebről megmagyarázza a csodát, milyen elven működik az aprócska, kiterjedéstelen lovas, milyen nyelvű varázsigék segítségével idézhető meg,

hogyan tudja a hatalmában tartani, egyedül Pepik Zefstein akadékoskodott, hogy mindez nem szemfényvesztés, Bécsben már látott hasonlót, azt azonban elismerte, egészen élethűen fel vannak öltözve a bolhák, lóbőrbe bújtatva és álszakállban szinte felismerhetetlenek, bár meglehet, a ló egyszerűen lóbolha, ritkább is az, mint mondjuk a kutyabolha, de erről a kérdésről ki kellene kérni egy állatorvos szakvéleményét. A kövér mutatványos hirtelen nőtt népszerűségét derekasan kihasználva döntögette magába a féldeciket, látni való volt gyakorlottabb szemnek, hozzá van szokva az ilyesmihez, még csak ki sem vörösödött, homályba burkolva, félszavakkal magyarázatba kezdett, nehogy rájöjjünk, mi is a nyitja találmányának, atyaian bólogatott, miközben a lehetséges magyarázatait fejtegettük a mozgásnak, elismerő moraj hullámzott végig reb Marmonstein Matesztől (Ólov hasolom) örökölt korcsmám ivóján, a vetítőterem, mikor a másik filmet fűzve megígérte, azon női budoárt láthatunk majd, erre a feleségükkel megjelentek nejükkel alkuadozásokba kezdtek, fűt-fát ígérve, csak maradhasanak, a fiatalkorúakat hazaküldték, a férfiközönség székén ügetve előrébb tört, az első sorban ülők csaknem a falra tapadtak, bizalomgerjesztően minduntalan a vend vetítőmester hóna alá bújtak, hogy saját fülükkel hallhassák, a filmen szemrevaló fiatal hölgy is jelen lesz. Feltámadásra sem várhatnak a legbuzgóbb hívők olyan odaadással, mint a film elindítását lestük. Stofek Tamás ujjongva tapsolni kezdett, amikor kirajzolódott előttünk a megígért budoár, mások is elismerően dörmögtek a sötétben, lámpásokként felparázslottak az izgatottan szívott cigaretták, szivarok, elkerekedett szemmel figyeltük, amint a valóban szemrevaló fiatal hölgy belibben az ajtón, lélegzet-visszafojtva vártuk, mihez is kezd, gondolatainkkal szinte szuggeráltuk, vetkőzzön már, ne húzza az időt, s mintha akarátunknak vetette volna alá magát, némi töprengés után levetette kalapját, a nyitva felejtett szájából elővillanó fogsorok fénylettek, az ajkakon nyál csillogott, a hátrább ülők felálltak, de egyéb mozdulatot nem tettek, pedig már körmük pörzsölte a stímfli parazsa, időnként hallani lehetett, ahogy az ádámcsutkák ugrálnak a torkokban, midőn a hölgy kifűzte cipőjét, majd nagy vajdlingot kerített, szembogarainkban már láttuk a gyöngyöző fürdőszókat, habzó szappanokat, az alámerítkező testet, s szavamra, barátaim, mindnyájan bennégtünk volna, ha akkor gyulladt volna meg a tető, de ahelyett a látvány tüzesített bennünket, vagy ötven segítőkész kar gombolta volna a hölgy mellénykáját, Pepik Zefstein az élménytől átitatva ekkor szédült a vetítőgép lencséje elé, fejének borzongatóan szögletes kontúrjait helyezve a hölgy testére, mire csaknem megverték, hogy megzavarta az áhitatot, s a hölgy, akárha ez az aprócska incidens megsértette volna, epekedésünknek fittyet hányva a vajdlingba almát kezdett hámozni. Türelmesen vártunk, afféle női szeszélynek tudva be serénykedését, ám az rettentő konoksággal dolgozott, láthattuk, mekkora halom van mellette, tíz rétesre elegendő, a Stofek Tamás ekkor hajolt a vetítőmester felé, rajongástól selymes hangon arra kérve a mestert, a közkívánságnak eleget téve hadd vegye le a hölgy legalább a szoknyáját is. A mester lekezelően kuncogott, s további főzési, sütési előkészületeket prognosztizált. A vend szerencsétlenségére azonban többen hallották Stofek Tamás kívánságát, s követelőzőn csatlakoztak a kérelmezőhöz, ugyan kinek lenne az baj, ha a hölgy a falon szoknya nélkül készítene pitét, s a mind felháborodottabb tömeget Herr Vincenzo sem tudta lepisszegni, ki a többiekkel ellentétben határtalanul kíváncsi volt arra, ilyen bonyolult gépezet segítségével hogyan lehet a vakolatlan főzni, nem lesz-e mészízú az ott készült étel, kész lett volna testével megvédelmezni a szende almapucolót a csőcselék önkényeskedésével szemben. A vend vetítész nyilván nem az első alkalommal került ilyen kényes helyzetbe, a betermelésre

váro kupicák közül találomra kiválasztva egyet birkatürelemmel, a szavakat taglalva előadásba fogott volna, megvilágosítandó elménk az ördögi szerkezet felől, ám a tor-kára forrt a szó, mikor tekintete végigsiklott Schön Attilán, aki a piszkavasat lóbálva fenyegetően közeledett felé, s ellentmondást nem tűrően utasította az egyre nagyobb zavarban szabódó mutatványost, hogy azonnal szóljon be a gépezetbe a hölgynek, hagyja abba az almahámozást, álljon fel, és vegye le a szoknyáját. A jokulátor hitetlenkedve bámult ránk, tréfát gyanított, kényszeredetten mosolyogni próbált, mire váratlanul kapott egy nyaklevest, erre gyöngyöző homlokkal, dadogva fejtegetni kezdte a látvány létrehozásának lényegét, majd mikor az orra alá dugott piszkavas kormos csíkot rajzolt ajkára, javára írandó, kísérletet tett, hogy bekiabáljon a gépbe, bár látni való volt, mélyen megbánta azt a pillanatot, amikor felütötte sátrát ennyi kötözésre érett bolond között. Még mielőtt bárki helytelenítené Schön Attila határozott fellépését, a mentségére sietve kötelességemnek tartom megjegyezni, hogy barátunk fenyejtő eljárása rögtön más megvilágításba kerül, ha elárulom, városkánk színjátszóköri rendezői is gyakran kikérték a mindennemű tudományokban, művészetekben járatos Schön Attila véleményét, amennyiben új darabot állítottak színpadra, nem lehetne-e azt jobbá, emlékezetesebbé tenni, hatásosabbá, valamiféleképp idomítani városkánk történéseihez, bár, megvallom, helyenként cenzori benyúlások, húzások is történtek, főleg azok után, hogy egy alkalommal, mikor egy porlepte szerző Hunyadi Lászlóját vitte színre a Városi Művelődési Kör, a vérlázító cselekmény olyan mértékben bántotta Schön Attila igazságérzetét, aki persze tisztában volt a történelmi eseményekkel, mégis azt várta, az idő múlásával, a művészet segítségével, annak szabadossága okán más, szerencsésebb végkifejlet adható a nagy nemzeti tragédiánknak, nem kell a régi krónikák betűihez ragaszkodni, a dolgokról mit sem sejtő asszonyokat, leányokat zokogásra kényszeríteni, elérni, hogy a kevésbé művelt színházkedvelők az elhangzó tartahatatlan vádak hallatán növekvő dühvel összesúgjanak, s az osztrák ármányt emlegesék, ezért az utolsó felvonásban, a Hunyadi László lefejezésére tett előkészületek közepette elvakult felháborodásában bevágtatott a XV. századi kulisszák közé, s szétcsapott a cenk Cillei-párt főkolomposain, kicsavarta a bakó kezéből a pallost, azzal kergette meg a rongyra festett várfalak alatt a csúf V. Lászlót, kiszabadította béklyóiból a haza javát akaró Hunyadi sarjait, s aratott tetteivel viharos sikert, mivel úgy hitték, a darab színre állítói fundálták ki ezt a váratlan megszabadító befejezést, hosszasan tapsoltak, virágcsokrok repültek felé, a kellékek közé tartozó pallossal hadonászva tudta csak elkerülni, tegyenek le az utolsó felvonás újraköveteléséről, a színpadra felnyomult tömeg vállára emelve ünnepelte felváltva Hunyadi és Schönt, míg az ellenállást megkísérlő bakót a kötözőhelyre szállították, a darab rendezői tanácstalanul ráncolták homlokuk a látottakon, s a következő este, mikor Schön Attila nem jelent meg a közönség sorai között az eredetileg eljátszásra rendelt befejezéssel, Hunyadi László lefejezésével ért véget a tragédia, a felháborodott, vérszomjas közönség Schön Attila színrelépését követelve elárasztotta a játékkeret, megfenyítette a történetekre szavakat sem találó rendezőt, amiért a gyatrább változatot merete eljátszani, Schön Attila nevét skandálták, ezért, bölcsen engedve a közhangulatnak, a gaz V. Lászlót és udvartartását fejeztették le a jövőben, Hunyadi Lászlónak pedig örökös kaszinótagságot adományoztak. Még a legnagyobb tapasztalattal bíró rendezők is kikérték a premier előtt barátunk véleményét, hogy ki mikor kit öljön meg, azt miképpen cselekedje, mintsem elébe menjenek a tettek következményével járó félreértéseknek, így számtalan klasszikus darab átírata született meg, Othello példának okáért az intrikus Jagót foj-

totta meg, majd családot alapított Desdemonával, a hozzáértőbb kritikusok véleménye szerint is az újítások, az eredetitől eltérő értelmezések, melyekről gyakran a pillanatnyi hangulat döntött, jobb végkifejleteket szültek az eddig bemutatottakénál is. A vándorszíntársulatok már az első előadás után megtanulták tisztelni Schön Attila nevét, ki azért sok esetben nagyvonalúnak, megértőnek bizonyult, ám az idők folyamán olyannyira elkényeztették a darabok cselekményébe adott teljhatalommal, szabad kézzel, hogy nem tűrhette, ha valaki azt semmibe veszi. Csak mikor véget ért a film, hagyott alább a vetítómester kioktatása a városkánk kulturális életében uralkodó, mindenkit maradéktalanul kielégítő viszonyokról, ennek ellenére a vend hüppögve bizonygatta, a világon semmi befolyása nincs a filmen látható történésekre, a látott hölgygel, kit látomásból sem ismer, nincs semmiféle kapcsolatban, az előbb csak tekintélyét szeretne volna növelni, mikor úgy tett, megjósolja az eseményeket, de hiába is utasítaná, vegye le a szoknyáját, mert százszor is csak a kalapját és a cipőjét veszi majd le, mielőtt nekiállna almát hámozni, majd könyörgőre fogta a szót, látván, Schön Attila a gépezet belseje felé tekinget, talán azon elgondolással, hogy megfenytse a makacs, önféjű hölgyet a lámpák, fogaskerekek, áttételek között megbújó szobácskájában, a vend, hogy szavait bizonyítsa, remegő kézzel újra befűzte a filmet, s azon az estén teljesen bérmentve még harmincnyolc alkalommal levetítette, s hogy barátságunk elnyerje, bőkezűen osztogatva a trinkgeldet, nagyvonalú rendeléseket ejtett meg, de csupán hajnal felé érezhette úgy, fenntartásokkal ugyan, de meggyőzhetett bennünket, a hölgy valóban egyszer sem tett más mozdulatot, a szeme sem rebbent, ha látszólag ránk bámulva mi obszcén, trágár dolgokat kiabáltunk felé, hogy lelki egyensúlyából kibillenthessük, nem zavartatta magát, mikor papírgaluskákkal dobáltuk meg, vagy kezünk, fejünk sötét árnya megjelent asztalán, beláttuk, csak szemünk élességét rontjuk, ha merészen belebámulunk a vetítógépezet lencséi mögötti vakító fényességbe. Pirkadat felé, mikor a látványosság elvesztette érdekességét, szökhetett meg fillér nélkül, sebtében összepakolt masinájával a vetítómester, a hírét sem hallottuk többé, pedig kíváncsiak lettünk volna rá, hogy az a fiatal, szemrevaló hölgy mikor unja el végre lélekölő, egyhangú mozdulatait, s veszi le kívánságunknak megfelelően szoknyáját, mely után, ha türelemmel vártunk volna, bizonyosan következett volna a blúz is, elvégre elképzeltetetlen, hogy legalább néhány naponként ne váltson ruhát. Kudarcot vallott, bizony, barátaim, a mozgókép első megjelenése városkánkban, mert lovast is láthattunk eleget a von bárói üggetőn, kényünk-kedvünk szerint vetkőző hölgy is akadt szép számmal a Bertánál, ám tudtuk, a modern kor vívmányaival már a kertek alatt közeledik.

(Az író hagyatékából.)

Rába György

KÉT BÚVÉSZ

Mesterfogás a neve igazi
mint saját történelmünk inasa
ős pucéron fiai lányai
hevertünk de im felnőttként soha
többé egyikünk sem annyira véten
tapasztalt bűvészek egymásnak estünk
kölsönösen más sorsra birni testünk
tanár s tanítvány csere-szerepében

Mondhatnám úgy mikor minden csaló
leplet ledobtunk éhen jutalom-
játékunkra éberem álmodó
szemed megláttam s elnyílt ajkadon
szótlánul búgott titkolt jeligéd
tenyeremben húsod csontod megoldadt
s ereim lüktették az aki ott vagy
nem éli már előző életét

Bőröm forrt izzásig hevült burok
kelt belőle víjjogva cserepén
a földvonzásból szabadult ki ott
a ragadozó kivé váltam én
és fenségét érzi határtalannak
felejtve a teret amerre tengett
nekinyilamodik az új elemnek
és emberen túli hangokra hallgat

Azóta nincs kettőnknek visszaút
engem határt kicsinyellni tanít
te partra törsz két új sors sose fut
egymáshoz két varázslat szavait
olvastuk óvatlan te rám s reád én
birtokunkban nincs ellenmérge meglásd
nem azonos közegbe üztük egymást
az emlékezetes bűvészparádén

ROZSDÁS HANGON HÜTLENEKRŐL

Jönnek az új költésü lányok
mogyoróbarnán vajfehéren
vicsorogva nézek utánuk
túlduzzadozva nádon-éren
a tovaringók elorozzák
ujjongó nekilódulásom
átlábolnom magashegy ormát
hogy valaki csodának lásson
ez a ropogós bögyü népség
részegségemet tolvajolja
ne pengessem többé zenéjét
önkívületemnek a holdra
ne fonódjon kéz a kezemre
röpülni akár mozdulatlan
köteleinket elfeledve
csak párban a legszebb csapatban
elpártolóban falkavesztő
vadnak rágalmaz táncuk engem
fagyküldő holdat rideg erdőt
ujjam árnyjátékát szeretnem

Tóth Judit

MÉGIS, MÉGSEM

Összedobált kőhalmaz lett a ház,
mire a harcosok elvonultak.
Kint-bent roncsolhat, meg nem aláz
a fogyó fényű, ellenséges holnap.
A földnek oly mindegy, mi lesz belőled,
hogy léted poros téglái bedőlnek,
s fokonként leszél egyre kevesebb.

Félig besötétíti szemedet.
De hiszen mindent láttál, ami rejtett
fényű, telt, domború, meg is nevezted:
gyümölcs, gyerek, boltív, szennygödör, angyal.
Színek. Vörös, sárga, kék színű forma,
amely telítetten, minthogyha forrna.

Tekinteted mindent belül marasztal.
Esztenőkön át cipeled magaddal,
mint azt a kinyíló pillanatot,
ami villanásnyi otthont adott.

Zsúfolódik a látvány hófehéren,
vagy jégbe fagyva, mint azon a télen.
Az árkokat, a kampót meg a fejszét
még gyermekpillantásaid figyelték.

De volt egy város is. Oly különálló
hasonlíthatatlan napban virágzó:
toronyok, kapuk, hidak, párkányzatok.
Halk Madonnák, kövér kis Krisztusok,
ezt életed végéig láthatod.
Átjár napodon, szívveréseden,
üdén, tornyosan, tökéletesen.

Öreg vagy és a szemed besötétül.
Nincs mit látnia. Lassan kiegészül
a semmivel töltődő töredék.
Az idő elporlasztja erejét.
A hangot egyre tompábban, recsegve
érezkeli. A csöndhöz semmi kedve.

Zenét Madonna! – kiáltott Babits.
A süketülésből durván szakíts
magadnak síma andantét, szelíd
adagiók holdsütötte lépteit,
futó prestót, visszhangos orgonát,
vagy ziháló kórusok ostromát,
zengjen az üveg, dőljön meg a ház.

Úgy nem maradsz itt tovább, mint kisértet.
Búzamezőbe tűzött söprünyélnék.
Te *te* vagy, természetesen veszendő,
csak éppen nem leszel madárijesztő.

Elutasítod azt a szörnyvilágot,
hol megfércelt, így-amúgy összetákolt,
műszerek emléjéről lebegő
több fogatlan, elaggott csecsemő
követeli a fecskendőadagját,
nyeli pempője kihűlő falatját.
Alácsorgó háláját fölítatják.

Birsalmafejú múlttalan sötétség.
A ráncok futónövényként benőtték.
Leng a szélben az üres koponya.
Menni akarna, nem tudja, hova.
Körülötte a szakszerű dadák
mosogatják a semmi démonát.

Ilyen holnapot nem érsz semmiképpen.
Csak tőled függ a mégis vagy a mégsem.
Más nem kell, csak egyetlen pillanat,
és hogyha nemet mondasz, megszakad.

Gergely Ágnes

A FOLIGNÓI SOKSZÖG

Folignói Angelica (1248–1309) egykor elkényeztetett fiatalasszony, amikor mindenkiét elveszíti, belép Szent Ferenc harmadrendjébe. Látomásait gyóntatójának, Rajnald testvérnek beszéli el.

(Schütz Antal: A SZENTEK ÉLETE. Pantheon, 1932)

Látomás a látomásról: merrefelé világít Angelica kolostori lámpása, árokba, országútra, fölfelé?

Késő éjjel. A kolostor körül
elszórt üvegcsék, pipereholmik.
Kileng a lámpás. Messze kinn az úton
a sírrablók lábnyoma porzik.
A vaskilincset valaki lenyomta.
Csak az angyalok és a szentek
férhetnek át a kulcslyukon.
A kalmárok is erre mentek,
most egy árokban ülnek valahol,

hátuk lapos, mint sáska háta
ugrás előtt. Mit ér a kalmár
áru nélkül? Aki bejárta
a fél világot, Kínát, Indiát, Arábiát,
beszélt a szászokkal, sakkozott
a frankokkal – rablók nyelvén
nem ért. Kinek világol ott
a kolostorkapu fölött a lámpás?
De dönthet-e a lámpából?
Foligno csipkegalléros leánya,
Angelica, mivel a látomás felér
a reménységgel, a ferences rendbe tért,
és elragadtatottan látta, hogy a
kulcs körül lassan áradnak
befelé a lények, szétoszolva
a pöttöm cellamélyben. Társtalan
nem lesz többé, aki ide szegődik.
Megszünteti a határokat,
az égít és a földit,
a glóriás, a tagolatlan létezés.
Talán kinn, ők is angyalok és szentek,
a sírrablók. S akkor majd megáldják
a vándor kalmárokat, akik erre mentek,
akik az úton végig erre mentek,
s most egy árokban ülnek valahol,
hátuk lapos, mint sáska háta
ugrás előtt. De semmi nesz. Szél araszol,
és tücskök hangja az árokparton,
s a kolostor körül elszórt üvegcsék,
pipereholmik a lengő fényben, s benn
a sokszögű hajnalok, a hosszú esték –
de ha egyetlen bűn is elég az
elkárhozáshoz, az üdvözülésre
egyetlen jótett is elegendő! S a házfalon
hetvenegy irgalom sugárzik! És ha mégsem,
hát ott a mentség, hogy Isten elrejtette
szemünk elől az ellentéteket
s az ellentétek egységét! Hol a határ,
honnan tudom? És ha a lámpás tévedett?!
A utakon a szél bejárta a szétaposott
árkokat, a szilánkokat, a nyomokat. Angelica
a földre térdelt. Bármi történt, legyen áldás
a nyomorultakon. Egy fráter tolla percegett.
Odafönn opáلكönnyeket sírt a lámpás.

1997. augusztus 2–27.

Határ Győző

„AZ IRODALOM KÖZTÁRSASÁGA”

*„Literature, like nobility, runs in the blood.”
 („Az irodalom, akár a nemesi származás, a
 vériünkben van.”)*

(W. Hazlitt: TABLE TALK)

Jóllehet ritkaságszámba megy, akad olyan művészdinasztia, amely tucatnyi mesterrel ajándékozza meg korát, azok meg ezernyi olyan mesterművel, melyeknek a fele emlekezetes, a fele maradandó. Ilyen volt a Couperin család.

A családalapító az 1600-as évek végén születhetett, fiai, a három fivér közül a legfiatalabb, Charles választotta a legszerencsésebb csillagegyüttállást a nemzéshez – az ő fia volt François, mind közül a legnagyobb. Őt tiszteletnevén a kortársak és az utókor úgy emlegették, hogy Couperin le Grand; de ivadékai közt volt egy, bizonyos Armand-Louis, aki tán utolérte volna, ha 1789-ben, a forradalom évében, Párizsban halálra nem gázolja a megbokrosodott hátasló: ő bámulatos rögtönzéseiről volt híres.

Valamennyi a St. Gervais orgonistája is volt, az utolsó, Gervais-François, a maga korában a párizsi zenei élet fejedelme, több templomot is magáénak mondhatott orgonástul, és arról volt nevezetes, hogy Napóleon előtt is játszott; ám ez nem akadályozta meg abban, hogy XVIII. Lajos trónra lépte alkalmából zeneművet szerezzen, amelynek az volt a címe, hogy LOUIS XVIII OU LE RETOUR DU BONHEUR EN FRANCE – FRANCIAORSZÁGBA A BOLONDSÁG VISSZATÉR. A muzikusdinasztia az ő Céleste lányával halt ki 1850-ben, de ő is megörökölte őse minden orgonáját templomostul, és történetesen 1826-ban a St. Gervais-templomban – ahol apja, halálakor, felravatalozva volt –, az engesztelő gyászmisén ő orgonált,

valamennyi Couperinnek a klavicsembaló volt a hangszere, a clavecin irodalma és zenei fogalma elválaszthatatlanul összeforrt a család nevével. De senki nem lesz a semmiből, és amilyen kegyelettel tanulmányozta Bach János Sebestyén a maga házi klavicsembalója mellett François Couperin műveit, maga Couperin, „a Nagy”, ugyanolyan termékenyítő bámulattal ment végig Arcangelo Corelli művészetén, aki az ellenpont mestere volt, és egy nemzedékkel előtte élt,

nem is nyugodott addig, amíg méltó emléket nem állított mesterének; és 1624-ben, amikor már mindent elért, amit valaha muzikus XIV. Lajos udvarában elérhetett, a Napkirály családjának zenetanára volt, és a versailles-i palotakápolna első orgonistája, ő, Couperin le Grand – akkor szerezte egyik legismertebb művét, amelynek a címe: LE PARNASSE – OU L’APOTHÉOSE DE CORELLI, A PARNASSOSZ – AVAGY CORELLI APOTEÓZISA. A szonáta LES GOÛTS RÉUNIS – A STÍLUSOK EGYESÍTÉSE című album utolsó darabja, és valóban egyesíti az olasz maniera közvetlenségét a francia stílus fioritúráival.

Az elképzelt szcenárió a tételek címei alapján mint valami színpadon tárul előnkbe. Így üdvözlik az elhunyt Corellit a Parnassoszon Apollón és a múzsák. A Parnassosz Propüleiaín felhaladván, a Mester árnya előbb bebocsáttatást kér. Kérését teljesítik, a Parnassosz kapuja feltárul előtte,

a hosszú hegyi kaptató után iszik a szentelt Hippokréne-forrás¹ megüdítő vizéből, varázshatására elkábul, és ihletérlelő álomra hajtja fejét. A múzsák ébresztik álmából, felvezetik Apollón színe elé, és az istenség jobbára ültetik. Az utolsó tételben Arcangelo Corelli hálatelten borul istene elé, amiért elhalmozta az ihlet kegyeivel, Apollón pedig megáldja, és magához emeli.

*

Nem vagyok és nem voltam sohasem az első, sem az egyedüli, aki a szívem közepén melengettem az irodalmi eszmény téveszméjét.

Bizonyos vagyok benne, hogy ugyanilyen gyógyíthatatlan szerelemmel csüggött az irodalmi eszmény téveszméjén a *Nyugat* mindhárom nemzedéke csakúgy, mint az újholdasok társasága, az is, aki már halott közülük, de tanúsíthatja az is, aki él, Lakatos Istvántól Lengyel Balázsig és Rába Györgytől Szabó Magdáig. S hogy ne csak a kifele menők nemzedékét emlegetsem, a fiatalokat vagy majdnem fiatalokat is, ennek az eszménynek a tüzénél melegegett Vathy Zsuzsa, Lázár Ervin, Gyurkovics Tibor, Szepesi Attila, Baka István, Kányádi Sándor, Kovács András Ferenc, Lászlóffy Aladár, Gergely Ágnes, az ELÉRHETETLEN FÖLD fiataljai – hosszú volna sorolni is. Hogy akadna-e, aki tagadja? Kötve hiszem. Tán nem gondol vele; vagy mint irodalmi tudatának – irodalmi tudatunknak – neuralgikus pontját, kerüli; fájdalmát elfojtással a tudat mélyére gyömöszölte.

Ennek a téveszmének a lényege, hogy összetevőire mindjárt szét is szedjem, a következő.

Az alap az említettek hasonlíthatatlan naivitása. A grállovagok balga szentjének együgyűsége kismiska ehhez az angyali naivitáshoz képest, amiben századok óta szenvedünk,

a másik összetevő az irodalmi eszmény hiedelme; az az elképzelés, hogy az Irodalom Köztársaságának lovagjait a legnemesebb szellem tölti el, s ez mindenkor legyűri a versenyszellemet; és/de jóllehet, a nemes vetélkedés e köztársaság agorájának egyik gyönyörűsége, mindenkor mindenkinek lovagi előzékenységgel engednek utat annak a társuknak, aki valamilyen úton-módon az irodalmi eszmény szerencsésebb megközelítőjének bizonyul,

de hogyan – ha nincsenek se bírák, se esküdtszék, se kalibrált mérőeszköz az irodalom köztársaságában, ahol esélyeiben amúgy is mindenki egyenlő?

Annak, aki téveszménket megszállott módjára hiszi – annak mindez roppant egyszerű. Mert adva van az agorán balgaságunk harmadik összetevője: a Rosta,

látványos szerkentyű ez a Rosta; egyrészt mert fénylésébe majd' belevakulunk, s hogy is ne vakulnánk bele, hiszen egy merő arany, s ahol nem arany, ott a még drágább fehéraranyból, elektronból és platinából rótták egybe, és/de drágakő kirakása is olyan, hogy az orosz–francia Fabergé ha látná, megszégyenülne. És másrészt mert mivel többemeletes, ez a rosta aláfele végeláthatatlan emeletsorból áll, és minden emeleti szintje maga is rosta; úgy, hogy ami a negyedik-ötödik rostán is kihull, a hatodikon fennakad, ott marad, mindenkinek rendje-rangja szerint, és semmi sem megy veszendőbe,

a Rosta az irodalom köztársasága, minden nemes polgárának szeme fénye, afféle szekuláris szentség, bár szakrális jellege frigidárával, evangéliáriummal vetekszik. Ne-

¹ A Helikon-hegylánc legmagasabb csúcsán, Beóciában volt, és a Pegazosz patkója nyomán fakadt. Vizét itták a múzsák, belőle merítették ihletet, s abból juttattak híveiknek – kinek-kinek múneme és műfaja szerint; a forrás közelében volt a múzsák szoborkertje.

ve, amit hiába ajkunkra venni nem szabad, bár váltig rá gondolunk, és alkotói ingerületeinkből olyan kikergethetetlen, mint a fehér elefánt, s ezt a nevet mondani is csak súgva merem: az irodalom eszménye,

az eszményi alkotás, az *Opus Magnum* eszménye; annak megvágása, az arra való törekvés,

valami olyasfajta magasrendű ideája az irodalmi alkotásnak, amely folyton-folyvást rostál, minden alkotás előbb-utóbb rostájára kerül, s hogy e dolgát mint és hogyan végzi, az – téveszménk szerint – a felkelő Napnál világosabb.

Annak, akit e rögeszme hatalmába kerített, nehéz ezen vigyorgni, trágár élcet farragni rá, legyintéssel elintézni, hogy „ki nem szarja le”, nyerítő röhécseléssel elküldeni a búsba: ez csak a kívülállónak adatik meg; a kívülállónak, aki számunkra arról ismer-szik meg, hogy vagy alkotásképtelen, vagy nincs olyanja, amivel a mértéket megüthetné, hogy az irodalom köztársaságának rendes polgára legyen.

Vajon oly elérhetetlen eszmény az *eszmény*, amely szerint a Rosta *rostál*? Igen, majd-hogynem elérhetetlen: de szinképe széles; magába fogadja a legkülönbözőbb százados eszményeket, periodikus „izmusokat” – a klasszikus ókor rétorának alkotó eszményétől a legújabb kor különféle dadaizmusaiig, poszt/meta/transz prefixekkel megtisztelt avantgardizmusaiig,

hogya valaki ovidiusi hexameterekben versel, vagy komputeren nyargalva betűkacsringókban szövegel – nem akadály; a követelmény, hogy utolérje az eszményt, melynél fogva többé nem hull ki a Rostán; megilleti az örökértékűség bájos *misnomere*, megalkotója abban a derék tévhitben ringathatja magát, hogy méltó a negyven *immortel* épp megürülő székére, a többiek pedig tisztelettudóan utat engednek neki, mert hiszen – a szó goethei, veretes értelmében – alkotása „világirodalmi rangra” emelkedett.

Muzsikás moraja ennek a Mentől Fenségesebb Rostának betöltötte dobhártyánkat csakúgy, mint látása egünket,

hogya tévedhetetlen lett légyen-e? hogy az eszmény milyen hatékony volt, és nem voltak-e meghamisító, másodlagos be- és ráhatások? Nos, ezt most ne firtassuk, mert akkor fülíg pirulnánk; tény, hogy az irodalmi hamiskártyás a végén mindig pórul járt, hiszen csak egyet kellett korduljon a történelem kereke, és úgy kiakolbólitották székéből a szegényt, hogy Dátánnal és Abirámmal egyből elnyelte a föld; és még ennél is fontosabb tény (ha már múlt időben a tényeknél tartunk), hogy az irodalmi eszmény váltig eleven erő volt, valóságos csillagközi gravitáció, olyan, amelynek hatása alól magát senkinek kivonnia nem lehet.

*

De hangütésem gyanús ugyebár, és ezzel a ronda nosztalgiazással csak a jóisten a tudója, hova akarok kilyukadni. Miért kezdtem mindjárt az elején olyan modorban, mintha threnódiát készülnék végigverni szarvasbőrrel takart cimbalmomon, ahogyan egykor Rácz Aladár tette, hogy mutassa: vakon is tudja, hol a húr, jómagam meg hogy vakon is látom, merre a betűsoros billentyűzet? Tán én is halottkiéneklésre készülök? Hát kit látok én itt kiterítve, és ha a ravatalt még ideig-óráig elsikkaszthatjátok – hol a halott?

Csak nem valamelyik *halhatatlan*? Vagy tán – *horribile dictu* – mind a *negyven*? Avagy – *triste dictu* – mi irodalmárok: a fajtánk, mind, valahányan csak vagyunk?

Mert eddig a forгатókönyv hasonlatos volt ahhoz, ahogyan az, Couperinnél, zeneileg, Arcangelo Corelli Apoteózisában felcsendült; vagy mivel a nyomtatott betű sehogyan se csendül, hát, mutatis mutandis, ha mi is, csudák csudájára odáig jutottunk, bebocsáttatást kérhettünk a Parnassoszra, rögvest ki-ki megtalálhatta a maga múzsáját, és a szerelmi költészet művelői, panegürikusok-ditirambisták, krónikások-historikusok, lantpengetők, szindarabok-regények elkerekítői – ki-ki kézen fogva vezetőjét, Eratót, Kliót, Euterpét, Polihümniát, Melpomenét, Tháliát és így tovább,² takarodhatott a trónemelvény elé, s onnan felpenderítették Apollón trónjának elejébe, hol is zavarodottan találgathatta, honnan nézve, merre van a „bal”, és merre a „jobb” – – – de inentova tengelytörésben vagyunk; vizsgálódásunk tárgya a torkunkon akad, kékülünk-zöldülünk, az agyonfulladás veszélye fenyeget.

Mert igaz ugyan, hogy a Parnassoszon, a csúcson, felúton meg a hegység lábánál három szentelt forrás is van, az Aganippé és a Kasztália, a szóban forgó Hippokréne meg olyanképpen csudálatos, hogy míg más tájakon a valláshiedelem alapító prófétája kellett, hogy mózesi botjával a sziklából vizet fakasszon, itt az aranyszőrű, szárnyas Pegazosz patája elegendő, hogy gyémántpatkója egyetlen rúgása nyomán szentelt forrás fakadjon. Csak aki az előidők sugdosódására süket, az nem tudja, hogy az Olümposz-vallásnak is megvolt a maga Vatikánja, nem is egy, hanem ahány főisten, annyi: az Úr-Zeusznak Olümpiában, Szerapisznak Alexandriában, Apollónnak Dűdimában, és itteni óriástemploma kerengőiben napestig hányták-vetették skolasztikusai/hiereuszai az istenség csudaságos attribútumait, lévén ő a Megváltó Istenek közül azok egyike, akiknek mindentudása – Szent Pál szavával élve – „végéremehetetlen”, s nincs a tenger fővenyének az a homokszeme, amely elveszhet Phoibosz Apollón tudta nélkül – – –

igen ám, de a későbbi valláshiedelmek tőzsdéjén Apollón Ómegváltóságát nem jegyzik, az utódvallások, a judaeo-iszlám, a zsidókereszténység hatalmi területén az Olümposz-vallást fő- és mellékisteneivel, Apollónostul-múzsástul a „ki nem szarja le” kategóriájában tartják számon. Csak hibbant elme lehet, aki fél azoktól a kháriszoktól, akiknek jogukban állt az ihletést nemcsak adni, hanem *visszavenni* is; csak elmeháborodott ácsingózhat olyan koszorúra, amelyért az ócskapiacn huncut, veszekedett fél forintot sem adnak,

jaj nekünk, atyámfiai: titkos-erős-maffiózus kezek ellopták a lélekharangot, amelyet meghúzhatnának felettünk! Jaj nekünk, atyámfiai: oltalmazó isteneink amit eddig fölénk terjegettek, most visszavonták mennyekből védőpajzsukat!

jaj nekünk, anyám leányai: itt állunk a gyenge oldalon; egyetlen tőkénk: a tőkünk, avagy ha az se, a meztelen valagunk. Velünk szemben ott toronylik felhőkarcolóival, felhőkarcoló-magosan az erő, amely tőkeerős, a tőke, amely még fel se ébredtünk első rémületünkéből, és már piacra dob! Itt állunk tőkegyengén a gyenge oldalon, és velünk szemben a fölibénk meredő szörnyeteg, ki szörnyetegségben vetekszik a

² Csupán a gondolkozó a kivétel, mivel a filozófiának nem volt „múzsája” – hacsak az a Méléte nem, az Elmélődés megihletője, aki Hésziodosznál nem szerepel. Mert egy későbbi, „protestáns” teológia szerint csak három múzsa volt, az Énekművészet, az Elmélődés és az Emlékezés múzsája. Ez utóbbi kivált figyelmet érdemel, s kiemelése rárimel az idegéletteni kutatás egyik fő irányára, melynek alapeszméjét az a gondolat adja, hogy az emlékezés – a kortikális reflexintegrálon és alatta is, az agy egész struktúráján átterjedő amaz alapszövet, amelyre az „én” tünetcsoportja és, azon túl, maga az emberi intellektus ráépül. Emlékezet nélkül nem tudnám, hogy én – én vagyok, és nem volna intellektusom. A memória idegéletteni letétjét, helyesebben az emlékezet működéstani központját – a hipotalamusz közvetítésével – sokan a hippokampuszban lokalizálják.

szörnyállammal, melyből csak alighogy kiláboltunk; Ófőmagassága, a Piac, amely Paraklétusnak is mondatik, a Vigasztalónak, de melyik álmegváltó nem hirdeti magáról, hogy ő az igaz-elküldetett, a Vigasztaló?

*

Eddig volt, próza volt, nagyon lila próza: forró kását kerülgető macskalila próza; megvádolhatnának azzal is, hogy a lila próza csupán körmönfont elkendőzése a gorombaságnak,

nos, nagyon is tudatában vagyok annak, hogy idevágó meggyőződéseimet értetlenség és haragvás fogadta. Már hajlanék arra, hogy a gyülekezeti béke megóvása érdekében hallgatásba burkolódom, félreállok, és mintha nem hallanám, elsiklom a hüledezés fölött. De a bokorból kiugrasztott nyúlnak az a tulajdonsága, hogy körülszalad. Nincs módomban visszavennem, amit *per tangentem* erről irtam³ – és még ha lincshangulat lesz a fogadtatása, akkor is; itt állok, és nem tehetek másként.

Ha valaki olajos-bársonyosan úgy fogalmazná, hogy nem hiszek a modern művészetekben – olyan lenne, mintha mézes sziruppal próbálná megédesíteni a csukamáj-olajat. Vagyis hát – enyhén szólva – nem hiszek. Büdösölöm a *performanszot*.

A művészet tönkremenése, a művészet „vége” oly gondolat, amelynek eredetvidéke Hegel-tájt keresendő. Úgy is lehetne mondani: Hegelnek a dologban igaza van ugyan, de épp ellenkező okból, s indokolása hamis, amilyen hamis minden metafizikai indoklás csak lehet. Teljesen más okból ment tönkre a képzőművészet, s ha féltő, hogy „véget ért”, akkor ennek az igazi okát Hegel sejteni sem sejtette.

A *Camera Obscura* volt a képzőművészet alatt az az időzített bomba, amely a fényképezés feltalálása percében alárobbant; és e robbanásban a képzőművészet annyira ripityára ment, hogy diribdarabjaiból váltig próbálta ugyan összekaparni magát, de oly sikertelenül, hogy hovatovább már azok is elkallódnak-elsikkadnak: a kapkodó rögtönzések, művészetmentő próbálkozások, izmusok, trendek diribdarabjai.

Véleményemmel nem vagyok egyedül, s itt nem is a mindenkor süketen hallgató néma többségre gondolok, hanem egy jeles magyar gondolkozóra, Pernecky Gézára:⁴ ő közérthetőbben, árnyaltabban fejti ki, hiszen szakterülete; jómagam gorombán, tömören, csak mint a rekedtesen odasúgott színpadi *aside*-ot, hogy mielőbb túlléphetsek rajta, s csupán azért hozom szóba, mert nem hagyhatom szó nélkül,

ahány lángelménckedő kísérlet csak volt, hogy a kárt „megreperálják”, csak szerény nyomot vagy annyit sem hagyva sikkadt el, és a fényképezés magrobbanása előtt, két-három-négy évszázados képzőművészeti irányzatokhoz képest a pánik ihletében foganat trendek kérészéletű epizódok voltak csupán; s alighanem így látja ezt Pernecky is, aki erről így ír: „Különösen az új, még fiatalságuk első éveit élő művészeti törekvések korai halála olyan fájdalmas. Ezek a gyermeken bizakodó és tapasztalatlan izmusok tegnap még tele voltak élettél és kísérletezőkedvvel, és még hittek abban, hogy velük kezdődik a történelem. Ma már jól látni, hogy semmi sem kezdődik velük. Szinte még meg sem születtek, és máris elöregedtek, elemzésük megtörtént, lezárt történelmük van [...] »Szeretem napjaink művészetét« – írta a kubista festők kapcsán 1913-ban Apollinaire [...] ma már aligha jutna eszébe, hogy szeresse a festészetet. A művészet unalmas.”

³ ÁLOMJÁRÓ EMBERISÉG című munkámban („Ezerkilencszáz-szörnyűrégen”, 140. o.) Aurora-ezetóriák (10), London, 1996 – meg egyebütt.

⁴ L. KAPITULÁCIÓ A SZABADSÁG ELŐTT című könyvében; Jelenkor, Pécs, 1995.

Hol vagyunk már a kubizmus szelíd, eukleidészi álmodozásától! A műveknek csupán a piaci árfolyama mérvadó, az esztétika úgy táncol, ahogy a Marketing fütyül, a fejedelmi, az állami mecenatúrától a képzőművészet sorsának irányítását átvette a mindennél hatalmasabb Piac. Az én elektronikus pennám szűzi-szemérmes, nincs benne annyi vitriolos gúny, annyi epéje a jogos felháborodásnak, ahogyan és amivel mások, nálam avatottabbak felboncolták a Piac hasát, közszemlére tették a boncolás eredményét. Akiknek csak becsukott szemeik vagynak, azok is nyilván láthatják,

hogy mi a fesztiválok, vándorkiállítások és gyönyörkiadványok pazar paravánja mögé rejtett struktúrája a képzőművészet világpiacának,

hogy milyen finomkodó úri népség, titkosságában a rózsakereszteseket megszégyenítő szupermaffia a műkereskedők konfraternitása,

hogy egy-egy induló fiatal szép ígéret életművét életestül-művésztül, látatlanba mint veszi meg jó előre, ha benne üzleti fantáziát lát, a milliárdos galéria,

hogy mint találta fel a cirkuszi lovaglóostor-cserditő Piac a Feddhetetlen Üzelmeket, amelyek nemcsak hogy erkölcsileg kifogástalanok, de kiállják a paragrafusok próbáját,

hogy ami a jelentésváltozásnál is több, micsodás metamorfózison ment keresztül a művész fogalma, magatartásformája, katonamértéke,

hogy a magát annak valló (és a Piacon akként áruló) „művész” esetleg alig-alig pedzi a mesterségbeli tudást, és inkább halva lássák, semmint hogy kiderüljön róla, hogy a művészettörténet valamelyest érdekli, és hogy erről homályos ismeretei vannak – *ça va sans dire*,

hogy a magát annak valló (és a Piacon akként áruló) mű, műtárgy, műrekek hova-mivé torzult, és önmagából való kivetkőzése során miből mibe vetkőzött ki,

hogy a lelkéből lelkedzett újszülött gyermekének fosadékával – esetleg saját excrementumával festő festő – *az igen*,

a műterem-látogatóknak kitárulkozó önherélő, a hímvevőjét szikével összevagdoló, sebkötöző- és pólyáló művész – *az igen*,

az eleven műtárgy „ön-immolátor”, akinek tiszavirág-életű remeklése, hogy *performanszára* (?) rámege és odahal – *az igen*,

a formalimban eltett, felhasított, döglött birka hullája a múzeumi tárló közepén – *az igen*,

a lenyelt – vagy oda bevezetett – minireflektozzal/minikamerával saját beleit, vagináját, ivarszervi járatait filmező, a filmet a bejárható installáció falgörbületein nagyra kivetítő művész – *az igen!*

Az már nem tartozik ide, hogy a Piac alatt is, akármilyen Nagyhatalmú, időknek végezetével feltátonghat az a Fekete Lyuk, ami műtárgyakba befektetett, pénzértékben felbecsülhetetlen megamilliárdjait elnyeléssel fenyegeti. Pedig a vészjelek, gázprotuberanciák formájában ott villognak a horizonton: a múlt század elkésve utánzó eklektikája, amit a dobra verők még tegnap mint értéktelen kacatot nem győztek a szemétre hordani, ma már az árverési termekben milliókért kelnek el; az egykori első pánik termékei, az ősz-„izmusok” a kikiáltási áron nem kelnek el, árgörbéjük lefelé konyul, és értéksorvadásban szenvednek

– mindez hogy hová vezet, nem tartozik ránk, írókra: a képzőművészek dolga,

de van valami, ami nagyon is ránk tartozik, és azok, akik, mint írók, máris kegyetlenül megszenvedik a Piac különc zsarnokságát és ellehetetlenülését, nem csoda, hogy hátrafelé kancsalognak; nem is tesznek hangfogót a nosztalgiazás nótafájára: lám, a Pártállam idején ha volt is bajunk, nem ilyen bajunk volt,

a rebesgetők már-már kezdik méltányolni a hajdanvaló jó-gonosz „segédszínész” apparatcsikot, akinek legalább „volt ízlése”, visszaszorította a giccs, a pornó és a ponyva szennyes árját – s azért a picurka engedményért cserébe már mindjárt megvolt az életfogytig biztos betevő...

Nem a Szabad Piac megbízásából állok itt, hogy vigéci fogásokkal belebeszéljem a csóró író hasába a gyereket; mert már azt se bánom, ha valaki szavaimból (a boldog emlékü Pártállam argot-jával élve) kihallani véli a „hármasszámú aggó dumát”,

hanem az Irodalom Köztársasága követségében jövök, az irodalmi eszmény teveszemeje nevében szólok, amely édesmindnyájunkkal egyetemben a gyenge – a tőkegyenge – oldalon, életveszedelemben forog,

mert még megesik, hogy valaki nyelvén-ínyén feltetszik a szentelt forrás íze, hallani véli felbuzogását, és rászomjazik a Hippokréne vizére, amelyet a Helikon sziklájából a Pegazosz patkója fakasztott. Már-már inna amaz ihletadó nedűből – de a rádióébersztő fellármázza: „rossz álom” volt az egész. Az ihlet káprázatát elcsikolja a kenyérkereset hajrája, felserken, száját öblit: az irodalom eszménye lepedék volt csupán, s egy egészséges, harcias csettintéssel szabadul tőle. Már hogyné szabadulna, ha életrevaló és cinikus, hiszen a bárca nélküli prostituált „életrajza”, gondosan vezetett koitusz-statisztikájával és egy szem gyermeke könnyfacsaró nyálás-szentimentális történetével hamarabb kiadódik, egy idényre listavezető sikerkönyv lesz, s neki meg, az írónak, ha esze van, bibliája a piackutatás

– a veszély?

hogy valamiképp valláshiedelmeink a „ki nem szarja le” kategóriájában tartják számon az olümposzi megváltó isteneket, és valamiképpen a képzőművészet, a pánik ihletésében, a „ki nem szarja le” kategóriájában tartja számon a maga parnasszoszi eszményeit,

valamiképpen a géniuszok helyére boszorkányos-ügyes bitorlók ugrottak, akik a „világstár-mutatványosok” szerepében piacra dobták aranytojást tojó absztrakt műtyükjaikat, és büszkélkednek pórázon vezetgető milliárdos galériatulajdonosaikkal, szintazonképp bennünket is elkap a Piac búbája és deleje,

vedlünk. Vedlünk egyet, egyszer, de nagyot: s majd nálunk is ugyanaz a nóta járja,

az Irodalom Köztársaságát átveszik a mindenre kapható „világstár-mutatványosok”,

első bestseller művüket tán még maguk írják, de mint minden nemes ponyvát, idényremekművé ezt is a Piac avatja, a példányszám, a sikerlista és a fizetett médiadiadalmenet. Emez írói „világstár-mutatványosok”, *showman*ek második csúcskönyvét a sikerlistán már nem ők maguk írják (ahhoz túlságosan lefoglalja őket a *Macdonald hamburger* reklámozása a tévén és a médiában), hanem kiadói zugíró kulik,

reménykedjünk az Internetben? Eddigi tapasztalataink szerint ha nem a műkedvelés melegágya – a *triviák* Nagy Sárga Folyama: a monitorról monitorra zubogó *Jang Ce Kiang*,

iszonyodjunk tőle, rettegjünk? Hogy ami a képzőművészetnek a fényképezés felalálása volt, nekünk meg ez az időzített bombánk, amely szétrobbantja Köztársaságunkat, mintha műzsáink a Parnasszoszon és irodalmi eszményünk sohasem lett volna?

(elvégre – amit zárójelben is alig merek megpendíteni – irodalom nélkül is lehet élni; szépirodalom nélkül jó évezreden át létezett magasrendű kultúra, amelyben in floribus voltak a művészetek más változatai: az arab világban *belletrisztika* sohasem volt – olyan értelemben, ahogyan mi a szépirodalmat Európában termeltük-ápoltuk)

tudjuk, hogy nem igaz; bankoknak, politikusoknak igen – nekünk nincs félnivalónk sem az Internettől, sem a szövegszerkesztőtől. Tisztító tűz lesz az infotechnika új ipari forradalma, gondolkozásunk munkafogalmainak, nyelvünk alapszövetének megújítását várhatjuk tőle, és/de sem elszántság, sem optimizmus nem kell hozzá, hogy felismerjük: ez az ipari gigabájt-forradalom a mi szövetségünk

– de mi nem a távoljövőben élünk, a közeljövő rettentő látásai nem tágítanak, s kedvünk elborul. Zavarjuk a pokolba Kasszandráinkat, amiért ilyen elcsüggesztő-elundorító víziókat küldenek a szemünkre, mondván, hogy ahol a Politikailag Korrekt Demokrácia, a mindenevő Multi-Tőke és a Szabad Piac keze beteszi a lábát, ott *Vidám Park*, *Disneyland*, *Hollywood*, *Alternatív szubkultúra*, *Harikrisna*, *Jehova Tanúi* és *Giccs-Pornó* lesz a világból, míg a világ világ – – –?!

Ezért vagyok itt, hogy szoruljon össze a szívetek, készüljete fel rá. Készüljete fel, hogy nekifeszülhesetek,

és ha van még olyanok és annak tartója, őrizzéték meg klenódiumpént téveszménket, az irodalmi eszményt, az érték önzetlenségét csakúgy, mint tisztaságát, a tudás alázatát csakúgy, mint a tehetség előzékenységét; és úgy gondoljatok, akik nektek ezt átalandják, az előttetek járókra, mint François Couperin le Grand gondolt mesterére és arkangyalára, Arcangelo Corellire, amikor gradus ad Parnassum: a Parnasszosz propüleióján, kapuzatáig felkísérte, és zenéje egész zengésével, Apoteózióra, az istenségnek – Apollón Muzagetésznek – átalandta.

Károlyi Amy

KERT

Ponttal megjelölhetem
gyerekkori búvóhelyem,
hol faléceken, kapun át
tanulgattam a kert szavát.

Hálóba takarva,
akarva nem akarva
szorítja a kéz.
A teremtet gyengét
a teremtő nehéz.

A valótlannál valótlanabbak
egymást rikoltják, egymást róják,
konyhabögrében a rózsák.

BOROS POHÁR

Pókhálós boros pohár, pince-látta,
a búcsúzóknak hangja üveges.
A fémet, fényest a mélybe hagyták,
de magukkal cipelik az üreget.
A búcsúzóknak hangja pince-járta.

*

A fent és lent egyaránt ismerős.
Már sétálgattak más dimenzióban,
akár az alkonyi táj, kihunyóban.

Tárnok Éva

WASHINGTONI LEVÉL

Az 1994-es időközi választások eredményét, amelyen a Republikánus Párt az amerikai Kongresszus mindkét házában többségre jutott, a republikánus ideológusok az USA nagy politikai átrendeződése előhírnökének tekintették. Nem ez lett volna az első eset az amerikai történelemben, hogy időközi választások jelzik előre a pártok befolyásának nagy történelmi átrendeződését. Így volt ez 1894-ben, illetve 1896-ban, amikor a Republikánus Párt előbb a Kongresszus két házát, utóbb pedig – a folyamat megkoronázásaként – az elnöki pozíciót is megszerezte, s ezzel a szövetségi döntéshozatal valamennyi fontos pozícióját birtokába vette. Ezután – Woodrow Wilson elnökségének nyolc évét leszámítva – a Fehér Ház egészen 1932-ig republikánus kézben maradt. Az 1930-as időközi választások azonban már jelezték az újabb nagy átrendeződést – a demokraták nagy előretörését –, amelyet 1932-ben Rooseveltnak és a Demokrata Párt kongresszusi győzelmének nyomatékosított. Ezzel pedig kezdetét vette az amerikai politikai élet új demokrata korszaka.

Az amerikai politológusok, történészek körében az ország fennállásának kezdetei óta meglehetősen népszerűségnek örvend a politikai ciklusok elmélete. A ciklushipotézisek közül az egyik legbefolyásosabb a pártok periodikus átrendeződésének modellje. Eszerint az amerikai pártrendszer jellegzetesen kétpólusú: egy többségi és egy kisebbségi pártból áll. Többségi súlya annak a pártnak van, amelyik a korszak releváns kérdéseit megfogalmazza, a kisebbségi párt pedig erre reagál. Idővel új problémák merülnek fel, és a múlt fontos kérdései elvesztik jelentőségüket. Amint a régi pártok elodázzák a választ az új kihívásokra, az új problémák a régi politikai koalíciókat szétzilálják. A lakosság elégedetlensége, aktivizálódása, valamint harmadik pártok meg-

jelenése jellemzi az átrendeződés előtti korszakokat. Az eredmény a politikai erők új felállása és új többségi választási koalíció létrejötte.

A ciklusok hossza és egy-egy ciklus kezdetének, illetve végének kritériumai természetesen nem mindig teljesen egyértelműek. Különösen nehéz az egyidejű események elemzése ebből a szempontból. Utólag azonban a történészek felfedezni vélnek egy-egy „kritikus választást” – amilyen például az 1896-os vagy az 1932-es volt. E „kritikus választások” egy-egy ciklus végét, illetve az új kezdetét jelezték. A fordulatot végül is egy-egy döntő esemény, illetve egy-egy konfliktus tetőzése váltja ki, így például a rab-szolgaság megelégedése vagy a gazdasági világválság sokrétű feszültségei. Az USA történetében a ciklusok hosszát a politológusok mintegy negyven évre teszik. Míg 1992-ben – a Fehér Ház és a Kongresszus mindkét házában megismerése után – a demokraták egy új demokrata korszak beköszöntében reménykedtek, addig a republikánusok az 1994-es választásoktól remélték az új idők eljöttét – a republikánus áttörést. Mind a két párt történelmi várakozásának volt alapja, hiszen 1968 óta – Jimmy Carter elnökségének négy évét kivéve – a Fehér Ház folyamatosan republikánus kézben volt, miközben ezzel egyidejűleg a Kongresszus mindkét házában a demokraták voltak többségben. Átmeneti időszakot jelentett e tekintetben Reagan elnökségének első hat éve, amikor a republikánusok a Kongresszus egyik házában, a Szenátusban kis többségre tettek szert.

Az elmúlt mintegy huszonöt évben új egyensúly látszott kialakulni az ország politikai életében. Az elnöki pozíciót tekintve az ország többsége a republikánusokra szavazott. Ezzel kifejezésre juttatta, hogy támogatja a Republikánus Párt elképzeléseit a szövetségi kormány szerepének és befolyásának mérsékléséről, a központi szabályozás csökkentéséről, tudomásul véve, hogy mindez nemcsak az adók, hanem az állami programok és juttatások korlátozását is jelenti. A republikánus elnök mellett azonban a Kongresszus mindkét házában a lakosság ismételten többséghez juttatta a demokratákat, akiktől viszont a népszerű társadalmi-szociális juttatások fenntartását és növelését várta, és a központi támogatásoknak, illetve a hadiipari vagy egyéb szövetségi szintű programoknak e célokhoz való hozzájárulását követelte egy-egy képviselő körzetében.

A demokrata többségű Kongresszus és a republikánus elnök ismételt megválasztásával jelentőssé vált az elmúlt negyedszázadban az ún. szavazatomegosztás, az egyik párthoz tartozó elnökre, illetve a másik párthoz tartozó kongresszusi képviselőre való egyidejű szavazás.

A szavazatok megosztása az elmúlt negyedszázadban valóban értelmezhető volt úgy, hogy a választók egyszerre akartak konzervatív elnököt és liberális Kongresszust (az amerikai terminológiában a „liberális” megjelölés nagyjából ugyanazt takarja, amit az európai szóhasználatban szociáldemokrata típusú politikának neveznek). A politológusok egy újabb típusú „checks and balances”-ről értekeztek, amelynek létét alátámasztotta, hogy a választások során nagy többséget szerzett mind a republikánus elnök, mind a demokrata képviselőház. Kialakulóban volt a mítosz a megosztott hatalomról: a Fehér Hárról és a szövetségi kormányról, amely a republikánusok biztos területe, és a Kongresszusról, amely a Demokrata Párt megingathatatlan birodalma. A pártok között létrejött eme különös egyensúlyt borította fel először a demokrata elnök győzelmével végződő 1992-es választás, majd rövid két év múltán az 1994-es. Ekkor ugyanis a Republikánus Párt a Kongresszus mindkét házában többséget szerzett, és ezzel a Képviselőház negyven év óta először republikánus vezetés alá került.

1994-es átütő sikereiket követően a republikánusok azt remélték, hogy a kongresszusi mellé 1996-ban megszerzik az elnöki hatalmat is. Ennek bekövetkezte jelezhetette volna, hogy megtörtént az ország nagy politikai átalakulása, amelynek révén a Republikánus Párt hosszú évtizedek után újra többségi párttá vált.

Az 1996-os választások azonban – mindkét párt megkönnyebbülésére és csalódására – továbbra is fenntartották a felemás helyzetet. Egyik párt sem könnyvelhetett el egyértelmű győzelmet, illetve kudarcot. A Republikánus Párt kénytelen volt elismerni, hogy Bill Clinton 1996-os megválasztása nem történelmi véletlen volt, hiszen az elnököt az 1992-es választáshoz képest nagyobb többséggel választották újra. De a Demokrata Pártot is szerénységre intette, hogy a republikánusok a Kongresszus mindkét házában megtartották többségüket.

A választások utáni első nyilatkozataikban mind az elnök, mind a Republikánus Párt vezetői elismerték a másik párt hatalmi pozícióit, és azt hangsúlyozták, hogy a lakosság a megosztott hatalomra, az elnök és a Kongresszus együttműködésére szavazott – ezért van, hogy megosztotta szavazatát. A választást követően az elemzők többsége is arról értekezett, hogy a választók egyik pártnak sem adtak döntő nagyságú hatalmat, hogy ezzel kényszerítsék őket kompromisszumokra és mérsékelt politika követésére. Alaposabb elemzések – olyanok, amelyek inkább a tényeket és nem a vágyakat fejezték ki – rámutattak arra, hogy a megosztott hatalmat rendkívül szoros választás esetén – amilyen az 1996-os is volt – a választók kis százalékának akarata is létrehozhatja. Arról volt szó, hogy a szavazók túlnyomó többsége vagy az egyik, vagy a másik pártot támogatta, és egyöntetűen adta le elnöki, illetve kongresszusi szavazatát. A megosztott hatalom a demokrata elnök és a republikánus Kongresszus között csak a szavazók egy töredékének, a becslések szerint hét–tíz százalékának kívánságát tükrözte. A szavazók egy további része harmadik párti elnökjelöltre szavazott, és így járult hozzá a megosztott hatalom létrejöttéhez.

Bill Clintonra a választók negyvenkilenc százaléka adta voksát, míg a republikánus párti kongresszusi képviselőkre 0,3 százalékkal többen szavaztak, mint a demokrata jelöltekre. Így a republikánusoknak sikerült megtartaniuk többségüket a Képviselőházban, de az 1994-es választások eredményéhez képest e többség lényegesen csökkent. (A Szenátusban a republikánusok 1996-ban megnövelték többségüket, de a szenátusi választások eredményét a megfigyelők kevésbé tekintik a választók hangulata mérésére alkalmasnak, mivel az erősebben függ az egyedi körülményektől, mint a képviselőházi választások. Ugyanis a hat évre megválasztott szenátorok csupán egyharmada áll a szavazók elé a kétévente megtartott szövetségi választásokon, míg a képviselők mandátuma két évre szól.)

A kongresszusi republikánusok körülbelül ötvenszázalékos sikerével állt szemben a Republikánus Párt elnökjelöltjének, Dole szenátornak negyvenegy százalékos szavazati aránya. A republikánusoknak 1996-ban tudomásul kellett venniük, hogy az 1992-es elnökválasztás óta immár másodszor sem sikerült olyan választási programot kialakítaniuk, amelyet az USA választóinak többsége támogatott volna. (Az amerikai politikai élet egyik döntő sajátossága, hogy országos programot elsősorban az elnökválasztás során fogalmaznak meg, a kongresszusi választási harcok kimenetelére pedig a helyi politika van nagyobb befolyással.) Míg Ronald Reagan 1984-ben az USA ötven államából negyvenkilencben nyert, addig George Bushnak 1992-ben csak tizennyolc, Dole szenátornak 1996-ban csak tizenkilenc államban sikerült a többséget megszereznie. A kongresszusi republikánusok ugyanakkor 1994-ben negyven év óta először

kapták meg a szavazatok több mint ötven százalékát, majd 1996-ban is megszerezték azoknak körülbelül a felét. Az amerikai politikai helyzet ingatag voltát mutatja, hogy 1992 óta az elnökválasztás során másodszer szerezték meg harmadik pártok elnökjelöltjei a szavazatoknak legalább tíz százalékát. Amerika történetében az Észak és Dél közötti polgárháború előtti utolsó két elnökválasztás során fordult ez elő utoljára, amikor az egyik nagy párt (Whig) elhalóban, egy másik pedig (Republikánus) születőben volt. Ez a történelmi analógia természetesen nem jelenti azt, hogy az ország olyan súlyos konfliktusoknak néz elébe, mint a múlt század közepén, de az erős harmadik párt jelenléte, tetézve azzal, hogy a lakosság fele 1996-ban nem ment el szavazni, mindenképpen jelzi, hogy a választók bizalma mind a két nagy pártban súlyosan megrendült. Alig fejeződtek be a választások, azonnal megkezdődtek a különböző politikai erők közötti harcok a választási eredmények interpretációja körül – s a csatározások egyaránt folytak a pártok között, illetve az egyes pártokon belül. A választást követő néhány napon belül kirobbant a vita a Demokrata Párt két nagy szárnya között annak értékeléséről, hogy Clinton elnök politikai programjának mely elemei állították meg a republikánus politikusok előretörését azok után, hogy az elnöknek 1995 tavaszán egy sajtókonferencián még bizonygatnia kellett, hogy az ország vezetésében releváns tényezőként van jelen. A Demokrata Párt egyik oldalán a tradicionális, liberális demokraták álltak, szemben az úgynevezett „új demokrata” vonalat képviselő irányzattal. A Demokrata Párt e két szárnya között kényszerű együttműködés jött létre az 1994-es republikánus győzelem után, amely alapjaiban ingatta meg a demokraták önbizalmát. Clinton elnöknek az előválasztások során ennek következtében nem kellett olyasfajta párton belüli kihívással szembenéznie, mint annak idején, 1980-ban Carter elnöknek – akit akkor meggyengített párton belüli riválisának, Ted Kennedynek a fellépése.

A liberális álláspont szerint azonban Clinton elnök győzelme és a demokraták 1996-os előretörése elsősorban annak volt köszönhető, hogy a Demokrata Párt a republikánus többségű Kongresszussal szemben megvédte a jóléti államot, és ezáltal a széles tömegek számára biztosított alapfontosságú juttatásokat. Fenntartották továbbá azokat a környezetvédelmi, munkavédelmi és egészségvédelmi szabályozásokat, amelyeket a kongresszusi republikánusok deregulációs lelkesedésükben radikálisan vissza akartak szorítani.

A lakoságnak az 1994-es választások után szembe kellett néznie az ellentmondással, amely abból fakadt, hogy egyszerre követelték az adók csökkentését, a költségvetés kiegyensúlyozását és az állam jóléti programjainak fenntartását. Ameddig a Kongresszus demokrata többségű volt, a jóléti programok számottevő megnyirbálására irányuló törvények megszületésétől nem kellett tartani, annak ellenére sem, hogy az elnöki hivatal közel negyedszázada republikánus kézben volt. A republikánus többségű törvényhozást azonban már csak az elnöki vétó akadályozhatta meg abban, hogy a jóléti állam népszerű programjait a deficit mérséklése, illetve az adócsökkentések érdekében ne nyirbálják meg radikálisan. A republikánusok 1995–96 fordulóján az elnököt az általuk javasolt kiadások csökkentésére akarták kényszeríteni, és ez a szövetségi kormány jelentős hivatalainak ideiglenes bezárásához vezetett. Az elnök és a Kongresszus közötti konfrontáció során a lakosság számára immár kézzelfoghatóan jelentkezett az a tapasztalat, hogy mit jelent, ha bizonyos kormányfunkciók szüneteltetése miatt különféle fontos szolgáltatások kiesnek. A szövetségi állam és annak funkciói az elnök és a Kongresszus közötti viták során elvesztették az absztrakt ellenség attribútumait. Az öregkori betegekből származó költségvetés csökkentésének veszélye, a

különbéle szövetségi oktatási programok, az iskolai uzsonnatámogatás csökkentése, a környezetvédelmi regulációk lazítása stb. igencsak konkrét veszteségnek tűnt a lakosság túlnyomó többségének a szemében.

1996 tavaszára a közvélemény-kutatások mutatták is az eredményt: a republikánus Kongresszus népszerűségének zuhanását és a demokrata elnök egyre növekvő tekintélyét. Az adócsökkentések és a dereguláció ára néhány hónap alatt kézzelfoghatóvá vált. Az 1996-os választások során az öregek, akik 1994-ben jelentős számban hagyták el a demokratákat, ismét visszatértek. Ugyanígy, az 1994-es választások során a felsőfokú végzettséggel nem rendelkező alacsony és közepes jövedelmi kategóriákba tartozó rétegek – különösen a fehér férfiak – számottevő százaléka szavazott a republikánusokra. Ezek voltak azok a választók, akik 1992-ben nagy arányban szavaztak Clintonra, de akiknek anyagi körülményei az 1993–94-ben egyre javuló általános gazdasági helyzet közepette sem javultak. Ezeknek a szavazóknak is elég nagy százaléka állt ismét a Demokrata Párt oldalára ahhoz, hogy 1996-ban Clintont újraválasszák. Ez az a széles társadalmi réteg, amelynek a bére az elmúlt húsz évben nem nőtt, és akik a társadalmi egyenlőtlenség folyamatos növekedésének következtében egyre fokozottabb mértékben maradnak le. Clinton az 1992-es kampány során ezekhez a választókhoz szólt, akik *„keményen dolgoznak, betartják a játékszabályokat, és mégis rosszul járnak”*. Ezek a választók 1994-ben romló helyzetükért azonban az immár egységesen demokrata kézben lévő kormányt hibáztatták, és meg is szüntették a Kongresszus demokrata többségét.

Míg a liberális szárny a Demokrata Párt 1994 utáni feléledését alapvetően a tradicionális demokrata jóléti politika, fogyasztói jogok, környezet- és munkavédelem szabályozásának megvédésével magyarázza, addig az Új Demokraták a hangsúlyt a kulturális, szociális kérdések irányába tolják el. Az „új demokrata” értékelés szerint az elnök átfogalmazta az elmúlt huszonöt év sikeres republikánus témáinak egy részét, és ebben az új megfogalmazásban meg is változtatta azok tartalmát. Az elnök elfogadta, hogy a családi, morális értékek – amelyek erősítése a republikánus ideológia egyik alappillére – alapfeltételei a sikeres társadalomnak, de egyben tagadta, hogy ezek az értékek a gazdasági élettől elszakítva kezelhetők lennének. Ez az átfogalmazás tette például lehetővé, hogy a „hagyományos családi értékek” érvényesítése nevében legitimálja az új, egészségügyi alapú fizetés nélküli szabadság országos bevezetését a kongresszusi republikánusok által képviselt üzleti érdekekkel szemben. Az 1996-os kampány során ennek a törvénynek további kiterjesztését javasolta, azt vetve fel például, hogy dolgozó szülők rövid fizetés nélküli szabadságot vehessenek ki gyermekük iskoláztatásával kapcsolatban.

Az Új Demokraták hivatkoznak továbbá arra, hogy Clinton elnök hitelét nagyon megnövelte, hogy 1995 nyarán elfogadta a republikánusok egyik fő követelését, a kiegyensúlyozott költségvetés szükségességét. Az elnök ezzel bebizonyította, hogy egy demokrata is lehet fiskális konzervatív, és ebben a szerepében sikeresen tudott tiltakozni a republikánus párti adócsökkentési javaslatok ellen, amelyek amellet, hogy hozzájárultak volna a deficit növekedéséhez, túlnyomóan a társadalom jobb módú rétegeinek kedveztek volna. Az immár fiskális konzervatív elnök, aki elfogadta a költségvetési deficit megszüntetésének szükségességét gazdasági fellendülés idején, ellenkezett a Republikánus Párt egyik központi célját, azt nevezetesen, hogy a kiegyensúlyozott éves költségvetés elvét foglalják az alkotmányba. A Fehér Ház fő érve az alkotmány kiegészítése ellen az volt, hogy gazdasági recesszió esetén a kiegyensúlyozott

költségvetés elmélyíti a válságot, és növeli a társadalmi károkat. Ennek a kérdésnek az erőltetése miatt a republikánusok a világválság idején nagy politikai árat fizettek, azonban ennek emléke egyre kevésbé befolyásolja a jelenlegi politikai dialógust. 1997 elején a Szenátusban a republikánusok ismételten szavazásra bocsátották ezt az alkotmánykiegészítést, amely ebben az esetben sem kapta meg a szükséges kétharmados többséget.

Az elnök elismerte továbbá, hogy bizonyos korlátokra van szükség az öregek nyugdíjára és betegbiztosítására fordított összegek tekintetében, máskülönben a költségvetés egyre nagyobb részét kell e célokra fordítani. Ellenezte azonban a csökkentésnek a republikánusok által javasolt mértékét, különösen a program szerkezeti átalakítását. A republikánusok által javasolt ama strukturális változtatások, amelyek megengedték volna a nyugdíjasoknak, hogy az általános betegbiztosítás helyett bizonyos magánbiztosítási konstrukciókat választhassanak, Clinton szerint az általános öregségi betegbiztosítási rendszer aláásásához és hosszú távon annak elhalásához járultak volna hozzá.

Az elnök – miközben visszautasította a jövedelemadó általános tizenöt százalékos csökkentését, addig – bizonyos meghatározott célokra, például kiemelten a felsőoktatás céljaira adókedvezményeket javasolt.

Ugyanígy: az elnök kooptálta, majd a saját képére formálta a republikánusok egyik leghatásosabb politikai témáját, a bűnözés elleni harcot. Ebben azonban nemcsak a bűnözők súlyosabb büntetését értette bele, hanem a fegyverviselés korlátozását is – ami igencsak érzékenyen érintette a fegyverlobblyt, a Republikánus Párt egyik legfontosabb ideológiai és anyagi támogatóját. Míg annak idején, a Reagan–Bush-korszak alatt a rendőri szervezetek rendszeresen hivatalos támogatásukról biztosították a republikánus politikusokat, most Clinton – nem kismértékben a fegyverviselés korlátozásának köszönhetően – maga mellé állította a fő rendőri érdekképviselőket. A bűnözés elleni harc kérdése egyébként jól mutatja az Új Demokraták és a tradicionális demokraták közötti különbséget: bár a büntetés szigorításának követelésével szemben mindkettő a bűnözés megelőzésére teszi a hangsúlyt, az Új Demokraták a bűnüldözés hatékonyságának növelését, míg a tradicionális demokraták a bűnözés társadalmi-gazdasági okainak megszüntetését állítják előtérbe.

Az 1994-es republikánus győzelem nagy vesztesei az ország legszegényebb rétegei voltak. Míg a középosztály széles rétegeit segítő állami jóléti programok alapvetően túléltek az elmúlt két év politikai viharát, a hatvan éve létrehozott roosevelti szegényprogramok nagy átalakuláson mentek keresztül. A költségvetési kiadások csökkentése nagymértékben koncentrálódott a szegényprogramokra. Az összegek csökkentésén túl – és talán ez a legjelentősebb változás – a szövetségi kormány többé nem garantálja a szegények segélyezését, ez immár az egyes államok feladatává vált. Clinton már 1992-ben célul tűzte ki a szegényprogramok megváltoztatását, de az eredeti 1992-es clintoni „új demokrata” politika szerint a szegényprogram reformja nem hozott volna költségvetési megtakarítást – legalábbis rövid távon nem. Eszerint a szegények munkaerőpiacon való megjelenése és helytállása a költségvetéstől éppenséggel a kiadások növelését, nem pedig csökkentését igényelte volna. Politológusok között nemigen vitatott az, hogy amikor Clinton elnök 1996 nyarán aláírta a szegényprogramok megváltoztatásának törvényét – amelyet ellenzett mind a képviselőházi, mind a szenátusi demokrata vezetőség –, ezzel az ország politikai életének konzervatív fordulatát szentesítette. A Demokrata Párt liberális szárnya szerint 1996 nyarára a Republikánus Párt

eléggé meggyengült ahhoz, hogy az elnök politikai veszteség nélkül kiállhatott volna eredeti reformkoncepciója mellett.

A Kongresszus demokrata frakciójában a tradicionális demokraták vannak túlnyomó többségben, míg a Fehér Házban a domináló politikai vonal az Új Demokratáké lett. A Fehér Házból és a kormányból a liberális vonal legjelentősebb képviselői az 1996-os választások után kiváltak. Leon Panetta, George Stephanopoulos, Robert Reich helyét középutas politikusok foglalták el. A középutások Clinton sikerét egy új választási koalíció megteremtésével magyarázzák. Eszerint az elnöknek sikerült a gazdasági kérdésekben liberális, a szociális kérdésekben azonban konzervatív „kékgalléros” („blue collar”) réteget – az úgynevezett Reagan-demokratákat – a Republikánus Pártról leválasztania; ezzel egyidejűleg képes volt megszerezni a magasabb jövedelmű és iskolázottságú középosztálybeli független elővárosi szavazók nagy részét is, akik általában mérsékeltlen konzervatív gazdasági nézeteket vallanak, de szociális kérdésekben inkább liberálisak. Az elnök nyert az amerikai társadalom minden jövedelmi csoportjában, leszámítva az évi hetvenötezer dollár fölött keresők körét. Clinton előretört az elővárosokban, amelyek egészen a közelmúltig a republikánusok választási bázisai voltak, miközben megtartotta a hagyományosan demokrata nagyvárosi centrumokat is.

Az 1996-os választások során a nők túlnyomó többségben, tizenhét százalékkal többen szavaztak Clinton elnökre, mint Dole szenátorra, és ezzel behozhatatlan előnyt adtak az elnöknek. Ezzel szemben a férfiak fele-fele arányban szavaztak a két nagy párt elnökjelöltjére. A szavazói magatartás nemek közötti eltérése az 1996-os választások kiugró jelensége volt, amelynek elemzése a Republikánus Párt jövője szempontjából az egyik legfontosabb feladat.

Az Új Demokraták a Fehér Ház politikai programjának középutas voltát hangsúlyozzák, és ezt tekintik Clinton újraválasztása kulcsának. A tradicionális demokraták kiemelik, hogy a republikánusok ugyan megtartották többségüket a Kongresszusban, de csak azon az áron, hogy a republikánus képviselők egy jelentős része sorra elhárította magát a Republikánus Párt 1994 óta hirdetett radikális programjától. Az újraválasztott képviselők ebben az értelmezésben mandátumukat 1996-ban már nem a szövetségi kormány radikális visszaszorítására, a jóléti programok felszámolására kapták meg. Erre legjellegzetesebb példa, hogy a Ház elnöke, az 1994-es republikánus forradalom vezetője, Newt Gingrich, 1996-ban a minimálbér növelésének programját állította kampánya középpontjába, s tette ezt azok után, hogy a minimálbér emelését eredetileg még csak szavazásra sem akarta bocsátani a vezetése alatt álló Képviselőházban. A minimálbér emelése 1996 tavaszán a Demokrata Párt liberális szárnyának győzelmét jelentette. Ennek a harcnak a jelentőségét az Új Demokraták annak ellenére alábecsülték, hogy az AFL–CIO szakszervezetek által folytatott televíziós kampány hatására a kongresszusi republikánusok egy része nyilvánosan megváltoztatta álláspontját a kérdéssel kapcsolatban. Közvélemény-kutatások mutatták, hogy a minimálbér emelését a lakosság túlnyomó többsége támogatta.

Az elnökválasztási szavazatok nemek szerinti arányai mellett érdemes egy pillantást vetni a kor szerintiekre is. A tizennyolc–huszonkilenc évesek korosztálya még nagyobb arányban szavazott Clintonra, mint a nők. A fiatalok körében az elnök sikerét nagymértékben különböző oktatásügyi programok támogatásával érte el. A Republikánus Párt befolyását az oktatási kérdésekben az 1996-os kampány során tovább gyengítették azok a javaslatok, amelyek többek között az Oktatásügyi Minisztérium megszün-

tetését, az egyetemi hallgatóknak nyújtott hitelek feltételeinek megváltoztatását, a magán- és vallási iskolák állami támogatásának bevezetését helyezték kilátásba. Az elnök a kampány során a felsőoktatás különböző adókedvezményekkel való kiterjesztésének programját hirdette meg. A kilátásba helyezett program átütő népszerűségét magyarázza, hogy az elmúlt húsz év bérstatisztikái szerint csupán a felsőfokú képzettséggel rendelkezők voltak képesek a reálbérek csökkenését elkerülni. Felmérések szerint a választók nagy része az oktatás kérdésének rendezését tartotta az ország előtt álló egyik legfontosabb feladatnak.

Az 1996-os kampány azt mutatta, hogy azok a témák, amelyek a hetvenes évek óta vonzalmat ébresztettek a Republikánus Párt iránt, mára elvesztették varázserejüket. A Republikánus Párt sem került ki a választásokból kevésbé megosztottan, mint a Demokrata Párt. A reagani koalíció, amely a gazdasági és a kulturális konzervatívokat képes volt egy nagy táborba összefogni, szétesett. Reagannek sikerült a liberális állam korlátozásának programjával megszereznie mind az adók és a regulációk csökkentésének és általában a laissez faire gazdasági politikájának híveit, mind pedig az úgynevezett kulturális konzervatívokat, akik a liberális állam programjait okolták az ország erkölcsi válságáért. A két tábor közötti egység nagymértékben épült a közös ellenség – a liberális állam – elleni harcra, s kevésbé valaminő pozitív programra. A gazdasági konzervatívok jelentős része nemcsak gazdasági, hanem a szociális-kulturális kérdésekben is libertárius nézeteket vall. Ezzel szemben a kulturális konzervatívok az állam hatalmát és tekintélyét szívesen használnák fel saját vallási, oktatási, erkölcsi céljaik elérésére. A kényszerű házasság a Republikánus Párt két nagy választóblokkja között állandó súrlódásokat eredményezett, és ez volt az, ami már Bush elnök bukásához is hozzájárult.

A Republikánus Párton belüli nagy belső ellentéteket jól reprezentálják a női szavazatok elemzése körüli viták. Dole szenátor a nők 37%-ának szavazatát nyerte el, szemben Clinton 54%-os arányával. A nők és a férfiak eltérő magatartása már a nyolcvanas évek óta megfigyelt jelenség, de döntő méretűvé a '96-os választások során vált. Clinton elnök kampánya határozottan célba vette a női szavazatok megszerzését.

A Republikánus Párt vezetősége elismeri, hogy a női szavazók ilyen mértékű elvesztése aláassa a párt elnöki ambícióit. A nők támogatásának csökkenéséért a Republikánus Párt gazdasági kérdésekben konzervatív szárnya a kulturális konzervatív blokkot és annak a párton belüli növekvő befolyását hibáztatja. A Republikánus Párton belül egyre nagyobb szerepet játszik az úgynevezett keresztény jobboldal, és ezen belül kiugró szerepe van a nagy mozgósítóerővel rendelkező Keresztény Koalíció nevű mozgalomnak. A Keresztény Koalíció a társadalom morális válságát, a válások és házasságon kívül született gyerekek, továbbá az abortuszok számának növekedését, a közbiztonság romlását, a bűnözés terjedését, a szexuális erkölcsök romlását politikai eszközökkel kívánja orvosolni. A keresztény jobboldal, amely elsősorban fundamentalista protestáns mozgalom, harcol az abortusz törvényen kívül helyezéséért, az állami iskolákban az imádkozás bevezetéséért, a vallási iskolák állami támogatásáért, a Teremtés elméletének a darwinizmussal egyenértékű tudományos elméletként való oktatásáért, a homoszexualitás törvényen kívül helyezéséért. Ahogy a Republikánus Párton belül a Keresztény Koalíció befolyása nőtt, úgy váltotta ki ez a program a szavazók nagy részének az ellenszenvét. A Republikánus Párton belül a női szavazók egy része ennek a programnak a hatására fordult el Dole szenátortól. Hasonló hatást váltott ki a fegyverlobby is, amely szinte kizárólag a Republikánus Pártot támogatta, és elérte,

hogy az 1994-es választások után a republikánus többségű Képviselőház napirendre tűzze a Clinton által előzőleg elfogadott és nagy népszerűségnek örvendő fegyverviselési korlátozások visszavonását.

A kulturális konzervatívok azonban eltúlozták tartják a női szavazatok elvesztésének ezt a magyarázatát. Arra hivatkoznak, hogy ama republikánus politikusok sem nyerték meg nagyobb arányban a női szavazatokat, akik ugyan fiskális konzervatívok, de akik mérsékelt vagy liberális nézetet vallottak a szociális kérdésekben. Érvelésük egyik sokat emlegetett példája a Republikánus Párt egyik új sztárjának, William Weldnek, Massachusetts állam kormányzójának az esete, aki szenátorjelöltként megbukott 1996-ban, és aki többek között támogatta a homoszexuálisok és más kisebbségek jogainak védelmét és a nőknek az abortuszhoz való jogát.

Valóban, a közvélemény-kutatások már 1996 elején mutatták, hogy a kongresszusi republikánusok népszerűsége – különösen a nők körében – a kormány ideiglenes bezárásakor katasztrofálisan leesett, és ezt a választási év folyamán már nem sikerült visszafordítani. A nyugdíjasok gazdasági biztonsága, a környezetvédelem és az oktatás kérdése mind-mind nagy szerepet játszott abban, hogy a nők nagy többséggel szavaztak demokrata elnökjelöltre és kongresszusi képviselőkre.

A republikánus elnökjelölt gazdasági programja sem változtatta meg 1996 során a választási harc dinamikáját. Dole szenátor gazdasági programjának egyik legfontosabb eleme a jövedelemadó rátájának 15%-os általános csökkentése volt. Ez a program, amelyhez hasonló 1980-ban és 1984-ben Ronald Reagan számára még elsöprő sikert hozott, 1996-ra már elvesztette hitelét. A választók eddigre kételkedéssel fogadták az úgynevezett supply-side elméletet, amely szerint a jövedelemadó csökkentése a gazdasági növekedés felgyorsulását eredményezi, és azt ígéri, hogy a nagyobb gazdasági aktivitásból származó többlet-adóbevételek döntő mértékben kárpótolni fogja a költségvetést az alacsonyabb adóráta okozta adókiesésért. (Ez a nézet sohasem vált általánosan elfogadott közgazdasági elméletté.) A választók 1996-ban már nem hitték el, hogy egyszerre lehet adót is és a deficitet is csökkenteni.

A vita az állam szerepéről 1996 őszén – legalábbis átmenetileg – nyugvópontonra jutott. Az elnök kismértékű, konkrét – például oktatási célú – adókedvezményeit a választók hitelesebb programnak tartották, mint a jövedelemadó jelentős általános csökkentését. Ez ideológiai fordulatot jelentett az adók általános megítélésében. A közhangulat változását mutatja, hogy Reagan 1981-ben elnöki beiktató beszédében még azt mondta, hogy „...az Állam nem nyújt megoldást a problémáinkra, a probléma maga az Állam...”. Erre utalva és ezzel szembeállítva Clinton második beiktató beszédében, 1997-ben így fogalmazott: „...nem az Állam a probléma, és nem az Állam a megoldás... de amikor [az Állam] az emberek érdekében fel tud lépni, akkor az Állam tegyen inkább többet és ne kevesebbet”. Clinton elnök már 1996 folyamán elismerte, hogy a nagy állam korszaka lejárt, de ugyanakkor megvédte a republikánus Kongresszus támadásaitól a már létező nagy állami jóléti programokat, valamint a század jelentős környezetvédelmi, munkaügyi és egészségügyi szabályozásait. Elismerte, hogy egy kisebb, hatékonyabb, rugalmasabb központi bürokráciára van szükség, de hangsúlyozta az aktív állam szükségességét. Ezzel implicite megígérte, hogy új nagy jóléti programot nem fog kezdeményezni. Ugyanakkor az elnök a kampány során újabb, bár kis léptékű állami programok és szabályozások körvonalait vázolta fel, amelyek a munkavállalók számára az új információs korszak nemzetközivé váló gazdaságához alkalmazkodás megkönnyítését ígéri a vállalati leépítések és a stagnáló bérek idején.

Az 1996-os választások az ország választóinak megosztottságát mutatták, és meghagyták a két évvel korábban létrejött hatalmi struktúrát Washingtonban. Egyik párt sem tett szert döntő többségre, és egyik sem dominálja a politikai dialógust. Egyelőre csak a különböző kongresszusi kivizsgálások mutatják a felszín alatti feszültségeket. Bár az ország polarizálódott, és a Kongresszusban a középutas politikusok száma jelentősen megcsappant, a rendkívül kiegyenlített erőviszonyok miatt mégis a mérsékelt politikai irányvonal erősödött meg. Kedvez ennek a tendenciának a rendkívül erős gazdaság, az alacsony munkanélküliség és infláció, valamint a gyors gazdasági növekedés eredményezte csökkenő deficit. Az 1997-es év elején uralkodó együttműködési készséget jól jellemzi a Fehér Ház és a kongresszusi republikánus vezetőség költségvetésikeret-megállapodása, amelynek során mindkét fél mérsékelt programmal állt elő, és a jó gazdasági adatokra való hivatkozással ebből viszonylag keveset volt kénytelen feladni. Minden jel arra mutat, hogy a republikánus forradalom elvesztette lendületét, de a demokraták által várt új progresszív korszak sem köszöntött be.

Lackfi János

AZ ELÉGEDETLENSÉG DALA

Hogyha leültem, állni vágyom,
Hemperegni vetetlen ágyon,
Ha elindultam, megpihenni,
Ha megpihentem, menni, menni.

Böjtre vágyom, ha van mit ennem.
Koplalok? Enni lenne kedvem.
Rágyújtani, ha nincs dohányom,
Ha éppen van: leszokni vágyom.

Ha van lakásom, más lakásra,
Mindig csak egyre: másra, másra.
Lesnék idegen asszonyokra,
S hogy futnék tőlük iszonyodva!

Van életem, de vonz a másé,
Lennék N. Pál vagy X. Tamásné.
Lennék sündisznó, kurta lábon,
Üres palack vagy csonka várrom.

Kifelé vágyom én e létből,
Nézni, amíg temploma szétdől,
Befelé vágyom én e létbe,
S onnan lesni, hogy forr a Léthe...

ÓSZ LESZ

Ősz lesz, az égből acélmadarak
hullnak egymásra pörögve és zörögve
mint kimustrált óraszerkezetek
Héraklész nyilait iszonytató sebesség
izzítja majd és fémes vér fröcsög
a fagy szöges botjával hajnalonta
beletúr a halomba, tán használható
alkatrész vagy újraönthető
ócskavas után kutat, de semmi,
rozsdálltan pergő percek, percegő
és lélektelen vázak halmaza

Sebők László

PARK, HALÁSZOK, PEONOK

Ez a park a város közepén a település méretéhez viszonyítva aránytalanul nagy területet foglalt el. Teljes rendbetételére sohasem volt elég pénz, ezért egyes részeit hevenyészett drótkerítéssel, tiltó táblákkal lezáratta az előljáróság. A szabadon látogatható részeken sétautak vezettek a gondosan nyírt bokrok, fák között. Karszalagos, szeges végű bottal felszerelt őrök cirkáltak az ösvényeken, a zöldre festett padokon öregemberek ücsörögtek, kezükben zacskó mindenféle kenyérdarabokkal, amiket a folyton éhes galamboknak s a csapatostul érkező sirályoknak hoztak. Jártak persze ide, mint a világ összes parkjába, gyerekek, csavargók, szerelmespárok, magányos kukkolók, szóval mindenféle népek. A város közismert, ha nem is közkedvelt figurái.

A parkot határoló északi, keleti és déli út mellett házak feszültek egymásnak. Este vagy száz méterre bevilágítottak a fák közé a házak ablakszemei. Ezen a távolságon túl elenyészett a fény, elült a forgalom zaja, csak a park alapnesze hallatszott: ág-reccsenés, váratlan madárvijjogás és messziről a zuhatagos Borza moraja – akár a tompa, erős fülzúgás. Ott, a folyónál ért véget ez a zárt világ, de más nézőpontból szemlélve a dolgot azt is mondhatnánk: kinyílt a tér a túlparti pusztá felé.

Azok számára, akik a parkot három oldalról szegélyező lakótömbökben laktak, ez a fás, füves vadon sajátos vonzerővel bírt. Szinte nem múlt el perc anélkül, hogy valaki ne gondolt volna arra: mi van a háza falán túl. Természetesen mindenkinek valami más volt ott. Egyeseknek, mint beszélgetéseikben mondták: az a sok fa. Mások úgy érezték, hogy az ott, az út túloldalán, sötét titkok helye. A világnak az a része, amely nincs szem előtt, ahol mocskos dolgok esnek meg. A tanító pedig úgy tartotta, hogy

talán az Isten öltött itt valamiképpen formát. A park egy rejtett szegletéről beszélt, ahol búvópatak tűnik el a földben, s pár méterrel odébb megint napvilágra jut. Az ilyen helyen – mondta – könnyen hihetjük, hogy a világ minden rezdülésében Isten sejlik, hiszen oly megdöbbenő a hasonlóság a patak eltűnése-kibúvása, valamint a testi szerelem mechanizmusa között.

„Ne csodálkozzon hát az éjjeliőr – így a tanító –, ha biciklis járőrözése során a temetőárokban meztelen, szeretkező emberpárra bukkan. Azon se csodálkozzon, ha e pártól kissé távolabb onanizáló rendőrt pillant meg. Ami mindebből következik: ügyeljen kerékpárja megfelelő műszaki állapotára, s a rábízott vagyona gondja legyen.”

Majd’ minden parkra néző ablaknál állt egy ember, aki élete nagy részében révetegen bámult kifelé. Olyasfajta emberek, mint például én, aki rövidesen arról szólok majd, milyen körülmények között érkezett városunkba az első peon. Vagy olyanok, mint az az öregúr, aki valamely tavaszi délután így szólt a szobamélyi homályban ücsörgő feleségéhez: „Emília, gyere sétálni!”

A megszólított, ha éppen tud járni, és nem a toloszékében tölti az életét, talán ment is volna. Így azonban az invitáció nagyon is bántó volt. Illetve csak lett volna, mert az asszony mindebből semmit sem hallott, aprókat horkantva aludt, ölében vastag irka hevert. Az ismételt s ez alkalommal erőteljesebben hangzó felszólításra: „Emília, gyere sétálni!” – felriadt. Körbepillantott, ám sehogyan sem vette észre a férjét, aki egy kopott szekrényhez lapulva figyelte, mit tesz a felesége.

„Ne bánts engem!” – fogta könyörgőre az asszony. – „Itt vagy még?” – kérdezte, s hogy választ nem kapott, ingerülten így szólt: „Hallom, hogy szuszogsz!”

Az öregember, a férje, akit egyesek Károly úrnak, mások némiképp alpári módon Csárlinak hívtak, némán megfordult, végigment a folyosón, kilépett az ajtón, majd a kapun, s lenn volt az utcán, szemben a parkkal.

A bejárati csengő még egyet-kettőt kondult utána, s a toloszékes asszony csak úgy magának megjegyezte: „Mást se tud, csak menni.” Kinyitotta az ölében heverő irkát, rápillantott a falióra, és beírta a füzetébe: két órakor ment el.

Akadtt az irkában más bejegyzés is, egyik-másik nem is érdektelen, de az oldalak többsége a férj mozgását rögzítette, akár a munkahelyi jelenléti ívek.

Mindez persze nem biztos, hogy így esett meg. Mert ki tudhat minderről? Talán az Isten. De a tanító szerint Ő nem úgy *tud*, ahogyan mi, hanem inkább tudomásul vesz. Nem kommentál. Megjegyeztem, hogy jelentésíráskor én sem kommentálok, mindössze rögzítem, ami megtörténik. Ám a tanító azt mondta: ha valamit feljegyzek, máris minősítem a történetet, hiszen valamiért éppen azt a dolgot írtam fel, és nem mást. Igazat adtam neki, hiszen hogyan is lehetne mindent feljegyezni. Az én feladatomban különben is a szokatlan dolgok rögzítése és nem a fölösleges papírpocsékolás. Igazából persze sohasem lehetek biztos abban, hogy amit papírra vetek, elolvassa-e *valaki*. Na persze, az Isten, de Ő vajon *valaki*?

Mindenesetre a város vezetőitől írásom volt róla, hogy közmegegyezésből feladatom nap mint nap végigsétálni a park hosszú útjain, figyelni az embereket és jelenteni, ha valami szokatlan dolog történik.

Szokatlan, ha ismeretlen férfi bukkan fel a körzetemben. Az viszont már nem, hogy a haja szőke, s a szeme düledt, szürke. Mégis, leírtam ezt is. Azt sem hagytam említetlen, hogy a bal karja mintha eltört volna, ugyanis nem lógatta, ahogy az ép kezét szokták, hanem könyékben behajlítva cipelte. Ezen a rossz, de valójában nem biztos,

hogy rossz kézen nyitva volt a tenyere: mintha kérne vagy inkább tartana benne valamit. Labdát, talán labdát.

De nem labda volt az, hanem mint utóbb kiderült, levél.

Az ismeretlen férfit ott láttam meg, ahol az északi utca a parkba torkollik, s egy óra múlva megint csak ott találkoztunk. Észrevettem, hogy csoszog, és magában beszél. Lehet, hogy a nyála is csorgott, de ezt inkább csak a rosszindulat mondatja velem. Megkérdeztem: mit keres itt? Meghökken, talán arra készült, hogy ő is megkérdi: mi köze hozzá? – de mert láthatta nálam az acéltüskés botot, amellyel általában a szemetet gyűjtöm, csak ennyit mondott: – Nézelődök.

– És mit néz? – faggattam tovább –, mert ilyenkor, tavaszélen, errefelé kevés nézivaló akad.

– A rigókat – válaszolta. – Nagyon sok itt a feketerigó.

Valóban sok rigó volt a parkban, ám olyan ember, aki ezt szavá teszi, meglehetősen kevés. A sértő megjegyzést, amibe végül disputánk torkollott, mégsem ez a tény váltotta ki. Sokkal inkább az, hogy ha a nyála nem is, de az orra csorgott.

– Azt hittem, hogy zenét hallgatni jött – folytattam a megkezdett beszélgetést.

– Miért – kérdezte –, térzene lesz?

– Hát persze – mondtam –, a fúvósok játszanak.

– És mit? – érdeklődött. – Indulót, valcert?

– Egy frászt – válaszoltam –, takonyzenét. Tudja, az orrfújósok.

Nem díjazta a humoromat, szó nélkül elotródott. Olyannyira, hogy még a földre ejtett levélért sem jött vissza, pedig kiabáltam utána. Talán nem volt elég szeretetteljes a hangom. Közvetve erről győzött meg a levél első mondata: „*Szeretettel mindent lehet, anélkül semmit sem.*”

A levél részletes tanulmányozása azonban későbbre maradt, ugyanis a részeges Amálka meg az unokája épp akkor lépett ki a parkból. A kamaszodóforma gyerek ordított, őt egyébként Amálkán és az anyján kívül mindenki más csak gyagyás Robinak hívta, de hogy az anyja minek nevezte, annak nincs jelentősége. Évek óta nem találkoztak, megszökött otthonról, és színésznőnek állt.

Magam a távozó férfira mutattam, mondván: „Ott megy a Robi apja.” Nem arattam osztatlan sikert. A gyerek úgy ordított, mintha nyúznák. Az öreganyja szerint azért, mert elhagyta az ugrókötelét. Amikor Károly úrral találkoztak, még a kezében volt. A gyerek persze akkor is ordított, de nem úgy, mintha nyúznák. Épp csak annyira, hogy Károly úr ráismerhessen: a bolond gyerek üvöltését hallja. Amikor Amálkát is megpillantotta a homokozónál, átballagott az úton, hogy üdvözölje őket. Zsebéből bonbonos dobozt húzott elő, s a gyerekekre mutatva azt kérdezte:

– Megkínálhatom a kicsit?

– Próbálja meg – biztatta Amálka.

Károly úr lehajolt a homokozó széléhez, megzörgette a dobozt, ám a gyerek sietős másszással hátrált előre.

– Fél magától – állapította meg Amálka. – Adja ide a dobozt, tőlem elfogadja.

A cukorosztást nem számítva, mely egyszeri alkalom volt csupán, Károly úr és Amálka találkozása hozzátartozott a parkrendhez. Majd’ mindennap összejöttek, s beszélgetésük a konvencióknak megfelelően semmiről sem szólt. Amálka szavá tette, hogy Károly urat vélhetően nem az ő hervadó bájai vonzzák a parkba, hanem azért jön, mert ott találkozhat a környék szépasszonyával, a rátarti Borival, aki ide hozza játszani a lányát. A megjegyzés kétségtelenül igaz volt, ám Károly úr rendre szabadkozott: „Csak viccelődjék, Amálka, értem én a tréfát.”

A rátarti Bori egyébként nem a büszkesége, hanem a szerelmi légyottjain gyakorolt sajtós ülőtechnikája miatt kapta ragadványnevét. Így hát esetében helyesebb volna a rátartó jelzőt alkalmazni. És bár mindenki szerint kurva volt, szolgálaton kívül rop-pant konvencionálisan viselkedett. Folyvást a lányát egzecírozta: „Ne szaladj előre, Kriszti; tessék köszönni, Kriszti; hideg a homok, Kriszti, ne ülj rá!”

– Hideg bizony – kontrázott Amálka –, de ennek a szerencsétlennek – mutatott az unokájára – hiába beszélek, mindenbe belefekszik.

– Velem jól elvan – szolt nem egészen odaillőn Károly úr. – A cukrot is elfogadta tőlem.

– Csak majdnem, öregem, majdnem – vette vissza a szót Amálka.

– Rendben van, Amálka, majdnem. De kegyed, Borbála, remélem, nem utasít visz-sza, ha megkínálom.

– Rossz fiú – negédeskedett a rátarti Bori –, cukorral csábítja a hölgyeket. De lássa, kivel van dolga, én elfogadom. Én tudok magamra vigyázni.

– Miért, ki az, aki nem tud? – csattant fel Amálka.

– Akad olyan is – jött a válasz.

– A lányomra mondja?

– Dehogy, ki beszél a lányáról?

– Ne is! Nem tűröm, hogy bárki jöttment a szájára vegye!

– Az a jöttment – csattant fel a rátarti Bori –, aki az ágydeszkat tekintti szinpadnak, aki a beteg gyereket eldobja magától.

A kislányát szólította, hogy egy percre sem maradnak tovább, de a gyerek elcsavar-gott, Robikával felderítő útra indultak. Károly úr eredt a szökevények nyomába, s rö-videsen rájuk is akadt. Agyaglabdacsokat gyúrtak egy sombokornál.

Utóbb kiderült, hogy Károly úr odahaza korántsem volt olyan szolgálatkész, mint a parkban. Szolgálójuk beszámolója szerint a házaspár folyton marakodott, s *azon* a napon sem volt másként. A tanító persze azt kérdezte – joggal –, hogy melyik napon. A válasz, ha korrektnek nem is, de kielégítőnek ítéltetett: amelyiken a gyagyás Robi úgy ordított, mintha nyúznák, s ezért csak egyetlen mondatot olvashattam el a már említett, földre ejtett levélből, miszerint szeretettel mindent lehet, anélkül viszont sem-mit sem.

– Na és, nem úgy van? – kérdezte újfent a tanító.

Mivel nem akartam hosszan tartó disputába bonyolódni a szeretet hatalmáról, ezért a szolgálólányra hivatkoztam, mondván: erről őt kellene megkérdezni. Tőle hallot-tam, hogy *aznap* a házaspár kiváltképp parázs vitába keveredett valami levél miatt, amit az asszony férje tiltása ellenére felbontott. A feleség ugyan tagadott, ám Károly úr folyvást azt ismételte: „Honnan tudod, hogy Hollandiából érkezett, ha nem bon-tottad fel?” „A bélyegről” – hangzott a válasz, de Károly úr szerint a bélyeg olyan rossz állapotban volt, hogy abból semmit sem lehetett megállapítani. Belepillantott a levél-be, s megjegyezte, hogy többször kapott már hasonló zagyvalékot. A borítékot a fe-lesége ölébe hajította, felhúzta a redőnyt, kinyitotta az ablakot. Odakinn a szolgáló elbeszélése szerint robogó durrogott, s a motor néha lefulladt, máskor meg hatalmas robajjal újraindult.

– A Szabó gyerek az – intett Károly úr az ablakon kifelé.

– Nem értem – kiabálta a felesége.

– A Szabó gyerek az, itt gyakorol a motorjával.

– Hajtsd be az ablakot!

Károly úr nem vett tudomást a kérésről. A toloszék mögé lépett, s megkérdezte:

– Ugye tudod, mi történt a parkban?

– Nem érdekel, nem érdekel! – kiáltotta a felesége. – Csukd be az ablakot!

– Egy suhanc – folytatta Károly úr – odaszaladt az Amálkához, és megkérdezte tőle, hogy visel-e bugyit.

Az asszony befogta a fülét, visítva kiabálta: – Hazudsz, hazudsz!

Károly úr egészen közel hajolt hozzá, s szinte a képébe vágta: – Az Amálka felhúzta a szoknyáját, és rászólt a suhancra: „Látod, nincs rajtam!” És tudod, milyen volt a muffja?

– Nem érdekel!

– Akkor is megmondom: olyan volt, mint a fejedén a bőr – kopasz és májfoltos.

És bár az asszony kapálózott, Károly úr lecibálta róla a parókát, s elégedetten állapította meg: – Pontosan ilyen.

Akkor – a cseléd állítása szerint – az asszony sírva fakadt, s elcsukló hangon közölte, pisilnie kell, de a férjétől hiába várt segítséget. Megrázta az ölében heverő csengőt, ám Károly úr leintette, mondván, nincs itthon a cseléd, s még hozzátette: „Jobb lesz kimenned, nem szereti, ha bevizelsz.” Ez utóbbi kitétel is a cselédre vonatkozott. Róla egyelőre annyit: rendszeren Áginak szólították, ám bizonyos körülmények egybeesésekor Helen Fairholdnak is.

A körülmények pedig a szóban forgó levelek hatására estek egybe. A parkban megtalált darab nem kívánt különösebb magyarázatot. Kétségkívül a megszólítórésze volt az érdekesebb, hogy ugyanis szeretettel mindent lehet! E talán némiképp túlzó kijelentés után a városunkban igencsak elterjedt levélvariációkhoz hasonló szöveg következett: *„Ezt a levelet azért küldjük, hogy szerencsét hozzon neked. Az eredetije New Englandben van. Kilencszer körbejárta már a világot, s a szerencse most hozzád érkezett. Gondoskodj arról, hogy továbbjusson! A szerencse postán jön el hozzád. Ne küldj pénzt! Olyan embereknek küldj másolatot, akiknek szükségük van a szerencsére! Ne küldj pénzt, mert a sorsnak nincs ára! Ne tartsd meg a levelet, kilencvenhat órán belül továbbítsd!”*

A rövid bevezető után a megtörtént esetek felsorolása következett. Ezekből kiderült, hogy a postázásra felszólító kitételeket érdemes komolyan venni.

„Joo El negyvenezer dollárt vesztett, mert megszakította a láncot. Ez ugyanis egy végtelen fohász örökkön mozgó lánc. Amikor Bonni Saloh kilencvenhat órán túl is magánál tartotta a levelet, elveszítette a feleségét. Ám amikor a feleség halála után postára adta a levelet, hétszázezer dollárt nyert. Kérlek, küldj másolatot, s figyeld meg, mi történik négy nap múlva!

Jegyezd meg! Constantin priushoz 1953-ban jutott el a lánc. Megkérte a titkárát a másolatok elkészítésére, s néhány nap múlva kétfélmillió dollárt nyert. Conta Coolet, aki védő volt (nem derült ki, hogy testőr vagy netán bal bekk), mivel nem hitt a levélben, eldobta azt, s kilenc nap múlva meghalt.

1964-ben egy fiatalasszony elhatározta, hogy újragépelte a levelet, de későbbre halasztotta az akciót, mert gondok gyötörték: drágán javították meg a kocsját. Amikor mégis újragépelte a levelet, autót nyert egy mosóporreklám-akción.

Emlékezz! Ne küldj pénzt, bízzál bennem! A borítékra írd rá: Vidobet 183 R.”

Az a levél viszont, amely végül is Károly úr, illetve a felesége birtokába jutott, bár egy tőről fakadt az előzővel, meglepő újdonságokat tartalmazott. A kezdő mondat – *Just Ingo Alsofa the Udvi lell Borovind chaerd Villyfort Wally* – Károly úr felesége számára értelmezhetetlen volt, erről tanúszkodott az asszony lapszéli megjegyzése: „Mi ez?”

A továbbiakban a (holland?) levél eredetije és fordítása is megtalálható volt az asszony már emlegetett jegyzetfüzetében.

„Ez a fohász szerencsét hoz Önnek. Az eredetije Hollandiában van, s már külencser körüljárta a világot. A tizedik, az igaz út, a dicsőség útja kell hogy legyen, a Sátán erejének megtörésére. Akit a fohász megtalál, dönthet arról, mit tesz. Tagja lesz a láncnak, vagy megszakítja azt. A szerencse s egyben a fenyegető kihívás most Önhöz érkezett. Íme egy példa, mi minden múlik a helyes döntésen!

A Fülöp-szigeteken Illrich tábornok a levél kézhezvétele után néhány perccel meghalt. Ám négy nap múlva feltámadott, ugyanis a csicskása idejekorán postára adta a fohászt. Kérem, kérszűsen a levélről hűsz másolatot, címezze meg, adja postára, s várja meg, mi történik!”

Károly úr felesége e pontnál kérdőjelet tett a lapszélre, ezzel a megjegyzéssel: „Ágít kifaggatni, hogy a másolat hollandul íródjon-e.” Azonban a levél hátralevő része a jelek szerint (hogy ugyanis ilyenek nem voltak) minden különösebb kommentár nélkül olvastatott el.

„Helen Fairhold megkapta a fohászt, de eldobta, mert nem hitt benne. Kilenc hónap múltán cseresznyeként tért magához. Arra eszmélt, hogy a férje csap alá teszi, vizet ereszt rá, majd kima-gozza és megeszi.”

– E kitételen bizonyára meghökkent az asszony – jegyezte meg némi éllel a hang-jában a tanító. – Nem csupán az átváltozás tényén kellett elgondolkodnia, hanem azon is, hogy egyvalamiből sokvalami lett. Egy minden bizonnyal megtermett nőszemélyből közepes tálnyi cseresznye. És vajon – kérdezte – a magtalanság állapota ez esetben mit jelent? S másrészt a cseresznyemagokból, földbe kerülván, teremhet-e új élet? Állít-hatjuk-e, hogy a férje elemésztette Helen Fairholdot, hogy netán a bögyében volt?

– Az én verzióm – jegyeztem meg – azon alapszik, hogy ez a bizonyos Helen Fairhold és a cseléd nem különálló személyek. A jelek szerint Károly úr felesége szintén így hihette. Hogy melyek ezek a jelek? Nos, az asszonyt nagyon zavarták az erős, karakteres zajok. Gyakran emlegette: álmából rendre szekérszörögésre riadt fel. Az egyik ilyen alkalom alighanem a halászok megérkezéséhez köthető. Ezt az eseményt egyébként mint rendkívülit, az átlagostól eltérőt, soha nem mulasztottam el jelenteni.

Legutóbb a menet élén új ember, az új ember lépkedett. Ponyvás szekerek zörögtek mögötte, melyeket alacsony termetű, hosszú szőrű lovak húztak. A lovak között loncsos kutyák futkostak, látszólag céltalanul, de valójában bevetésre készen, hiszen a vezető egyetlen intésére, füttyszavára módosítottak a menetoszlop irányán.

A halászcsapatot kora este engedték be a városba, s elmúlt éjfélnél, mire a parkhoz értek. Keresztülvonultak a virágágyásokon, kerülgették a padokat, s a lejtő irányát követve utat törtek maguknak a folyóhoz.

Másnap meglátogatta őket a magisztrátus embere. Ellenőrizte, hogy az előírás szerint ássák-e a latrinákat. Tíz emberre jutott egy férőhely, összesen harminc ülőke készült. Az ellenőr meszet hozatott a fertőtlenítéshez, azután vagy félórát tárgyalt az új emberrel a terület bérleti díjáról. Kétheti tartózkodásra kaptak engedélyt, a májusi holdtöltét követő két hétre. Ez idő alatt a folyódeltától a városig úsznak fel a halak, hogy a parti kövekre ikrát rakjanak.

A csapat rendszerint három napot töltött halászattal, azután sózták és füstölték a zsákmányt. Az engedélyezett két hét lejártával rendre összepakoltak, s hogyan jöttek, ugyanúgy, éjszaka távoztak.

Halak és halászok nyolc éve jártak ide. Nyolc éve szabályozták a folyó zuhatagos alsó szakaszát, lehetővé téve a hajózást, egyben elpusztítva a halak korábbi ivóhelyét.

Nyolc esztendeje a halászcsapat megjelenése szenzációszámba ment. Addig a városiak a létezésükről sem tudtak, leszámítva néhány, a távoli vidéket járó geodétát.

Az összecsendült sokaság megcsodálta a szekereket, a hálót tartó hosszú farudakat. Fenn az égen sirályregiment gyakorlatozott, követve a halak és halászok vonulását.

A madarak zöme azóta városlakó lett. Megtelepedtek a szemételepen, költőhelyül is azt választották.

A halászok az első esztendőben még fényes nappal vonultak be a városba a régi főnök vezérletével. Egyedül ő beszélt a helybeliek nyelvét. A piactéren állította meg a karavánját, s bement a városházára. Félóra múlva kilépett az erkélyre, s valamit lekiáltott a híveinek. Közülük az egyik férfi, talán a mostani új ember, három fiatal lányt kísért fel az épületbe. A szerződés kötés ellentételül szánták őket. A katonai helyőrség parancsnoka az eseten felbuzdulva erősen ajánlgatta, hogy kellőképpen gondos orvosi ellenőrzés, valamint a megfelelő bárcák kiállítását után a csapat vállalhatná a sorállományú, valamint az altiszti és tisztii bordély működtetését.

A válasz elutasító volt, hiába érvelt a parancsnok, hogy ily módon jóval több pénzhez jutnának, mint a fárasztó s meglehetősen kétséges kimenetelű halászattal. Azt viszont elérte, hogy neki külön ágyasa legyen – parancsnoki.

A halászcsapatot a város vezetői az első látogatás tapasztalataiból okulva azóta is elkülönítve s egy helyen, távol a helybeliektől tartják. Ugyanis a szóban forgó tárgyalás idején a csapat tagjai elcsúfították a teret. Ott végezték kis- és nagydolgukat, s ez utóbbit igencsak sűrűn és éktelen durrogással, lévén, hogy körükben elterjedt a dizentéria. Hiába mutatták meg nekik az illemhelyet, ki nem állhatták a reterátót. A közegészségügyi szolgálat hozatta rendbe a teret, s megállapították, hogy a csapat tagjai egy a folyó deltájában honos bélféregtől fertőződtek meg, ezért a velük való kapcsolattartás veszélyes lehet.

Nos hát Károly úr feleségének álmát feltehetően a halászok bevonulása zavarhatta meg. A férjét szólította, hogy ime a zaj, amiről beszélt. Patkódobogás.

A férje nem válaszolt. Az asszony azt hihette, hogy talán mélyen alszik. Gondolhatta azt is, hogy nincs otthon, csak nem vette észre, amikor elment. Nem lehet tudni, hogy mit gondolt.

Reggel azzal fogadta a cselédlányt, hogy ezután, ha éjszaka kopognának a kapun, senkit se engedjen be a házba. Komolyan gondolta, amit mondott. Olyannyira, hogy a cseléd határozottan emlékezett rá, egyre csak azt hajtogatta: „Ígérje meg, Ágika!” A cselédlány persze megígérte, s azzal biztatta asszonyát: gondoljon a fohászra, az biztosan segít. Erről az asszony egyáltalán nem volt meggyőződve.

– Abban bízom – kérdezte –, hogy kinő a lábam? Maga talán elhiszi, hogy megtanul repülni?

A cseléd azt válaszolta, hogy neki nincs szüksége csodára. Ő jól érzi magát.

– Ebben a koszos házban? – értetlenkedett a gazdasszonya.

– Nem zavar – jelentette ki a cseléd. – A szobám ablakából a parkra látni, hallom a neszeit, s néha már azt hiszem, hogy egy hatalmas, bennünket figyelő lény lapul odakinn.

– Kezdem azt hinni – jegyezte meg az asszony –, hogy a férjemnek van igaza, aki szerint maga más, mint akinek mondja magát. Azt állítja, hogy maga valójában Helen Fairhold, a magtalan. Azt is mondja, hogy maga minden látszat ellenére egy virágzó cseresznyefa, és a parkban lenne a helye.

– Ez ostobaság! – csattant fel a tanító. – Remélem, nem írta le!

– Természetesen leírtam – feleltem –, mint ahogy azt is, hogy a cselédlánynak

ugyanaz volt a véleménye, mint önnek: – Ostobaság. – Ám Károly úr felesége mégis olyasmire vette rá, amire normális körülmények között aligha kapható bárki is.

– Ha maga nem Helen Fairhold – mondta –, akkor nyugodtan megrázhatja magát. Felemeli a kezét, mintha az faág lenne, és ide-oda hajlik a szélben.

– Később kinevetne.

– Ígérem, hogy nem, próbálja meg!

– Na és mi történt? – kérdezte a tanító.

Megnyugtattam, hogy a cselédlány nem hullajtott virágszirmokat, így hát az erre utaló megjegyzések hiányoznak a feljegyzéseimből. Az viszont nem maradhatott ki, hogy a kopaszodó, dülledt szemű alak, akit egyszer már sikerült a park környékéről elhajtanom, megint ott ólálkodott, ahol semmi keresnivalója nem lett volna. Állványos fényképezőgépet hozott magával, felállította a járda mentén, és a környék házait fotográfálta. Megszólította a járókelőket, Károly úrral hosszasan tárgyalt. Amikor melém ért az öreg, megkérdeztem tőle: – Mit akart magától?

– Semmi különös – válaszolta –, fényképez, érdeklődik, hogy kik lakják a házakat.

– Arról nem esett szó, hogy mi a célja vele?

– Erről nem beszéltünk.

– Csak a házakról?

– Ha nem hiszed, eredj oda, és kérdezd meg!

– Lekési a randevúját! – kiabáltam utána, mert faképnél hagyott, és nagyon szedte a lábát.

Úgy döntöttem, hogy megint elzavarom a pasast, ám az események váratlan fordulatot vettek. A Fő utca felől erősödő patkódobogás hallatszott, aztán megláttam a zajhoz tartozó lovat és lovast. Szélcserzett arcú középkorú férfi ült a nyeregben, nem viselt egyenruhát. Megállt mellettem, a lovaglópálcájával a hasamba bökött, majd a fotográfusra mutatott: „Ismered?” Némán megráztam a fejem, hogy nem, semmi közöm hozzá. Rövid ideig mustrált még, aztán a fotográfushoz rúgta. Hadarva beszéltek egymással, néha felém fordultak, és nagyokat röhögtek. Ezután megint én következtem. Rám parancsolt, hogy tartsam a kengyelt, amíg leszáll. Lehajoltam, hogy a kedve szerint tegyek, ám akkor megsarkantyúzta a lovát, az állat megugrott, én pedig elterültem a földön. Megállt fölöttem, és azt mondta: „Ő jól ismer téged, egészen jól.”

Hogy ne lehessen kétségem, kiről is van szó, a fotográfus is fölém hajolt. Kifújta az orrát, és a taknyos zsebkendőjét rám ejtette. „Kottázd le – szólt hahotázva –, kottázd le!”

– Látja, megkapta – jegyezte meg a tanító. – Isten nem ver bottal. Kikezdett vele, és megkapta a magáét.

– Semmit sem kaptam meg, csak elegendő lett belőle. Bárhova léptem, belebotlottam. Szerettem volna megtudni, hogy mi dolga van Károly úrral. Erre egyébként Károly úr is kíváncsi volt, mert amint hazament, azt kérdezte a feleségétől, kereste-e valaki.

– És mi volt a válasz? – kérdezte a tanító.

– Az asszony a fejével intett, hogy nem.

– És ezt is hallotta a cseléd?

– Én gondolom, hogy így lehetett.

– És annak, hogy maga mit gondol, van valami köze a valósághoz?

– Talán igen, talán nem – feleltem. Ez a megjegyzés egyébként a cseléd szerint már hitelt érdemlően elhangzott. Károly úr válasza volt arra a kérdésre, hogy lát-e valami érdekeset odakinn, az ablakon túl, a parkban.

- Talán igen, talán nem. – S még megkérdezte: – Ágnes itthon van?
- Talán igen, talán nem – mondta az asszony, de a jelek szerint a férje nem volt tréfás kedvében.
- Nem áll jól neked, ha viccelsz – jegyezte meg. – Nézd meg inkább, hogy szerepel-e a nyilvántartásodban!
- Alszik – szólt engesztelően az asszony –, fenn van a padlásszobában.
- Fölbresztem. Meg kell tanulnia, hogy az engedélyem nélkül senkit sem ereszthet be a házba.
- Már mondtam neki.
- Te, éppen te?
- Mondtam neki, hogy rajtad kívül senkit se eressen be. Meg akarnak ölni.
- Engem?
- Engem.
- Bolond vagy, Emília, téged senki se bántana, még én sem. Hallod?
- Hallom, de nem hiszem.
- Félreérintsz. Hallod ezt a nagy csöndet?
- Van ebben valami különös?
- Az időpontja, Emília. Három óra van, és még nem bög az ablak alatt a Szabó gyerek motorja.
- Ezért bámulsz ki az ablakon?
- Ezért meg valami másért.
- Amit persze nem mondasz el.
- Úgysem hinnéd.
- Azért mondd!
- Halat árulnak az utcán. Lenn áll egy szekér teli hallal. Vödörrel hordják az emberek.
- Szóval csend van, és a népek halat vesznek.
- Úgy van.
- Mit mondjak?
- Mindegy, amit gondolsz.
- Arra vársz, ugye, hogy megkérdezzem, mi van a Szabó gyerekekkel?
- Okos vagy, Emília, a lényeg eltaláltad, de nem neked kell megkérdezni, hanem a cselédnek.
- Áginak? Mi köze hozzá?
- A szeretője.
- Az öregasszony hisztérikusan felnevetett: – Folyton itthon ül, el sem megy hazulról. Károly úr ment volna kifelé a szobából, de a felesége rákiáltott: – Állj meg, keresett valaki!
- Ne tréfálg, Emília, mondtam, hogy nem áll jól!
- Egy fényképész. Téged keresett. Talán holland lehetett, és üzenetet hozott.
- És mit üzent?
- Akcentussal beszélt. Lefényképezte a házat és engem is. Itt van, ilyen csúf öregasszony. Megnézed?
- Minek.
- Ez minden. Most elmégy?
- Láthatod.
- Összevesztetek? – kérdezte az asszony. – Az Ágiék összevesztetek?

Károly úr azonban a megismételt kérdésre sem válaszolt.

– Szóval nem tudja, hogy összeveszték-e – állapította meg a tanító.

– Nem veszték össze – válaszoltam. – Találkoztak ugyan néhányszor, de ezt még csak randevúnak sem nevezném.

Egyébként akkor, két napig, a parkbeli ismerőseim közül csak keveseket láttam. A halászcsapat miatt készültségben voltam. Keveset tudtunk róluk, bár a jövetelük célja – maga a halászat – mindenki számára nyilvánvaló volt. A szakértők azonban nem találták magyarázatát, hogy a folyódeltától miért szekéren jönnek, s ráadásul nem a meder széles, jól járható völgyét követve. Keresztülzelték a pusztát, kerülték a lakott helyeket. A csónakjaikat is szekéren szállították.

Megérkezésük után néhány napig rendezkedtek, majd egy kisebb szertartással kezdetét vette az ugyancsak szokatlan halászat. Fűzfaköteg tutajra kötöttek egy öreg és nagyon kövér pucér asszonyt, minden évben valaki mást. A tutajt holdtöltekor tették vízre, s horgonyokkal úgy rögzítették, hogy a halászat idején mindvégig ugyanott maradjon.

Sötétedéskor máglyatűz lobbant a parton, a csónakok orrában fáklya világított. Csendben voltak a csapat tagjai, hallgatták a folyó tompa morajját. Mind gyakrabban csobbant meg a víz, mígnem a partszakasz forrt az ezüstsín halak millióitól. Akkor a halászok vezetője – az első ember – némán a vízbe csúszott, kiúszott a tutajra, és a köréje sereglett fáklyás csónakok fényénél pározott a nagyon kövér öregasszonnyal. Mozgása eltűzött volt, táncra emlékeztetett, talán bossa novára.

Az első ember ezután végig a tutajon maradt. Figyelte a szél járását, a kifogott halak állapotát, s amint csappanni kezdett a zsákmány, újlag közöszült, egy éjjel akár ötször is. Mindez nagyon tetszett a városlakóknak, s a tiltás ellenére csoportosan nézték a látványosságot, ocsmány kiáltásokkal biztatva az első embert.

Mi, parkőrök és az ilyen alkalmakra kirendelt segéderő megerősített őrséget adtunk, s botokkal vertük el a leskelődőket a tiltott területről. Az idén is számítottam rá, hogy kirendelnek, ám váratlanul helyszínbiztosítást sóztak rám. Az egyik parkbeli sétaúton ráakadtak a Szabó gyerek holttestére. A motorja alatt feküdt, nyakát szegte. A sétányt szegélyező fák között ugrálókötél feszült, azon bukott fel.

A rendőrség balesetként kezelte az ügyet. Gyerekcsínynek tartották, szerencsétlen véletlennek. Mellesleg a sétaúton a motorozás szabálysértésnek minősül.

Én ugyan tudtam, s más környékbeli is tudhatta, hogy a fiatalember rendszeresen erre járt, éktelen durrogással ezen a sétányon gyakorlatozott. Itt készült a meglehetősen gyakorisággal következő motorversenyekre, de nem volt rá mód, hogy e körülményt szóba hozzam. Mégis bíztam benne, hogy régebbi jelentéseimet olvasva valakinek feltűnik majd, hogy a Szabó gyereket éppen motorozásai miatt notórius szabálysértőnek neveztem. Esetleg felmerülhet, hogy a kötél darab szándékosan került oda, ahova került. Mindazonáltal alapos vizsgálatnak alig volt nagyobb esélye, mint annak, hogy a halott föltámadjon.

A rendőrök a tetemet sátorlapba fordították, és nyögve elcipelték. Rám várt a feladat, hogy vigyázzak a motorroncsra, amíg alkalmas eszközzel érte nem jönnek. Alig tűntek el a policájok, máris megzörrent mögöttem a bozót, és a fotós pacák bújt elő a sűrűből. Röhögve mondta: „Nyugi, öregem, nem a hulla jött vissza.”

El kellett volna zavarnom, de a múltkori eset óta tartottam tőle.

„Guggolj a motor elé – szólj rám –, lefényképezlek.”

Berregtette a masináját, és a kicsúszó képet nekem adta.

„Tartsd meg emlékül” – mondta, de látta rajtam, hogy nem szívesen teszem el. Hirtelen a rátarti Bori fényképét húzta elő, azt, amelyiken a Szabó gyerekekkel édeleg, s megjegyezte: „Most már te is a szép asszony közelébe kerülhetsz.”

A tanító szóvá tette, hogy erről a képről még nem meséltem. Megnyugtattam, hogy a jelentésemben nem hallgattam el, ám ragaszkodott hozzá, hogy ő is megtekinthesse az ominózus fotográfiát. Kérését azonban nem teljesíthettem, mivel nem volt róla másolatom. „Kénytelen lesz beérni az én meglehetősen szegényes leírással” – jegyeztem meg.

Felidéztem azt a napot, amelyiken a fotográfus némi lovassági támogatással csúffá tett. Károly úr aznap délután a rátarti Bori lányának társaságában többször is felbukkant a közelünkben. Az öregúr már máskor is vigyázott a gyerekre, ebben tehát nem volt semmi rendkívüli, amit jelentenem kellett volna. Megjegyeztem ugyan, hogy lám, óvodát nyit, de Károly úr rám mordult: „Sokat pofázol!” Ezzel bementek a játszótérre, én pedig elindultam a fotós felé, hogy helyreigazítsam. Ám pár lépés megtétele után Károly úr a gyerekekkel pörlekedve előcsörtetett a bozótból. Érdeklődtem, hogy otthon maradt-e valami, de ez alkalommal is rosszul szoltam. Azt kérdezte: „Mi közöd hozzá?”

A fényképész az ujjával mutatta, hogy flúgos az öreg, s állványostul, kamerástul odavonult hozzám.

– Úgy látszik, hogy őrjáratot tart – jegyezte meg. – Már harmadszor jár errefelé. Talán féltékeny.

A masináján megnyomott néhány gombot, s a fényképezőgép hátuljából szép lassan kicsúszott egy színes papírkép.

– Most csinálta? – kérdeztem.

– Persze. Magáról is készíthetek, ha akarja.

– Pontosán ilyet?

– Hasonlót.

– Szakasztott ilyen kellene.

– Akkor a nő mögött lesz a helye.

– Akinek van rá pénze, az megteheti.

– És a férje mit szól hozzá?

– Semmit, rég lelépett. Ez itt a képen a Szabó gyerek. Igaz, Károly úr? – kérdeztem az öregembertől, aki megint csak ott tipródott a park menti járdán. – Nézze csak, meg tudná ezt csinálni? Megemeli a derekát, aztán hátulról beakaszt neki. Az előbb készült, amíg maga a gyereket pesztrálta.

– Nincs ott senki – mondta Károly úr –, a szerelőt várja.

– Persze – kajánkodott a fotós –, a szerelőt a hosszú reszelőjével.

– Azért így már másként fest a történet – állapította meg a tanító. – A tények ilyesfajta csoportosításával azt sugallja, hogy Károly úr akarhatta a Szabó gyerek halálát.

Magam úgy gondoltam, hogy én semmit nem állítok, nem is sejtetek, mindössze nyilvántartom a számomra szokatlan eseményeket. Mindenesetre a fotós megjegyzésére, hogy immáron én is a rátarti Bori mögé kerülhetnék, azt mondtam: téved. Velem nem csinálná. Nem vitatkoztam, viszont tiltakozásom ellenére magával húzott.

A régi strandhoz vezetett. Ott álltak a halászkok szekerei. A csapat tagjai hálókát szárogattak, hordóba rakták a beszózott halat. Ismerős volt számomra ez a kép, ám most a halászkok közelében gépkocsik, reflektorállvány és egy vasúti hajtányra erősített filmkamera körül nagy csomó idegen ember ácsorgott. Jöttünkre abbahagyták a beszélgetést, és a fotóst kérdezték: mikor kezdünk? „Beállítok valamit – felelte az én orr-

fúvósom –, majd szólok.” Odamentünk az egyik lakókocsihoz, kopogott az ajtaján, de már rögtön kiabálta is: „Nyissa ki, siessen!”

A rátarti Bori lakott ott, s nem ismert meg, vagy nem akart megismerni, pedig a parkban többször találkoztunk.

– Máris kezdünk? – kérdezte a fotográfustól.

– Még nem – hangzott a válasz –, akadt egy kis különmunka.

– Mit csináljak?

– Vetkőzz le!

– Nem akarom – tiltakoztam –, vissza kell mennem a motorhoz. Bajba kerülök, ha keresni kezdenek.

A fotós azonban a vállamra csapva közölte: „Ne foss, míg engem látsz.” – Ettől kezdve tegezett. A rátarti Borinak halzsírt adott dobozban, hogy abból kenjen magára, s a helyére küldte.

Mi magunk felültünk a vasúti hajtányra, rögtön a kamera mögé. Rászólt a körülöttünk téblábolókra: „Lassan körbekocsizunk!”

A síneket félkörívben fektették le, úgy, hogy a pálya közepe a folyó fölé lógott. A sín pár mindkét végén ütközőbak állt, nehogy a kocsi leszaladjon a vaspályáról. Kétszer tettük meg az utat oda-vissza, s másodjára hátraszólt a hajtányt toló embereknek: „Elég lesz.” Felemelkedett a székből, és a hangosbeszélőjével körbetrombitálta: „Figyelem, világitást kérek!”

A rácsos tartókra szerelt reflektorok egyszerre felizzottak, kiemelve a sötét háttérből a kikötői móló sziluettjét.

„Itt a tutaj!” – kiabálták a folyó felől.

„Akkor fölé megyünk!” – ordított vissza a fotós.

Megmozdult a hajtány, kigurultunk a folyó fölé. Megálljt parancsolt, majd utasítására elindultak a csónakok. A halászok főnöke úszva közeledett felénk, sötét haja inkább kék volt, mint fekete, a szeme úgy csillogott, akár az ezüstszín halpikkely. Ekkor újabb parancs harsant: „Minden fényt a tutajra!”

A tutajon a rátarti Bori feküdt meztelenül, festői elrendezésben. A testére háló borult, melynek réseiből hínár lógott kifelé. Jobban szemügyre véve a tutajt jól látszott, hogy a Bori inkább ült, mint feküdt, roppant kényelmetlen pózban, óriási terpeszben. A halászok főnöke ily módon beúszhatott a lába közé, s azonmód meghágta.

A fotós intésére a csónakban ülők fáklyát gyújtottak, szabad kezükkel a vizet pacsolkatták. A fotós egyfolytában kiabált: „Lassabban, öregem, mintha a nyanyával csinálnád!” A Bori eközben vijjogott, akár egy sirály.

Még egyszer megismételték a jelenetet, de a végét már nem vártam meg. Vissza mentem a roncsához, még idejében, mert hamarosan megérkeztek a szállítók. A szertegurult alkatrészeket összedobálták egy nagyobb kupacba, aztán mindent elcipeltek a teherautójukhoz. Távozásuk után választhattam: visszamegyek a halászokhoz, vagy elszállok a park lakott része felé. Ez utóbbi mellett döntöttem, szerintem helyesen.

Károly úrék házából éktelen óbégatás hallatszott. Az öregurat sokkos állapotban találtam a fürdőkádban. Rimánkodott, hogy segítsen ki a vízből, mert nem tud kiszállni. Megkérdeztem, hogy eltört-e a lába, képes-e felállni. Mindkét kérdésemre nemmel felelt.

Utóbb Károly úr és felesége beszámolójából sikerült rekonstruálni egy meglehetősen talányos párbeszédet. Amikor az öregúr hazajött, átható halszag fogadta a lakásban. A fürtelem okozója a kádban úszott.

- Mi ez itt? – kérdezte a feleségét. A válasz persze az volt: – Hol?
 - Hát a kádban.
 - Miért, mi van a kádban?
 - Egy hal. Hogy került ide?
 - Talán felúszott a lefolyón.
 - Akkor én most lehúzzom a vécén.
 - Rögtön tedd vissza, az Ágié!
 - De hát azt mondtad, elköltözött.
 - (Ez egyébként nem volt igaz.)
 - Azért, mert szerencsétlenné tetted.
 - Telebeszélte a fejedet.
 - Mindegy, a hal akkor is az övé, illetve már az enyém.
 - Nesze! – nyomta a halat Károly úr a felesége kezébe. – Mást nem hagyott rád?
 - Rám nem. Neked üzent. Megnézed?
 - Nem.
 - Akkor minek még a fürdőszobába?
 - Tudom, hogy hihetetlen, de fürdeni.
 - Sok szerencsét.
 - Mit mondasz?
 - A leveled végét, ha akarod, felolvasom. Az eleje a szokásos fohász. Érdekel?
 - Mellőzheted.
 - Akkor csak a lényegét mondom. „*Pierre Comanide megkapta a levelet, de elfeledte továbbítani. Pár napon belül elvesztette az állását, ám végül mégis elküldte a levelet húsz embernek. Ezzel zárta a láncot, s rövidesen jobb állást kapott.*”
 - Ez a veszély nem fenyeget.
 - Hallgasd tovább: „*Seeren Fredid megkapta a levelet. Eldobta, mert nem hitt benne. Azonnal megbénult.*” Mit szólsz hozzá?
 - Csupa baromság.
 - Akkor nézz a tükröbe! Ott látod Ágnes üzenetét.
 - Na és mi történt? – kérdezte a tanító.
 - Károly úr a tükrön fogkrémmel festett betűket és számokat látott. A Szabó gyerek motorrendszámát. Nos hát, ez történt.
- Másnap napszállta után felkerekedett a halászcsapat. Szekérre rakták a sózott hallal teli hordókat, a hosszú kerítőhálót, a sátrakat. Az emberek bevackolták magukat a szekerek szélvédett szegleteibe, és aludtak. Néha felsírt egy gyerek, a nagyon öreg emberek jajgattak álmukban. Az új ember fütyentett a kutyájának, és elindította a karavánt. Keresztülmentek a városon, s végezetül az őr becsukta mögöttük a kaput.
- Éjfél után dörömbölés verte fel az őrseget. A katonák azt hitték, hogy a halászok jöttek vissza, s felkeltették a parancsnokot. A parancsnok fáklyát gyújtatott, a meszszeséget kémlelte, hiába, aztán meglátta, hogy közvetlenül a kapu előtt áll egy peon. Botjával verte a város kapuját.

Antonio Tabucchi

A KÖVEK KÖZT MEGCSILLANÓ PISZTRÁNG A TE ÉLETED JUTTATJA ESZEMBE

Lukácsi Margit fordítása

Úgysem jön senki. Erre gondolt leelőször, s fájdalom nyilallt a jobb térdébe. Tekintetét körbehordozta a falakon. Elviselhetetlenek ezek a képek, gondolta. Akvarellek, átkozott akvarellek. Közben a nap ragyogó délutánba hajlott, az ég kéklött a nagyváros háztetői fölött, de a cserepeken még ott fénylett a reggeli eső. Kedve lett volna kitérni az ablakokat, de nem mozdult. Akár mindjárt kérethetné a nőt, de úgy döntött, jobb, ha vár még egy kicsit. Ültesse le a nappaliban, szólta a házvezetőnőnek, mondja meg neki, hogy éppen írok. Hiszen úgysem jön senki. A gondolat egy pillanatra még nyomasztóbban hatott rá. Különös, ez a gondolat nem hagyta békén, valami tehetetlen haragot váltott ki belőle, mert egyenlő volt az elhagyatottsággal. De most nem, gondolta, most van itt valaki. Nevetett magában. Mondjuk inkább, látogatóm van, elmélkedett. Ő, ezek a szörnyű képek. Az akvarellek mellett azok az irdatlan olajfestmények, szabványportrék a harmincas évek mindent elnyomó és felületes modorában, amikor egyedül a kép nagysága számított. S ráadásul holtak portréi. Rémesek. Fölemelte a kezét, és feléjük intett. Viszontlátásra, halott arcok, mormogta, nemsokára találkozunk. Felhajtotta térdén a takarót, szeretett volna fölállni, odamenni legalább az ablakhoz, kinézni, széttekinteni. Nem, mégsem mozdult. Gazemberek, gondolta, mind egy szál gazemberek. Ezt most kire mondtam?, töprengett. Eh, mindenkire. Felnevetett. Nem is, így jobban hangzik: bunkók, egytől egyig bunkók. Aztán ránézett Lucrezia fényképére a könyvespolcon, és ezt dünyögte: sőt, ahogyan te mondanád, Lucrezia, egytől egyig bunkók. Lucrezia mosolygott a képről. Veled, Lucrezia, megértettük egymást, mondta neki, a te keménységed mindentől megvédett. Énekelni szeretett volna, de nem tette. Nem való már énekelni az ő korában. Egy éneklő öregember az csak egy vén agyalágyult, még akkor is, ha valamikor esetleg élvezhető hangja volt. Valamikor. Erre gondolt: valamikor, Lucrezia, szeretnék én is meglátogatni, néhány pillanat, és ott vagyok. Elhelyezkedett a karosszékekben, és úgy tett, mintha elbóbiskolna. Lucrezia a tengerparton sétálva jött elébe. Rapallóban történt, igen, nem lehetek máshol, csakis Rapallóban. Lucrezia tweedszoknyát viselt, rókaprém volt a nyakában. Ő a parti sétány pálmái között bújócskázva közelített felé. Szervusz, Lucrezia, köszöntötte. Lucrezia ránézett, és furcsán elmosolyodott. Kérek egy fagyaltot, mondta, egy nagy adag fagyaltot. Hányat is írunk most?, kérdezte ő. A negyvenes években vagyunk, válaszolta Lucrezia, ez egy rémes ország, én Párizsban szeretnék élni, a negyvenes években vagyunk, nem látod a ruhámról? Persze, felelte, és levette a kabátját, hát persze hogy látom. És ez jutott eszébe: az ördögbe is, a negyvenes években járunk, most írom a legjobb verseimet. Majd megkérdezte: pontosan hányat is írunk most? 1949-et, válaszolta Lucrezia. A mindenit, most írom a leghíresebb versemet, a *Bogáncs a sziklákot*. Lucrezia ironikus tekintettel nézett rá. Nagy tökfilkó vagy, mondta. Erre

megigazította a kalapját, és odéblépett. Lucrezia belékarolt. A tenger csodálatos volt, egy kék asztal. Nagyon korán meghaltál, mondta neki, nem is tudod, milyen nagy költő lett belőlem negyven év múlva, kultikus figura, nem én találtam ki, a kritikusok meg az irodalomtörténészek mondták így. Lucrezia azonban nem figyelt rá, nevetgélt, szétszórt volt, akár egy gyerek. Miközben kart karba öltve sétáltak, Lucrezia táncra pördült, ott, a parti sétányon. Néhány arra járó utánabámult. Lucrezia, figyelmeztette, néztek bennünket, ne nevettesd ki magad. Lucrezia hirtelen megállt, hátat fordított neki, karba tette a kezét, és mereven a tengert nézte. Szél járja át a szobákat, szavalta, s te megadtad magad. Majd dacosan ránézett, és így szólt: ezt a verset nekem írtad, mi több, nekem köszönheted, hogy megírtad, én hoztalak ide, pontosan itt, ezek között a dombok között írtad, ha én nem hozlak el ide, soha nem születik meg ez a vers, de én nem adtam meg magam, még akkor sem, ha most már halott vagyok. Nem ezt akartam mondani, szakította félbe, mintha magyarázkodni akarna. Nem számít, felelte Lucrezia szárazon, menjünk, együnk egy fagyaltot. Átmentek a parti sétány túloldalára, és leültek a Caffè Rapallo egyik asztalához. A pincér azonnal jött, és Lucrezia rendelt egy csokoládékelyhet. Ő kávét kért. Jó volt a negyvenes években, gondolta a férfi, és elfészkelődött a karosszékekben, mintha az idő ölében helyezné kényelembe magát. Szép volt és megnyugtató. Lucrezia még élt, a barátok is mind megvoltak, pezsgett körülöttük az élet Firenzében, és olykor írogattak neki. No és mikor az a lelkes kritikus, aki azt várta tőle, hogy politikailag jobban elkötelezze magát, és fennkölt leveleket írt: az is milyen szép volt. S a küszködés, hogy mindent helyrehozzanak az akkori nyomorúságos Itáliában, az is szép volt. Legalábbis életteli. S a hosszú délutáni séták a városban, a kiadóbeli munka, az új barátságok: minden szép volt. Persze hogy szebb volt, mint itt ülni bezárva ebben a holtak képmásaival körbetapétázott lakásban, egyedül, s várni a senkit, ugyanis senki sem nyitotta már rá az ajtót, csak a szőke lány. Mindenki elhagyta, az újságírók, a kritikusok, a barátok. Már nem volt rá kíváncsi senki, kit is érdekelne egy megvénült, beteg költő, aki a házvezetőnőjével él? Megfogta Lucrezia kezét, és megkérdezte tőle: kit érdekelne egy megvénült, beteg költő, aki a házvezetőnőjével él? Lucrezia a fagyaltot nyalta, s kacér mosoly jelent meg az arcán. Miért nem maradsz velem? Nem maradhatok, válaszolta a férfi, túl sok idő telt el, de jövök nemsokára. Lucrezia csak mosolygott. És mit csinálsz addig?, kérdezte, mesélj magadról. A férfi mélyen felsóhajtott. Unatkozom, mondta, rettenetesen unatkozom. Már nem járok el sehová, gyenge a lábam. Nézegetem a holtak képeit a falon, ezzel töltöm az időt, senki nem látogat már meg, csak ő, a kis szőke. Várj csak, várj, mindjárt kitalálom, mondta Lucrezia, verseket ír, és először szeretne tőled a kötetéhez. Talán, felelte elgondolkozva, nem tudom, mindenesetre hullaszagot érez, és ki akar préselni belőlem valamit, mielőtt beadom a kulcsot. Micsoda stílus, képedt el Lucrezia, nem ismerek rád, nem ismerek az én kedves tökfilkómra. Na de érted, miről van szó, vágott a szavába, érted te ezt nagyon jól. Tökéletesen, bólintott Lucrezia, ostoba kis liba, na és akkor mi van? Így akarok bosszút állni, felelte, igen, ezt találtam ki. Kin akarsz bosszút állni?, kérdezte Lucrezia kíváncsian. Ó, hát magamon, válaszolta, ez a legtökéletesebb bosszú, de egyúttal másokon is, beleértve az összes csirkefogót. Pardon, szólt Lucrezia, az összes bunkót. Majd hozzátette: játszd meg, hogy szerelmes vagy belé, udvarolj neki, zseniálisan tudod alakítani a lovagot, az öregúr kései fellángolása, voilà. Kinyitotta a retiküljét, és elővette a púderdobozát. Néhány gyors mozdulattal finoman megigazította a sminkjét. Lucrezia csúnya volt, egész egyszerűen csúnya. Még az sem segített rajta, hogy a negyvenes években jártak, a fiatalság nem segít

a csúnyságon. Te sem vagy valami nagy szépség, szólalt meg, mintha kitalálta volna társa gondolatát, egy ványadt öregember vagy. Viszont fehér a hajam, ellenkezett a férfi, s az ősz fej előkelővé tesz. Nincs az a deresedő halánték, amelyik számítana, vágott vissza Lucrezia, az őszülés nem segít a csúnyságon. A férfi rámosolygott, mire bágyadtan Lucrezia is visszamosolygott a fénykép távolából. Összerezett, és körbenézett. Mennyi idő telhetett el? Egy perc, egy óra? Semennyi, gondolta, semennyi sem telt el, az idő nem múlik, ha visszafelé haladunk benne. Csöngetett, s az ajtóban megjelent Rita. Szóljon a hölgynek, kérte, várjon még egy kicsit, folytatnom kell az írást. Elküldjem?, kérdezte a házvezetőnő. Ne, dehogyis. Ez volt az ő látogatása, a látogatás, amelyet egész nap várt, sőt Rita készüljön inkább, még az is lehet, hogy a vendéget itt marasztalja vacsorára. Az asszony morgott valamit, és eltűnt. Nem tetszett neki a kis szőke. Ritának bámulatos volt a szimata, majdnem teljesen analfabéta volt, de ami az emberismeretét illeti, sohasem tévedett. Közben alkonyodott, októberben rövidek a nappalok. Nagy nosztalgiát érzett, igen, de mi iránt? Különös egy nosztalgia ez, azt sem tudja, mire irányul. Nosztalgia az írás után, talán. De az igazi írás után, ahogyan azt valamikor művelte: lendületesen, szenvedéllyel, meggyőződéssel: nem úgy, mint mostanában; valamikor nem kellett így nekikészülnie. És nosztalgia a régmúlt napok után. De hát milyen napok után? Nem valami után vágyódott ő, csak a vágyódás kedvéért. Fölállt a karosszékéből, és gondosan összehajtogatta a takarót. Le akarta venni a papucsát, de nem sikerült, így hát nem bajlódott vele. Semmi baj, kedvesem, papucsban megyek hozzád. Füttyörészett. Odaült az asztalhoz, elővett egy papírlapot, és írni kezdett. Gyorsan haladt, hiszen majdnem teljes egészében tudta kívülről a szöveget. Szépen összehajtogatta a papírt, majd becsúszta házikabátja zsebébe. Megnézte magát a tükörben, megigazította a sálját. Aztán az ablakhoz lépett. Beesteledett. Nézte a teret és a templomot, s újra rátört a nosztalgia. Egyszer, egy októberi estén járt ő már valakivel egy téren, amelyen szintén templom állt. Egy nővel volt, s egy padon ültek. Vagy csak képzelte, ki tudja. Az emlékek, különösen, ha távoliak, a képzelethez hasonlítanak. Olyanok, mint az álom. Hegedülni szeretett volna, már-már gyötrő kényszert érzett rá, de nem tudott hegedülni, és hangszere sem volt. Vagy legalább hegedűszót hallhatna, gyönyörködhetne Paganini valamelyik *Capricciójában*, s képzelete által vagy emlékei segítségével, ami ugyanaz, messzire kalandozhatna; szárnyra kapna és repülne, kiszabadulna ebből az elviselhetetlen szobából, mélyrepülésben húzna el a város fölött, a Bocca di Magra-i part fölé siklana, csak úgy habzsolná az éveket, visszafelé, mintegy magába szippantva őket, vissza, egészen a harmincas évekig. A harmincas évek, Lydia, egy esti búcsúzás. Egész életében nyomasztotta az a búcsú, az, ahogyan búcsúzott, szerette volna megmásítani, így hát meg is tette. Belépett a kávéházba, és meglátta Lydiát. Hátul, a nagy tükör alatt ült. Odament hozzá, és kezét csókolt. Connie mosolygott. Lydia, szólította meg, mától kezdve Lydia vagy, így, görög y-vel. Odahívta a pincért, és pezsgőt rendelt. Lydiára, mondta, s megemelte poharát. Hoztam neked egy madrigált, folytatta, neked írtam, az igazi búcsúnkra nem vittem el, milyen ostoba is voltam, nem vittem el, mert haragudtam rád, gyűlöltelek, amiért elhagytál, mert hazamentél, féltékeny voltam rád és a szabadságodra, nem akartam szerelmes verset adni neked, úgy éreztem, gyöngeség lenne, most elhoztam, tudom, mit gondolsz, arra gondolsz, ugyan hogy lehet egy életben kétszer megélni ugyanazt a pillanatot, és mégis, ez egy varázslat, amely nekünk megadatott, mert te vagy Lydia, én pedig a te költőd vagyok, és a varázslat most teljesedik be, itt, ebben a kávéházban.

Meggyújtotta az asztali lámpát, és óvatosan elindult, hogy ajtót nyisson. A nő a napaliban ült egy karosszékben, és olvasott, legalábbis úgy tett. Szőke volt és szép. Rögtön látszott rajta, hogy buta is, legalábbis ő így gondolta. Na jó, nem buta, csak szőke és szép, ezért tűnhet butának. Odaintett neki, mire az megszólalt: Mester. Bocsásson meg, hogy így megvárakoztattam, mentegetőzött, éppen írtam. És közben, gondolta, leszállt az éjszaka. Úgy érezte, hogy őbenne is leszállt az éj, időutazása véget ért, s most újra ott van az ő régi, öreg házában, amelyben nem változik semmi, és beszél, magyarázkodik, valamit mindig, valamit mindig mondania kell. A lány kinyitotta a táskáját, elővett egy könyvet, és felé nyújtotta. Eközben boldogan és elégedetten mosolygott. Hozzá viszont egészen távolról szóltak a szavak, homályosan csak annyit vett ki a beszédből, hogy ez az az amerikai folyóirat, amely tanulmányt közölt róla, majd erre gondolt: mire megyek vele?, de azért meghatott arccal bólintott, és így szólt: köszönöm. A kis szőke közben fölállt, nem is rabolom az idejét, mondta kissé zavartan, csak ezért jöttem. Ekkor a férfi barátságos mozdulattal megfogta a kezét: maradjon itt vacsorára, invitálta, Rita már megterített, ma este pisztrángot eszünk. A lány arca sugárzott az örömtől, *a kövek közt megcsillanó pisztráng*, idézte, ő szerette volna félbeszakítani, tett is egy reménytelen kísérletet, de a lány feltartóztathatatlanul folytatta: *a te életed juttatja eszembe*. Ez már sok volt, igazán sok, úgy érezte, nem bírja tovább. Leroskadt egy karosszékbe, mire a kis szőke aggodalmaskodni kezdett, hogy talán rosszul van. Nem válaszolt, lehunyta a szemét. Connie is lehunyta a szemét, s kitérte karját a takaró alatt. Meztelen volt, szép volt, fiatal volt, Connie volt. Rajta viszont kabát volt még, és csak állt, és nézett rá, ott, abban a szállodai szobában. Mindig kabát van rajtad, mondta Connie, te nem is férfi vagy, hanem egy kabát. Erre levette a kabátot, és vetkőzni kezdett. Végül ott állt előtte alsónadrágban. Egyszerre hatalmas vágyat és mély szomorúságot érzett. Alkonyodott, a szoba fenyves erdőre nézett. Bebújt a takaró alá, és átölelte Connie-t. Bocsásson meg, mondta. Nem tudom, hogy képes leszek-e rá, felelte Connie, meg aztán nem is tudom, mit kellene megbocsátanom. Ő hallgatott. Az éjjeliszekrényen megszólalt a telefon. Senkinek nem vagyok itt, szólt bele Connie a kagylóba. Angolul beszélt, s a férfi most nagyon távolinak érezte. A határozatlanságomért, mondta aztán, arra céloztam az előbb. Connie egy szót sem szólt, csak megsimogatta. Nem számít, mondta később, minden költő határozatlan, ismerem én a költőket, szerelmeskedni akarok veled. Én is, mondta a férfi, és arcát Connie hajába fúrta. Gyönyörű volt. Arra ébredt, hogy egyedül van az ágyban. Connie világoskék fürdőköpenyben jött elő a fürdőszobából, fején törülközőből csavart turbán. Két nap múlva indulok, mosolygott, hazamegyek. Holnap szeretnék elköszönni tőled, mondta a férfi, nem itt, ebben a szobában. A szokott helyen leszek, a kávéházban, a szokott időben, válaszolta Connie, várlak. Ő fölállt, és felöltözködött. Connie az ágyon ülve nézte. Most megint ott állt, kabátban, és nevetségesnek érezte magát. Mondani szeretett volna valamit, de nem tudta, mit. És akkor, miközben kinyitotta az ajtót, hogy egy pillanat múlva kilépjén rajta, csak magában suttogta, úgy, hogy Connie ne hallhassa: *a kövek közt megcsillanó pisztráng a te életed juttatja eszembe*. Ebben a pillanatban az ajtóban megjelent Rita, és bejelentette, hogy kész a vacsora. Átvonultak az ebédlőbe, a lány a maga lendületes, ringatózó járásával, ő pedig apró, bizonytalan lépteivel. Lovagiasan a nő alá tolt a székét, majd helyet foglalt a vendég balján. Rita megérkezett a tállal. Párolt, füstölt pisztráng volt, burgonyával és sárgarépával körítve. A lány bőségesen szedett magának, ő éppen csak egy darabkát vett belőle. Éhes költő vagy, szépségem, gondolta, kiéhezett költőcske vagy. Jó volt a pisztráng. Megkóstolta, majd vett még egy da-

rabot. Te jó ég, mennyi idő eltelt. Az idő teljes súlyával reá nehezedett. Mennyi idő múlhatott el? De mióta? Amióta a kövek között megcsillan a pizstráng. És mindabból, ami akkor volt, mára csak egy főtt pizstráng maradt előtte a tálon, és ő annyit érzett, hogy jó étel a pizstráng. Eközben a lány csak beszélt. Költészetről magyarázott, legalábbis neki úgy tűnt, aztán egy amerikai egyetemi campusról, versolvasásról. De mi is a költészet? Egy pillanatra elgondolkozott ezen, és mosolygott. A lány persze biztosan azt gondolja, hogy azon mosolyog, amit mond, s ez még hevesebb beszédre ösztönözte. És csak mondta, mondta. Most éppen verseinek a különféle nyelveken megjelent fordításait taglalta, és kijelentette: az amerikai fordító ebben a sorban hibázott. Melyik sorban?, kérdezte. Abban a sorban, amelyben a hamutartóról van szó, a szállodai hamutartóról, a '41-ben írott versében. Ó, szólt a férfi, akkor én is tévedtem. Majd ezt gondolta: a vers nem más, mint tévedés, ez a költészet. Szerette volna megmondani ezt, de a lány úgysem értette volna. Jobb, ha nem szól semmit. Hallgatott, s megtörölte száját a szalvétában. Egy lófaszt, gondolta, lófaszt, de mi a lófáson is gondolkodom? Szeretett így morfondírozni magában, ilyen közönségesen. Egyszerre biztonságérzetet adott, és vigaszt nyújtott számára. Az az író jutott eszébe, aki kenetteljes leveleket írt neki, az a mélységesen közönséges alak, aki újromantikusként adta elő magát. Meg az a kritikus, aki gyűlölte őt, mert polgári szellemben élt, nem vegyült el, soha nem állhatta a tömeget. A tömeg. Ortegára gondolt, aki mindent megértett. Más idők voltak azok. Most az egész világ egy nagy zűrzavar. De ott, nála, az otthonában ez nem érződött. Csak az idő szellőkészerű hullámzását lehetett érezni. Akkor hát mindennek vége? Nem, gondolta, nincs vége mindennek, az ő története folytatódik. Vendége ananászt evett, mivel már az ananásznál tartottak. Ekkor előhúzta zsebéből az összehajtott papírlapot, és így szólt: írtam magának egy madrigált. Átnyújtotta a papírt, mire a nő arca csodálkozóra váltott. Mester, szólalt meg, zavarba hoz. Olvassa csak el, biztatta. A lány olvasni kezdte a rémes utánzatot, és a végén így szólt: csodálatos. A férfi ezt akarta hallani. Csodálatos dolgokra volt szüksége. Persze, az átejtés, a csalás csodálatos volt, hála Lucreziának. Magának dedikáltam, mondta, és ivott egy kis fehérbort. Leszállt az éjszaka, ez az, ezt érezte. Hidegen, kérlelhetetlenül nehezedett lelkére az éjszaka. Fölállt, s bizonytalan léptekkel az ablakhoz csoszogott. A templom még nyitva volt, és ki volt világítva. Néhányan még álldogáltak a téren. Törzsvendégek, gondolta, törzsvendégek. Nem is tudta, mit akar ezzel mondani. Gyóntatópap, ötlött az eszébe, vajon van ebben a templomban gyóntatópap? Milyen szép is lenne, felvenné a zakóját, lemenne, végigvonulna a templom főhajóján, meg sem állna a gyóntatószékig. Én vagyok az, kezdené, költő vagyok, a költészet hazugság, egész életemben hazudtam, maga az írás is hazugság, még a legigazabb dolgok is, oldozzon föl, kérem, mást sem csináltam, csak hazudtam. Majd így folytatná: és most még egy csalást is elkövettem, egy kétszeres csalást, saját magam utánzom, megírom a verset, aztán füttyölök rá, sőt jól szórakozom. Nem oldozlak föl, fiam, mondaná a pap, ez súlyos bűn, így önmagunk ellen vétkezünk. Erre ezt felelné: maga az írás az önmagunk ellen való véték, nem érti?, egész életemben odavetettem, feláldoztam magam, vétkeztem saját magam ellen. Ezt kiáltaná a kihalt templomban, olyan hangosan, hogy a pap kiugrana a gyóntatószékből. Fiam, mondaná az atya, nem értelek. Erre még hangosabban kiabálna, de milyen különös, minél jobban kiabál, annál kevésbé tudja kivenni saját szavait, hangja egyetlen mormogássá lett, amelybe egy-egy kiáltás nyilallik, és akkor nagy hévvel és szenvedéllyel énekelni kezdene. Igen, ez az, pontosan ezt tenné, Verdi *Requiem*jét kezdené énekelni, és ezzel a Requiemmel föloldozna min-

denkit, valamennyi jelenlévőt és távol lévő, az élőket és a holtakat, s mindenekelőtt saját magát. S az éneklés után újra végigvonulna a templomon, kimenne, átvágna a téren, magára csukná a kaput, visszamenne a lakásba a szőke nőhöz, aki még mindig ott vár rá, villája hegyén egy szelet ananással, és így szólna hozzá: föloldoztak, most már átnyjúthatom a verset.

Ezt a madrigált magának írtam, ismételte. A nő ellágyulva nézett rá, néhány értelmetlen szót dadogott, szemében könny csillogott. Tényleg ostoba, gondolta, igazán jól választottam. Ugyanakkor el is szomorodott, túl egyszerűnek tűnt a dolog. Legáltalább okos lenne, okos, és egy kicsit alattomos, azok közül a cinikus intelligenciák közül való, akik értik a világ romlottságát. Ez a nő viszont szelíd és engedelmes, kész hinni neki, alázatos intelligencia, ez az, megvan, egy olyan intelligencia, amely a szépségben hisz. Meg is kérdezte tőle: maga hisz a szépségben, kedvesem? A lány elgondolkozva nézett rá, mintha keresné a választ. Teljesen tanácstalan volt, ezt mindjárt észrevette rajta. Mester, ismételte, zavarba hoz. S aztán bevallotta: szeretem a költészetet, de én gyakorlatias nő vagyok. Ettől megkönnyebbült a férfi. Egy gyakorlatias ember! Végre egy gyakorlatias ember! Ha tényleg gyakorlatias, akkor nem lehetett teljesen alázatos az intelligenciája, tudja, mit várhat a világtól, tud cselekedni. Megfogta a nő kezét, és ennyit mondott: köszönöm. Az még tanácstalanabban viszonzta a tekintetét, és így felelt: nekem van mit megköszönöm, Mester, de hadd kérdezzek valamit: miért éppen engem tüntetett ki? Ő a mennyezetet bámulta, és rágyújtott egy cigarettára. Kedvesem, mondta volna szíve szerint, nagyon hosszú, no meg bonyolult is volna ezt megmagyaráznom, inkább csak gyakorlati okokat említek. Mert maga szép, mondta, érzékeny és gyakorlatias, azt hiszem, ez a három érv elég is. De mit kell vele tennem?, kérdezte a nő. A kávé után elmagyarázom, felelte. Igen, aznap este meg fog inni egy jó kávé. És aztán majd lesz egy jó kis álmatlan éjszakája, de nem számít, különben is álmatlanul töltené az éjszakát. Ugyis Lucreziára és Lydiára akart gondolni, egy szép, álmatlan éjszaka Lucreziával és Lydiával, mindent elmesélne nekik, bár talán tudnak is már mindent, ott, ahol ők vannak, nincs titok. Rita ezüsttálcán hozta be a kávé. A jó öreg Rita mindig kifogástalan. Arcán enyhe sértődöttség látszott, ahogy megkérdezte, hogy a kávé a dolgozósobában szolgálja-e föl. A férfi bólintott, és összehajtogatta a szalvétáját. Fölállt, és roskatag léptekkel elindult, a nő pedig lendületes járásával követte. Azon gondolkozott, hogyan kellene előadnia neki a dolgot, és úgy döntött, hogy praktikus nőről lévén szó, legjobb, ha világosan, gyakorlatiasan beszél. De közben vendége megkérdezte, hogy elolvashatja-e még egyszer a madrigált, mire ő igennel felelt, természetesen, el is kell még egyszer olvasnia. A lány olvasni kezdett, ő pedig az ablakhoz lépett. A templomajtó zárva volt, a tér kihalt. Valószínűleg észreveszi, gondolta, nem olyan ostoba, hogy ne jöjjön rá. Megfordult, és ránézett. A nő is nézte őt, fénylő szemmel. Gyönyörű, lelkendezett, ez a madrigál csodálatos. A férfi ismét Verdi *Requiemjére* vágyott, s csöndesen, magában dúdolta a dallamot, minden egyes hangját megsimogatta, jó volt feloldozást nyerni, majd vétkezni, nem pedig vétkezni és feloldozást nyerni, mert a feloldozásnak meg kell előznie a bűnt, léteznie kell egy elsődleges feloldozásnak, egy eleve megbocsátásnak. Ez az első a hús vers közül, mondta, húszat terveztem, és valamennyit magához írom majd. Jól figyeljen rám, kedvesem, én, mielőtt meghalok, átadom magának ezt a hús verset, és halálom után maga évente ötöt megjelentet belőlük, négy éven keresztül: minden évben felhívja a sajtó figyelmét, és öt verset közöltet. A legjobb kritikusokat akarom, magához közelállókat, a legjobb tollú újságírókat, egyszóval nagy visszhangot szeretnék, aztán később ösz-

szeállíthat a versekből egy kis kötetet, mikor én már nem leszek; meg tudja csinálni? A nő fölállt, és összetette két kezét, mint egy kislány. Mester, mondta, számíthat rám. Ekkor ő hűvösen így szólt: megbocsásson, de fáradt vagyok, most már le kell feküdnöm, jó éjszakát. Bizonytalan lépteivel kikísérte vendégét a bejáratig, riadtan figyelve hosszú, lendületes lépteit. Az ajtóban kezét csókolt neki. Megvárta, amíg fölé a lift, majd ott maradt az ajtóban, míg azt nem hallotta, hogy visszaért a földszintre. Éppen a szobája felé indult, amikor megszólalt a kaputelefon. A nő volt. *A kövek közt megcsillanó pisztráng a te életed juttatja eszembe*, mondta szép, fiatal hangján, majd elhallgatott. Megállt egy pillanatra, s elgondolkozott. Megértette, gondolta, végre megértette. Vagy talán mégsem, ki tudja, lehet, hogy egyszerűen csak egy idézet volt. Ó, ha legalább megértette volna, morfondírozott. Elmosolyodott. Talán most már elénekelheti a *Requiemet*. *Confu-tatis male-dictis*, dúdolta halkan. A szobája felé indult. Lucrezia és Lydia már várta.

Vörös István

NÉVELVÉTELI SZERTARTÁS

„Sose volt ég.
De tenger van még, tűzvörös,
tenger.”

(Paul Celan)

Kieveztek a tó közepére és a csónakban elaludtak. Közben váratlanul eleredt a hó. Hegedűszó hallatszott, a jég egy perc alatt befutotta a lapátot. Aztán a házban persze begyűjtottak a kályhába. Tehát ezért nincs senki a Balatonnál, mondták. Ezért, válaszolta egy hang. A Balaton áprilisban nem szokott ilyen lenni. Most ilyen. A havazás éjszaka sem állt el. A kályha alól viszont előjött egy sündisznó, mohón itta a tejet hajnali kettőkor, amikor fölébredtek a motoszkálására és megitták. A kabátjuk ujjába denevér húzódott, talán ma állítják át az órát, kérdezték, akkor már eltűnt a víz a csapból, az ajtón bekéredzkedett egy fekete kutya, lesz mit mesélnünk, mondták.

De kinek, kellemetlenkedett megint a hang,
pedig telefon nem is volt a házban.
Felmérték a készleteket,
a kamrában találtak egy fél tábla
szalonnát, egy rúd megszürkült
kolbászt, mikor lesz már reggel,
mondogatták, szeszélyes napéjegyenlőség,
felelte a hang, lehet-e ennél
többet kívánni, tette hozzá.
Nem lehetett. Hallották,
ahogy valaki kívülről beszögeli
deszkával az ablakot. Még éjfél sincs,
mondták. Pedig már egyszer volt,
mondta.
Ettől kezdve gyorsan történt minden,
mintha egy lavina vitte volna őket.
A bútorokból lombos fa lett.
A téglákból agyag, a falfestékből
mésző és víz, nekik visszakurtult
a lábuk, kiszőkült a hajuk,
a kezdet peremén nem tudtak
megállni, visszamúltak.
Kint háborgott a víz, kecskeköröm
kopogott a jégtáblákon. A ruhájuk
a deres fűben hevert. Itt nem volt itt,
ott nem volt ott, a helyet kiszívta
egy nyest, mint a tojást, a nap
fölkelt nyugaton, kavicsok vezettek
egész a tóig, a helyét egyetlen
vágással elfoglalta a tenger.
A kályha füstje zárványként ott
maradt a vízben, jön majd egy jobb
kor, gondolta a cápa, és keresztülűszott
rajta. Minden a kezdet, mondták
ők, akik újra váraoztak, valószínűleg
hiába, hányszor halunk meg, ringott
a hínár, kagylót legelt egy tengeri
tehén, kés és szigony jelent meg
annak az élőnek, akinek még neve
sincs. És talán nem is lát a jövőbe.

Takáts József

MIKSZÁTH-SZÖVEGEK RELATIVIZMUSA

„A regényírás köztudottan igényli a hagyományt. A műfaj magyar öröksége kétségkívül sokkal kevésbé gazdag, mint a franciáé, mégis feltűnő, milyen keveset tudunk arról, milyen szerkezeti megoldások is jellemzik 1900 előtti elbeszélő prózáinkat.” Ezeket a sorokat Szegedy-Maszák Mihály írta néhány évvel ezelőtt,¹ hozzátéve még a fentiekhez, hogy „ez az egyoldalúság is arra vezethető vissza, hogy a XX. századi elméleti iskolák tanulságai nem eléggé hatottak irodalomtörténet-írásunkra, s így kissé elavult az a kép, amely bennünk él a Nyugat-mozgalom előtti irodalmunkról”. Az itt következő tanulmány ezt az elavult képet igyekszik módosítani Mikszáth néhány szépprózai művének szerkezeti megoldásairól írva. A Mikszáthról szóló irodalomban alig találhatók fejtegetések erről a kérdésről; a szerzőket lenyűgözte Mikszáth írói egyéniségének, fejlődésének, világnézetének, témáinak és üzenetének a kérdése, anélkül hogy ezt összefüggésbe hozták volna az egyes művek szerkezeti megoldásaival. Ez a kijelentés éppúgy érvényes a Mikszáth-szakirodalom ama darabjaira, amelyek inspiratívok voltak számomra, s amelyeket a későbbiekben még emlegetni fogok, mint Zsigmond Ferenc és Karácsony Sándor dolgozatai,² azokra, amelyek ezúttal érdektelennek tűntek. Van persze kivétel is, például Rónay György magyarázata a BESZTERCE OSTROMÁ-ról, amely ugyan kis terjedelemben, de foglalkozott a Mikszáth-próza szerkezeti kérdéseivel.³ Természetesen semmi meglepő nincs abban, hogy egy irodalomtörténész (mondjuk Zsigmond Ferenc) érdeklődése Mikszáthot olvasva 1923-ban másfelé irányult, mint az én érdeklődésem: különbözők a meggyőződéseink, az olvasásunk kontextusa. Zsigmond nem foglalkozott pl. az elbeszélői tudás problémáival a Mikszáth-szövegekben, engem elbeszélő prózát olvasva ilyesmi érdekel. Amennyire nem voltak egyéniek az ő kérdései, annyira nem azok az enyéim sem. Inkább az a meglepő, ha ugyanarra irányul az érdeklődésünk – s jelen esetben éppen erről van szó –, arra a relativizmusra, amely a Mikszáth-olvasás legfontosabb tapasztalatának látszott Zsigmond (s később Karácsony) számára s az én számomra is.

Kezdjük A GAVALLÉROK-kal. Érdekes módon a mű első három bekezdése úgy viszonyul az azt követően elbeszélte cselekményhez, mint tétel a példaként felhozott esethez. A harmadik és negyedik mondatban ezt olvashatjuk: „Sáros... az illúziók vármegyéje. Sokszor voltam ott bálon vagy banketten, és mindig azt kellett hinnem, hogy száz Esterházy közt ülök, pedig voltaképpen tudtam, hogy ezek megyei írnokok és apró tisztviselők, akik nélkülöznek, esetleg éheznek titokban, de ha idegen szem függ rajtuk, hercegi grandezzaival tudnak megválni utolsó ötforintosuktól.” Mindez nem más, mint annak a következtetésnek az előrebocsátása, amelyre a mű szereplő-történetmondója juthat a cselekmény végén. A GAVALLÉROK elbeszélője egy Miklós nevű újságíró, akit Sárosból származó kollégája násznagynak kér fel, a cselekmény a lakodalomba való el- és visszautazásból áll. A GAVALLÉROK első mondata így hangzik: „Nemes Sáros-vármegyében ismerős vagyok.” A későbbiek során azonban – a tételrészhez tartozó első bekezdéseket követően – a történetmondó magatartása inkább arra utal, hogy először jár Sárosban. A cselekményben részt vevő történetmondó egyáltalán nem úgy viselkedik, mintha rendelkezne azzal a tudással, ami-

vel a mű elején, a tételrészben még rendelkezett. Ennek következtében míg a mű elején, a tétel felállításakor az elbeszélő tudása nagyobb az elbeszélte világról, mint az olvasóé, a cselekmény elmesélése során már fordítva van: a tételre emlékező olvasó többet tud, mint a tételt „elfelejtő” történetmondó. A GAVALLÉROK elbeszélője reflektál is a mű tétel/esetleírás típusú szerkezetére rögtön a negyedik bekezdés elején: „*De jaj, hova jutok ebben a bolondos összehasonlításban! Mi köze ahhoz egy nászsnagynak, aki végre is nem etnográfus...*” A tételrész elbeszélője inkább etnográfusként viselkedik, a cselekmény elbeszélője szereplőként: nászsnagyként. Az elbeszélői nézőpont a tételrészben teljesen kívül esik a szereplők világán, s az elbeszélői pozíció ironikus: rálát a szereplők világára, s azt a saját pozíciójánál alacsonyabb rendűnek látta. Az esetleírásrész elbeszélője viszont nem lát rá sem a szereplők világára, sem a saját funkciójára e világban, kevesebb tudással rendelkezik e világról nemcsak a szereplőknél, de az olvasónál is, s gyakran patetikus történetmondóként viselkedik: a saját pozíciójához képest magasabb rendűnek látta szereplőit (főként a visszautazás előtti részben). Mindebből az a tanulság adódhat, hogy milyen korlátolt annak a tudása, nézőpontja, aki szereplője valamely esetben.

Éppen ezért figyelemre méltó, hogy az elbeszélő néha az esetleírásrészben is megfigyelőként, *etnográfusként beszél*, nemcsak a tételrészben. „*Bohó kis dolgok, mi letrivaló van rajtok? Engem hidegen hagynak. Egy orvos előtt a nagy láz is csak egy szimptóma, a lassú érverés is. Egy nászsnagy előtt a lakodalom csak egy pillanatnyi stádium a fejlődő életben. Egy tapasztalt nászsnagy nagy róka, és hidegen érinti a mutatkozó poézis.*” Az elbeszélőt nemcsak az teszi nevetségessé e részletet olvasva, hogy éppen nem bizonyult nagy rókának, hanem az is, hogy a nyelve nem egy nászsnagyé, hanem egy etnográfusé. Egy másik helyen történetmondónk így beszél: „*Érdekes megjegyezni, a pszichológiai szempontból, hogy kritikus helyzetben egyszerre tóra fordítják át a diskurzust...*” Mivel ezeket a szavakat olyan elbeszélő mondja, aki nem lát rá az elbeszélte világra, e részletek az etnográfusi megfigyelés és beszédmód paródiájaként is olvashatók.

Fábrí Anna azt írta legutóbbi Mikszáth-tanulmányában, hogy „A GAVALLÉROK-ban... az egész történetet az identitásproblematika határozza meg”,⁴ ezzel egyet is értek, csak hozzátenném, hogy ez a kijelentés nem csupán a sárosiak, hanem az elbeszélő identitására is vonatkozik; nemcsak a sárosiak beszéde identitáskinyilvánítás, hanem az elbeszélőé is. Egyelőre azonban arra hívnám fel a figyelmet, hogy az etnográfusként viselkedő elbeszélő és az etnográfusi magatartás/beszédmód paródiája 1897-ben, az etnográfia első hazai aranykorában s amaz etnográfiai elbeszélő próza népszerűsége idején lépett működésbe, amely népszerűség éppen Mikszáth-művekkel kezdődött. A JÓ PALÓCOK-kal és A TÓT ATYAFIAK-kal.⁵ Az etnográfia tárgya a nép, a népszokások voltak, míg a GAVALLÉROK-é egy nemesi társadalmi csoport szokásai. Az etnográfia és az etnográfiai elbeszélő próza olvasói a társadalom felső osztályaiából kerültek ki, a tárgya az alsó osztályból: az olvasók egy idegen kultúrával találkoztak, de olyan idegen kultúrával, amely saját kellett volna hogy legyen. Az etnográfia előfeltevései közé tartozott, hogy a népszokások és népi tárgykultúra összegyűjthető részletei, adatai nagyobb egységbe illeszkednek: a népegyéniség, a nemzetegyenység egységébe,⁶ tehát az etnográfia tárgya és olvasója közt kulturális folytonosság kellene hogy fennálljon, s nem kulturális diszkontinuitás. A GAVALLÉROK esetében épp az a kulturális folytonosság állt fenn olvasó és tárgy között, ami az etnográfia esetében aligha: az olvasó itt ismerős kultúrával találkozott, vagy egyenesen a sajátjával. Elképzelhető, hogy a mű esetleírásrészének az a sajátsága, hogy az elbeszélő kevesebbet tud a szereplők világról, mint az olvasó,

éppen ezzel az olvasó és tárgy közti korabeli kulturális folytonossággal függ össze. Az elbeszélő és a szereplők világa közt mindenesetre diszkontinuitás van: az olyan jelenetekben, mint amikor Domoróczy leteríti a sárba a mentéjét a hölgyek elé, világosan kiderül, hogy az elbeszélőnek *másfajta* értékrendszere és szokásai vannak. Az elbeszélés előrehaladtával egyre többször jellemzi magát az elbeszélő „prózai” alakként a „poétikusan” viselkedő sárosiakkal szemben (saját identitáskonstruálása részeként). Az imént felidézett Domoróczy-féle jelenetben, amikor az elbeszélő csak átlépi a pocsolját, s eszébe se jutnak a többiek, egyszerűen polgárként viselkedik. A GAVALLÉROK talán úgy is értelmezhető, hogy a figyelmünk középpontjában az esetleírásrész polgár elbeszélője áll, aki idegen életforma közegébe kerül, amelynek játékszabályait s benne saját funkcióját nem látja át, ez az életforma lenyűgözi (ezért patetikus az elbeszélő e részben helyenként), ugyanakkor hasonlulni nem tud hozzá, megpróbálja tehát vele szemben megteremteni a saját identitását.

Hermann Bausinger lábjegyzetben már idézett tanulmánya szerint az etnográfia voltaképpen mindig a „*párhuzamos különidejűségekkal*”, az „*egyidejű nem egyidejűségekkal*” foglalkozik, tehát egyidejűleg jelen lévő életformák és felfogások különidejűségével – akár csak Mikszáth számos alkotása, a legjobb példa erre talán a BESZTERCE OSTROMA. Az alcím szerint e mű „*egy külön ember története*”, Pongrácz István grófé, aki középkori vagy máshol XVII. századnak nevezett eszmények, viselkedési módok szerint él Nedec várában a XIX. század végén. A BESZTERCE OSTROMA a „*párhuzamos különidejűség*” regénye (akár csak az ÚJ ZRÍNYIÁSZ). E mű abban hasonlít A GAVALLÉROK-ra, hogy szerkezetileg szintén tétel- és esetleírásrészekre tagolható: itt a *Bevezetés* a mű tételrész. Ez a tétel *tényregény*ként állítja elénk a művet, amelynek elbeszélője eszerint az íróval azonos, a mű anyaga adatközlők és adatgyűjtés segítségével állt össze, az elbeszélő érdeklődése a főszereplő iránt pszichológiai oknyomozó jellegű („*fürkésztem lelkének rugóit*”).

A regény első része a következő mondatokkal kezdődik: „*Az emberek igazságérzete nem áll valami kifejtett fokon. Ösmertem valaha egy öreg cincárt (görögöt), a Dugali bácsit, aki mikor a török–görög harcok epizódjait mesélték előtte, hogyan döfi le a török könyörtelenül a görögöt, ahol találja, elszörnyülködve pattant fel:*

– *Oh, a gaz pogány, a gaz pogány!*

De mikor aztán az elbeszélő egy kanyarodással arra tért rá, hogy ha meg a görög fogja meg a törököt, felkoncolja, olajba süti, szelíden morogta:

– *Mit tudja tenni szegény!*

[...] *Az emberek igazságérzete ilyen mindenütt, még a történelemírásnál is.*”

E példázat szerint az igazság kérdése nem a tényekkel, hanem az értelmezésükkel függ össze. Ugyanazon státusú tényeket egy értelmező homlokegyenest másként is értelmezhet, attól függően, hogy milyen a hite vagy az elkötelezettsége. Ráadásul ez nemcsak egy tényeket közlő elbeszélés hallgatójára lehet igaz, de az elbeszélőjére, a történetírásra is. A regény első oldalai továbbra is a tény/értelmezés kérdése körül forognak. A történetmondó, aki tényregény-elbeszélőként állította be magát a bevezetésben, tényként közöl olyan adatokat, amelyek tót mondákból származnak, azaz olvasói számára nyilvánvalóan nem tények. A történetmondó ezt a tulajdonságát mindvégig megőrzi: a regény zárlatában az elbeszélő azzal indokolja, miért nem mondja el Apolka esküvőjét, hogy úgyis benne volt a *Vágvölgyi Lapban*. Az utolsó mondatok tehát egyrészt megerősítik a tényregényjellegét, másrészt viszont éppen arra utalnak, hogy a *regényben hivatkozott tények fiktívek*. A tót mondák kapcsán az derül ki, hogy nem

csupán a tények értelmezése függ az értelmező meghatározottságaitól, de az is, hogy egyáltalán mit tekint ténynek. Aki hisz a tót mondákban, annak számára Jarinkó, az erdei szellem: tény. Továbbá ami az egyik korban ténynek számított, a másikban már nem biztos, hogy annak számít. Ez a rész arra figyelmeztetheti az olvasót, hogy a „*párhuzamos különidejűség*” világaiban nemcsak az értékek/értelmezések különböznek, de esetleg más számít ténynek is.

A bevezetéssel ellentétben a regény során az elbeszélő többször is visszautasítja, hogy értelmezze a történetet vagy a főszereplőt. Amikor egy kitérő alkalmával először tér vissza a bevezetésben már feltett kérdésre, hogy „*bolond volt-e Pongrácz István?*”, így határozza meg saját tevékenységét: „*Nem, ezekbe [ti. a főszereplő értékelésébe] én nem avatkozom, egyszerűen úgy beszélem el Pongrácz István dolgait, ahogy történtek.*” (21.) Ebben a mondatban nem nehéz felismerni Leopold von Ranke híres szavait, miszerint a történetírónak az a feladata, hogy a dolgokat úgy beszélje el, ahogyan történtek. Míg A GAVALLÉROK elbeszélője etnográfusként szólalt meg, a BESZTERCE OSTROMA elbeszélője történetíróként. Eszünkbe juthat, hogy Mikszáth egy 1904-es írásában azt írja: nem regényíróktól, hanem történetíróktól tanult elbeszélni.⁷ Úgy tűnik, a történetírói magatartás a BESZTERCE OSTROMA elbeszélője számára elsősorban az értékeléstől és az okok végső feltárásától való tartózkodást jelenti. A visszatérő kérdésre, hogy „*de igazán bolond volt-e?*” Pongrácz gróf, azt válaszolja: „*Az Isten tudja. Mi nem.*” Egy másik alkalommal azt a kérdést teszi fel az elbeszélő, miért lepik el fantazmagóriák az emberi agyat. A válasz így hangzik: „*És miért? Ej, hogy miért? Hát ki tudhatja azt, hogy a nagy fazekas, a végzet, mit miért csinál? [...] Hiszen csak az kell nekem, hogy mi történt, s nem, hogy miért történt.*” E részek szerint az értékelés és az okok kutatása nem tartozik az emberi kompetencia körébe.

A Ranke-passzus korabeli kontextusáról annyit tudok mondani, hogy a XIX. század második felében magyar értelmezői Rankéban elsősorban olyan történetírót láttak, akinek munkáit egyrészt tárgyilagosság, másrészt az (erkölcsi) ítélkezés hiánya jellemzi.⁸ Lánczy Gyula idézi is Ranke ama szavait, amikkel a BESZTERCE OSTROMÁ-ban találkozunk: „*Ranke csaknem egyedül áll, midőn műveinek egyik helyén felkiált, hogy »énjét szeretné eloltani, csak hogy úgy láthassa a dolgokat, amint történtek.«*”⁹ Annak a feltétele tehát, hogy a történetíró úgy láthassa a dolgokat, amint történtek, az, hogy „*eloltsa énjét*”, mindazokat a meghatározottságokat (hiteket, elkötelezettségeket stb.), amelyekből az én összeáll. Mint említettem, a Mikszáth-regény bevezetés utáni első oldala éppen ezzel a problémával foglalkozik: az öreg cincár nem képes tárgyilagosan megítélni a görög–török háború eseményeit, csak énjének meghatározottságai szerint, s az elbeszélő ugyanezt állítja a „*történelemírásról*” is.

De vajon honnan nézi az eseményeket az a történetíró, aki eloltja énjét? Ranke a történelmi szemlélet legfontosabb elemének azt tartotta, hogy „*minden korszakra úgy kell tekinteni, mint ami önmagáért valóan értékes*”, mivel a korok értékét nem egymáshoz vagy a haladás gondolatához, hanem az Istenhez való viszonyuk adja. „*Isten előtt azonban az emberiség valamennyi nemzedéke mint egyenlő jogú jelenik meg, s a történésznek is ekképp kell tekintenie a dolgot.*”¹⁰ A történetírónak tehát arra kell törekednie, hogy minél inkább Isten szemével lássa a dolgokat, minél inkább Istenhez hasonlóan gondolkozzon.¹¹ Meglepő módon Karácsony Sándor éppen így jellemezte a Mikszáth-művek ideológiai nézőpontját: „*Embert láttál, hát azt írd meg, de Isten szemével láttad, hát így írd meg.*”¹² S nemcsak Karácsony, de a másik értelmező is, Zsigmond Ferenc, aki Mikszáth-tanulmánya középpontjába a relativizmus kérdését állította, e relativizmust összekapcsolta

egy olyan szerzői pozícióval, amely az örökkévalóság szemszögéből nézi világát: „...Mikszáth reflexióiban következetes rendszer van, s egységes világnézetet tükröznek, a fölényes szkeptícizmusnak egy érdekes változatát. Mikszáth a maga álláspontját olyan magas polcnak érzi, ahonnan sub specie aeternitatis lehet szemlélni az élet jelenségeit, s látni lehet, hogy abszolút igazságok nincsenek, csak előítéletek, vagyis illúziók, melyek folytonosan változnak, noha divatba jövetelük idején mindnyájan örök uralomra akarnak berendezkedni. A történelmi fejlődés fázisai a fanatizmus jegyében változtatják egymást, de aki a magasból nézi ezeket, látja, hogy egyik sem jobb az előbbinél, csak másforma; amit az egyik korszak helyesnek vagy szentnek tart, azt a másik (előbbi vagy későbbi) kineveti – és egyiknek sincs igaza, jobban mondván mindegyiknek igaza van.”¹³

Bár én egyáltalán nem tartom szerencsésnek, ha egy irodalomtörténész egységes világnézetet vagy rendszert vél fölfedezni egy író műveiben, mint Karácsony és Zsigmond is teszi, „istení” szemszög és relativizmus emez összekötését figyelemre méltónak gondolom. Zsigmondot különben irritálta ez a relativizmus, Karácsonyt nem. Zsigmondnál erős hatáskritikai beállítottság érvényesült: úgy vélte, Mikszáth fentebb idézett történelemfelfogása aláassa az olvasóban a történelmi hagyomány iránti tiszteletet. S valóban, könnyen elképzelhető például a BESZTERCE OSTROMÁ-nak olyan olvasója, aki nem azt állítja, hogy a regény elbeszélője történetíróként viselkedik, s rankei eszményeket emleget, hanem inkább azt, hogy parodizálja a történetírást. A nedeci várúr ténykedésében a (magyar) történelem bohózatként tér vissza, s nemcsak a fabula tekinthető parodikusnak, de az elbeszélés módja is a történelemtől szóló szövegek paródiája, például Pongrácz gróf ostromra induló csapatának leírása az eposzi seregszemlék nyelvét parodizálja. Akárcsak A GAVALLÉROK esetében, itt is azt lehet mondani, hogy pragmatikai kérdés, parodikusnak találja-e az olvasó az etnográfusi/történetírói viselkedést és nyelvhasználatot vagy sem.

A BESZTERCE OSTROMA érdekessége azonban nem egyszerűen abban áll, hogy az „egyidejű nem egyidejűség” a tárgya, hanem sokkal inkább abban, hogy ez a „különidejűség” itt nyelvi természetűnek mutatkozik. Az ifjú Behenczy úgy tud beilleszkedni a nedeci udvartartásba, hogy átveszi azt a nyelvet (és életformát), amit ott beszélnek. Amikor Pongrácz gróf csapatai élén Beszterce ellen vonul, a honvédpárancsnok, észlelve a kommunikációképtelenséget a nedeciek és a külvilág között, úgy oldja meg a kényes helyzetet, amely ha így nem, akkor bizonyára erőszakkal oldódna meg, hogy nyelvet vált: „Az okos beszédre nem hederített, hát szóljunk hozzá a saját nyelvén.” (A kiemelés Mikszáthtól.) A nyelv ez esetben szűkebben és tágabban is értendő, hiszen például a színészek által játszott besztercei hódoló küldöttség magatartása is nyelvnek tekinthető. Elgondolkodtató, hogy amikor e hódoló küldöttség megszólal, akkor különböző irodalmi művekből vett rontott idézeteket használ fel: talán értelmezhető ez úgy is, hogy e használatban az irodalom korábbi életformák nyelvi megőrzőjének bizonyul.

Hozok egy példát arra, hogy más Mikszáth-művekben is nyelvi természetűnek mutatkoznak a hitek és életformák. A SZENT PÉTER ESERNYŐJÉ-ben a glogovaiaknak magyarázatot kell találniuk arra, hogyan került vihar idején esernyő a gyermek fölé. Több falubeli is látott egy zsidóforma alakot, akiben Szent Pétert vélik felismerni: „Akármilyenek, ha nem úgy nézett ki, mint a templomi képek között a Szent Péter. Szakasztott olyan volt, csak éppen a kulcsok hiányoztak a kezéből” – mondja egyikük. Mivel a falubeliek valóságos alaknak tartják Szent Pétert, s valóságosságát a templomi képen látható férfival azonosítják, s a látott zsidóforma alak hasonlított a templomi képre, továbbá mivel tudják

és valóságosnak fogadják el, hogy Szent Péter sokat járt-kelt a földön annak idején, számukra ebből logikusan az következik, hogy az alak Szent Péter volt. Hogy mit fogadnak el *ténynek*, az hitük/tudásuk függvénye. De még ennél is fontosabb, hogy a tényt az szavatolja előttük leginkább, hogy beleilleszkedik egy nagyobb elbeszélésbe, amely a gondviselő Istenről szól. A templomi képek „elbeszélései”, Péter apostol térítőútjainak elbeszélése vagy az ezt átformáló népi mondák elbeszélései s végül mindezeket átfogó keretként a gondviselő Isten nagy elbeszélése az, amely szavatol egy tényt: hogy a látott alak Szent Péter volt. A regény elbeszélője hangsúlyozza, hogy Glogova civilizáción kívüli világ: „*Ötszáz esztendő kell ahhoz, hogy Glogova ott legyen, ahol a civilizált vonalba eső falvak vannak.*” A glogovaiak hite is az „*egyidejű nem egyidejűségre*” példa tehát, az esernyő odakerülésére adott magyarázatuk pedig e „*különidejűség*” nyelvi természetét világítja meg.

AZ EGY ÉJ AZ ARANY BOGÁRBAN elbeszélője biztosan kevésbé érdekes, mint például A GAVALLÉROK-é, azonban történetmondása és a jelenetezés technikája mindenképpen az. A történet ideje alatt és helyén fel van függesztve a történelmi idő, a frontvonalak közt van egy hely, az Arany Bogár, amely a privát idő tere, méghozzá olyannyira a magánszféráé, hogy pontosabb talán az erotika vagy a testi vágy idejének nevezni. Az is érdekes, hogy az elbeszélés története nyitott: a vágy nem teljesült be, s nem tudjuk, be fog-e később teljesülni. Más szemszögből nézve viszont a történet éppen hogy lezár: amint elhagyják az Arany Bogárt, a történelmi idő felfüggesztésének vége, hiszen mindkét főhős (az osztrák hercegnő és a magyar huszártiszt) folytatja tovább az útját, amit előző este abbahagyott. Bizonyára figyelmet lehetne fordítani arra, hogy az elbeszélő hogyan írja le a szereplőkben fellépő vágyat („*Olyan szép volt ez az asszony, hogy nem mert ránézni. Attól félt, felugrik, s mindenki szeme láttára beleharap abba a gödrös arcba. Valami démon ilyesmire nógatta*”). A főhősök jelleméről keveset tudhatunk meg, azt viszont többször is hangoztatja a szöveg, hogy nagyon szépek. Maguk a főhősök se tudnak ennél sokkal többet egymásról.

Ugyanakkor a figyelmes olvasó számára ennek az erotikus történetnek nem két, hanem négy szereplője van, s a huszártiszt és a hercegnő kalandja mellett, amelyet részletesen megismerhetünk, mozaikkockánként össze lehet rakni egy másik kalandot is, amelynek a huszártiszt, a szobalány és a Matykó nevű szolgáló a szereplője. Egyetemi szemináriumomon azt tapasztaltam, egyáltalán nem biztos, hogy az olvasó figyel ezekre a mozaikdarabokra. Bár az elbeszélés utolsó mondata arról is tudósít, hogy Matykó számára összeállt ez a kaland („*Matykó az ökleit szorongatta a zsebeiben, hanem az mindig volt*”), könnyen lehet, hogy az olvasók egy része nem állítja össze a mozaikdarabokat, s így nyilván egészen másként értelmezi a művet, mint az, aki összeállítja. Az erotikus történet szereplőinek négyeséből egyedül Matykó az, aki nem szép (ti. szánta). Amikor ökleit szorongatja a zsebeiben, az nemcsak arra hívhatja fel az olvasó figyelmét, hogy Matykó rájött, mért jött ki késve, csak „*hosszú, kínos percek*” után az álaszszonyság (valójában a huszártiszt) szobájából Zsuzska, a szobalány, hanem arra is, hogy míg mi (az olvasók) a főszálra figyeltünk, van egy szereplő, aki *más történetet olvasott*, mint mi, akit ugyanabban az esemény-sorban más érdekelt, mint minket: a saját vágya, a saját szerepe.

Engem azonban most egy jelenetelési technika érdekel, amelyet Mikszáth más műveiben is alkalmazott. Az elbeszélő elhagyja a cselekmény egyik helyszínét, s anélkül, hogy az időrendben ugrana, egy másik helyszín eseményét beszéli el, vagy még inkább ott beszélgeti a szereplőket, s utóbb, mikor az elbeszélő visszatér – megint csak az idő-

rend ugrása nélkül – az elhagyott első helyszínhez, ahol nem tudjuk, hogy időközben mi is történt pontosan, az olvasó azt veheti észre, hogy mintha az itt történetekre is céloznának azok az események és beszélgetések, amik párhuzamosan a másik helyszínen történtek, mintha éppen az itt történeteket (amelyeket legfeljebb sejtethet az olvasó vagy kikövetkeztethet) értelmeznék. Az EGY ÉJ-ben például az elbeszélő otthagyja Zsuzskát, amikor az leindul az (ál)asszonyosság számára borért, s legközelebb akkor tér vissza erre a helyszínre, amikor Matykó csejengésére „hosszú, kínos percek után” „lassú, óvatos nyikorgással” nyitva az (ál)asszonyosság szobája ajtaját, megjelenik Zsuzska. Hogy közben Zsuzskával mi történt, nem tudjuk, legfeljebb sejtéseink lehetnek róla. Közben az elbeszélői „kamera” Matykót követte a cselédszobába, ez a másik helyszín, ahol is a kocsisok „nagyban flörtölnek a lányokkal”, az egyik szolgáló Matykó Zsuzska utáni vágyakozására célozgat, Zsuzska anyja pedig így beszél a lányáról: „Ott éli világát az emeleten, ahol mészárosok, kereskedők, érdemes fiatal emberek fordulnak meg. Oda van állítva felhúzott puskával – mert szép az ábrázatja, a termete – egy vadaskertbe. Ejthet magának kis vadat, nagy vadat, ha ügyeskedik.” Az elbeszélői kamera e szavak után tér vissza az előző helyszínre.

Ugyanezt a technikai megoldást megtaláljuk A FEKETE FOGAT című elbeszélésben is. Miután Kobolnyik Jánost lefogják egy tréfájáért Rédeky szolgabíró hajdúja, az elbeszélői szem Kobolnyikot csak a kancellária bejáratáig követi, s nem lép be a tárgyalásra, így nem tudjuk meg, mi történik benn, csak akkor veszi fel az elbeszélő újra ezt a szálát, amikor Kobolnyik halálsápadtan kilép a tárgyalás után, s megtudjuk, hogy halálra ítélte Rédeky. Az elbeszélő tehát nem a tárgyalásról tudósít, hanem egy vele egy időben zajló beszélgetésről, ami Kobolnyik Borka és Rédeky hajdúja közt zajlik. E tréfás beszélgetésben (amely mintha Kobolnyik János tréfájának a hangnemét folytatná) kiderül, hogy a hajdú lánya megcsalja az urát. A beszélgetés így folytatódik:

„– De hát minek engedi, bátyóka, az ilyen bűnt, ha tudja?

– Hja, fiam, sok dolog van a világon, ami ellen nem tehet az ember. Aztán csak azt gondolom, hogy minden asszony asszony. Bűnben fogantatik az ember.

– Jó, jó – felelt Borka –, de a bűnt, ahol ériük, kigyomláljuk, Isten úgy akarja, s ha a kend kertjében van a gizgaz, annál inkább a kend kötelessége.

– Úgy ám, gyerehecském, jól mondd, az Isten, ő valóban hatalmas, de ő odafent van, idelent a földön más hatalmasok vannak, és ha ezek akarják, ki szegülhetne ellen?”

Borka ezeket a szavakat úgy fejté meg, hogy a hajdú lányának szeretője egy földi hatalmas, a kormánybiztos gróf.

Ez a beszélgetésrészlet értelmezi az egy időben zajló eseményt, amiről nem értesülünk: a tárgyalást. Azaz Borka röviddel a hajdúval folytatott beszélgetése után szembeállít a hajdú érveléssel: egy helyzet ellen, ami az Isten szempontjából nézve bűn (Rédeky akasztásra ítéli egy tréfáért Borka apját), nem tehet semmit az ember, mert idelent a földi hatalmasok (Rédeky) akarata érvényesül.

A FEKETE FOGAT interpretálható úgy is, mint „értekezés”,¹⁴ amely arról szól, milyen legyen a bűnhöz való viszonyunk, Borka és a hajdú vitájában, mint láttuk, az előbbi azt állítja, hogy az Isten és az ember világa erkölcsi szempontból összefüggő, egynemű kell legyen, az utóbbi azt, hogy ugyan van Isten, de a földön nem az ő, hanem a földi hatalmasok akarata érvényesül, s az ember nem tehet mást, mint igazodik hozzájuk még akkor is, ha tudja, hogy ezzel ellentmond Isten akaratának. Mint tudjuk, A FEKETE FOGAT kétféle magyarázatot ad arra, hogyan tudta megmenteni Borka az apját. Az egyik a babonás magyarázat (ezt fogadja el az elbeszélésben szereplő közösség),

miszerint a kísérteties fekete fogaton hozta meg számára a kegyelmi iratot, a másik a racionális magyarázat (a hajdú verziója), miszerint a kormánybiztos épp kalandon volt a hajdú lányánál, ezt a hajdú megsúgta Borkának, így juthatott hozzá a kegyelmi irathoz Borka az akasztás előtt. Amikor Borka kitámolyog Rédekytől, úgy tudja, hogy az apja fel lesz akasztva, s elindul útjára, egyrészt leereszkedik a falura a köd, másrészt az elbeszélés hangnemet vált: innen több bekezdésen át a népmesék hangján beszél a történetmondó („*Ment, ment a lány...*”). Más Mikszáth-elbeszélésekben is találunk kétféle, transzcendens, illetve racionális magyarázatot egy-egy különös eseményre; Karácsony Sándor A FEKETE KAKAS-t hozta fel példaként, ám ott a két megoldásnak nincs külön nyelvi világa, ott csak eltérő hitekbe van beágyazódva a kétféle magyarázat. A FEKETE FOGAT esetében viszont a babonás/transzcendens magyarázatot a népmese nyelvén ismerjük meg, s ez elkülönül az elbeszélés nyelvtétől. E két megoldás engem most kizárólag Borka és a hajdú vitája szempontjából érdekel. A népmesei hang akkor kezdődik el, amikor úgy tűnik, emberi akarat nem tudja korrigálni azt az „*égbekiáltó*” döntést, amit Rédeky hozott. A babonás/mesei magyarázat szerint ezt a döntést az Isten felülbírálja. A racionális magyarázat szerint egyrészt a véletlen játszott szerepet abban, hogy korrigálni lehetett a döntést, másrészt az emberi szeretet: a hajdú számalma Borka és az apja iránt. A babonás/mesei magyarázat szerkezete olyan, mint Borka érveléséé a vitában: az Isten akarata érvényesül ideleln is, az ember erkölcsi világában. A racionális magyarázat szerkezete a hajdúéhoz hasonló: ideleln nem az Isten akarata érvényesül, hanem az emberi hatalmasoké. Emlékeztetek arra, hogy a vita során abban mindketten egyetértettek, hogy mi számít bűnnek (a hajdú lánya csálja a férjét). E konszenzus felől nézve a racionális magyarázat nemcsak azért nyugtalanító, mert a véletlenül múlt, hogy korrigálni lehetett egy bűnt, hanem azért is, mert e véletlen épp egy másik bűn következtében állt elő. Továbbá nyugtalanító a racionális magyarázat azért is, mert az emberi szeretet/jóság, amely lehetővé tette a bűn korrigálását, az elbeszélés szerint akkor képes csupán működésbe lépni, ha önmagát ismeri fel a másik emberben: a hajdú saját lányát látja Borkában („*Nekem is éppen ilyen lányom van...*”), azaz Borka apjában akár saját magára is ismerhet. Ráadásul e magyarázat szerint az, aki jót tesz (a hajdú), azonos azzal, aki eltűri a bűnt a saját kertjében.

Arra szerettem volna rámutatni a fenti „*értekezés*ként olvasással”, hogy amikor az olvasó A FEKETE FOGAT-ban e kétféle magyarázattal találkozik, azok erkölcsi értelemben nem semleges magyarázatok. Míg a babonás magyarázat kizárja az erkölcsi relativizmust, a racionális azzal jár együtt. Az előbbi magyarázat ugyanazon esetre vonatkozik, mint az utóbbi: Borka két óra alatt meghozta a szécsényi kormánybiztostól a kegyelmi iratot, holott Szécsény Szklabonyától négyórás oda-vissza járásra van jó lovakkal. Hogyan magyarázható meg ez? Mivel a falu közössége (beleértve Rédekyt is) osztja a fekete fogatra vonatkozó hiedelmeket, adott számukra egy magyarázati keret, amely lehetővé teszi, hogy összeállítsanak egy „*elbeszélést*”, amelybe beilleszthető a megismert eset. Rédeky azért hal szörnyet, mert ez a magyarázati keret, az összeállított elbeszélés („*Te a kísérteties fogaton mentél és jöttél...*”) erkölcsi tartalommal is rendelkezik: egyneműnek tételezi Isten és ember világát, a földön is igazságosított Istennel. Az elbeszélés utal is erre: amikor elkezdődik a népmesei hangú rész („*Ment, ment a lány...*”), azt olvashatjuk, hogy „*fönn az égbolton szaggatott felhők úsztak, mintha juhnyájak legelésnének, s egy óriás juhász lépegetne subában utánok*”. A népmese világában jelen van a gond-

viselő Isten. Mindazonáltal nem csak erkölcsi relativizmusról lehet beszélni A FEKETE FOGAT kapcsán, hiszen az is a szereplők hiteinek, magyarázati kereteinek, közösségleg összeálló „elbeszéléseinek” függvénye, hogy mit tekintenek ténynek, egyáltalán: mit érzékelnek. (Példa erre a jelenet, amikor nemcsak Rédeky látja meg az udvaron álló kísérteties fogatot az ablakon kipillantva, de a többi jelenlévő is. Ha az elbeszélő azt állítaná, hogy csak Rédeky látta, lélektani magyarázat adódna az olvasó számára, így a közösségi tudás körében kereshető a magyarázat.) Nemcsak az erkölcsi értékek számítanak relatívnak az elbeszélés világában, hanem a tények is.

Nyilván azért lehet „értekezésként olvasni” egyes Mikszáth-szövegeket, mert a példázat epikai ideáltípusába tartoznak (pontosabban a példázat adja domináns jellegüket). A példázat azon jellemzése, hogy mélyszerkezete mindig logikai következtetéshez hasonlít, s a beszédhelyzete mindig hatásközpontú,¹⁵ jó néhány Mikszáth-szövegre igaz. Egyként igaz például a pályakezdő AMI A LELKET MEGMÉRGEZI című népoktató elbeszélésre¹⁶ és A FEKETE FOGAT-ra, holott a kettő között nagy a különbség. E különbség Zsigmond megfogalmazásában a pályakezdő műről írva így hangzik: „Mikszáth ekkor még nem volt túl írói fejlődésében a didaxis művésziellen álláspontján... A novella befejező sorai a magától értetődő tanulságot még külön is levonják, s az olvasót figyelmeztetik a ponyvairodalom lélekmérgező voltára. A későbbi, igazi Mikszáth világnézetének legalapvetőbb jellemvonása éppen az ilyen kategorikus erkölcsi ítélkezésmód elleni következetes állásfoglalás lesz.”¹⁷ Kérdés persze, hogy ma, amikor az említett didaxis már elvesztette mind tárgyát, mind alanyát, olvashatjuk-e úgy didaktikusnak az elbeszélést, mint Zsigmond. Lehet, hogy egy mai (férfi vagy nő) olvasó arra figyel fel az AMI A LELKET MEGMÉRGEZI című szövegben, hogy a férfi főszereplő olyan olvasó, aki erősen olvasmányai hatása alá került, s nemcsak az ő élete jellemezhető olvasmányokkal, de egy másik (ezúttal nő) szereplő is, aki viszont a BIBLIÁ-t olvassa. Azaz lehetséges, hogy ma nem azt a didaxist olvassuk az elbeszélésből, amit még Zsigmond olvasott, hanem például az olvasás hatalma vagy az abba vetett hit érdekel bennünket az elbeszélés olvasásakor. Ettől függetlenül persze A FEKETE FOGAT bonyolultabb érvelésű „értekezés”, mint az AMI A LELKET MEGMÉRGEZI, s ez talán fontosabb, mint az, hogy egyben relativistább is.

Dolgozatomban igyekeztem elkerülni a Mikszáth-szakirodalom néhány nagy, visszatérő kérdésfeltevését, például a romantika/realizmus, illetve az anekdota/anekdotikus próza kérdését, mivel ezeket ma terméketlennek, kimerültnek látom. Nem biztos, hogy az előbbi kérdésről ma érdekesebb fejtegetést tudunk írni, mint Asbóth János 1881-ben.¹⁸ A Mikszáth-próza anekdotikusságát pedig már Schöppflin Aladár is mint közhelyet emlegette.¹⁹ Nem könnyű megmondani, miért érzünk bizonyos kérdésfeltevéseket terméketleneknek, másokat pedig termékenyeknek egy-egy adott pillanatban. E tanulmány mindenesetre más utat próbált választani: a szerkezeti megoldásokra (perszonális elbeszélő alkalmazása; beszédformák utánzása/paródiája az elbeszélő szövegében; az egyidejű értelmező jelenet funkciója; az „értekezésként olvasás” feltételei stb.) vonatkozó kérdést igyekezett összekötni a Mikszáth-irodalom egy mára elhagyott (mert a modernista Mikszáth-olvasatok számára érthetetlen) szálával, amely a relativizmust látta a Mikszáth-szövegek legfontosabb problémájának. Bár nem osztom elődeim meggyőződését, hogy egy-egy írói életmű mögött fel lehet fedezni valamilyen egységes szemléletet vagy filozófiai álláspontot (más esetben: egységes stílust, alkatot stb.), sőt ezt még egy-egy szöveg esetében is kérdésesnek gondolom, mégis ezt a szálát vélem a Mikszáth-irodalom leginspirálóbb kérdésfeltevésének.

Jegyzetek

1. Szegedy-Maszák Mihály: AZ IRODALOM TÖRTÉNETI ÉS ELMÉLETI VIZSGÁLATA. In: Sz. M. M.: „MINTA A SZÖNYEGEN”. A MŰÉRTELMEZÉS ESÉLYEI. Balassi, 1995. 20–21.
2. Zsigmond Ferenc: MIKSZÁTH ÍRÓI EGYÉNISÉGE MINT KORTÖRTÉNELMI DOKUMENTUM. Debrecen, 1923. 34.; Karácsony Sándor: A CINIKUS MIKSZÁTH. 1944. Újabb kiadása: *Magyar Filozófiai Szemle*, 1990/3–4. 212–318.
3. Rónay György: A REGÉNY ÉS AZ ÉLET. Magvető, 1985. 220–223.
4. Fábri Anna: BESZÉLŐ RUHÁK. AZ ÖLTÖZET SZEREPE MIKSZÁTH KÁLMÁN MŰVEIBEN. *Holmi*, 1992/7. 984–988.
5. Nacsády József: AZ IRODALMI NÉPIESSÉG 1867 UTÁNI PROBLÉMÁIHOZ. *Irodalomtörténet*, 1961/4. 403.
6. Hermann Bausinger egy Riehl-idézet magyarázatán keresztül elemzi, milyen feltételrendszer határozta meg a XIX. század második felének néprajzát: „*Kialakul egy feltételrendszer, szinte lejtő a pozitivisták gyűjtés és regisztrálás, valamint a nemzeti ideológia között.*” Hermann Bausinger: „PÁRHUZAMOS KÜLÖNÍDEJŰSÉGEK”. A NÉPRAJZTÓL AZ EMPIRIKUS KULTÚRATUDOMÁNYIG. *Ethnográfia*, 1989/1–4. 24–36. A magyar néprajz e korszakbeli pozíciójáról, amely némileg különbözött a Bausinger által leírt helyzettől: Hofer Tamás: A NÉPI KULTÚRA JELENTÉSVÁLTOZÁSAI A SZÁZADFORDULÓN. Valóság, 1988/12.
7. „*Általában Macaulay és Carlyle az én tanítómestereim az előadás mesterségében. Elbeszélni nem regényíróktól tanultam, hanem a két történetírótól és a magyar paraszttól.*” Mikszáth Kálmán: LEGKEDVESEBB KÖNYVEIM. In: MIKSZÁTH KÁLMÁN ARS POETICAJA. [Így!] Szépirodalmi, 1960. 277.
8. Vasvári Pál szerint Ranke azt akarja, hogy a történetíró szenvedélytelen legyen, és ne ítéljen semmi tény felett (Vasvárit idézi: R. Várkonyi Ágnes: A POZITIVISTA TÖRTÉNETSZEMLELET A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁSBAN. Akadémiai, 1973. II. 218.). Csengery kiemeli, hogy Ranke az egyetlen német történetíró, aki művészi szinten műveli a történetírást, ugyanakkor a művészi történetírás (és Ranke) árnyoldalaként említi, hogy felmerül vele kapcsolatban a kérdés: a tárgyilagosság egyben nem az erkölcsi meggyőződés hiánya, erkölcsi közömbösség-e? (Csengery Antal: TÖRTÉNETÍRÓK ÉS TÖRTÉNETÍRÁS. Bp., 1888. 24–46., különösen: 43.) Marczali Ranke nagy érdemének érezhetően művei objektivitását, tárgyilagosságát tartja, s hogy tartózkodott a jelentől befolyásolt állásfoglalásoktól. (Marczali Henrik: RANKE LEOPOLD. [1896.] In: M. H.: VILÁGTÖRTÉNELEM – MAGYAR TÖRTÉNELEM. Gondolat, 1982. 470–491., különösen: 481.)
9. Lánczy Gyula: A TÖRTÉNELMI MÓDSZERRŐL. (1885.) In: L. Gy.: TÖRTÉNELMI KOR- ÉS JELLEMRAJZOK. Bp., 1890. 28. Lánczy szerint Ranke az objektivitás ezen eszményével csaknem egyedül áll az utóbbi fél évszázadban, melynek történetírását a fejlődés eszméje uralta. Lánczy főként Humboldtra és Droysenre támaszkodó pozitivismusellenes érvelése eszmétörténeti szempontból figyelemre méltó.
10. Leopold von Ranke: AZ ÚJABB KORI TÖRTÉNELEM SZAKASZAIRÓL. (Részletek.) In: ÉSZ, ÉLET, EGZISZTENCIA. IV. TÖRTÉNETFILOZÓFIA. 1. Szeged, 1994. 43–48. Csejtei Dezső fordítása.
11. A történetírás teológiai értelméről Rankénál: Hans-Georg Gadamer: IGAZSÁG ÉS MÓDSZER. Gondolat, 1984. 157.
12. Karácsony, 1990. 223., ugyanerről: 224–225.
13. Zsigmond, 1923. 23.
14. Karácsony írja, hogy „*a Mikszáth-próza értekező próza...*”, i. m. 1990. 238.
15. A példázat epikai ideáltípusáról: Szegedy-Maszák Mihály: AZ IRODALMI MŰ ALAKTANI HATÁSELMÉLETÉRŐL. In: Sz. M. M., i. m. 61–62.
16. A fiatakkori Mikszáth-művekről lásd: Rónay György: A PÁLYAKEZDŐ MIKSZÁTH. *Új Írás*, 1978/11.
17. Idézi: Mikszáth Kálmán ÖSSZES MŰVEI. REGÉNYEK ÉS NAGYOBB ELBESZÉLÉSEK. I. Bp., 1958. 262. (Kritikai kiadás.)
18. Asbóth János: MIKSZÁTH. In: A. J.: JELLEMRAJZOK ÉS TANULMÁNYOK KORUNK TÖRTÉNETÉHEZ. Bp., 1892. 267–274.
19. Schöpflin Aladár: MIKSZÁTH KÁLMÁN. Franklin, é. n. 24. Schöpfliné a legjobban megírt tanulmány a Mikszáth-irodalomban, bár ezt a szempontot mint az irodalomtörténetírás ismervét mostanában nem szokás nagy figyelemre méltatni. – Az anekdota/anekdotikus próza újabb, alaktani jellegű leírása: Dobos István: ALAKTAN ÉS ÉRTELMEZÉSTÖRTÉNET. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995., különösen: 41–48.

G. István László

SZONETTEK

Kivilágíthatatlan álmodás
(mert ahhoz is fény kell, hogy elaludj,
ahhoz is szavak kellenek, hogy úgy
élj, hogy csönd van, hogy alszol), nem találsz

csillártalan szobát, amire vársz:
belülről élni a fényt, nézni, hogy
mikor kitakarhatatlan az ágy,
látni, hogy nincs hely, azt nem tudja más

helyetted emléktelenné aludni.
Föl-alá jársz, fázol, föl-alá jársz,
befelé szobát képzelsz. Odajutni

egy álom része csak: kiég a ház,
de semmi fény, majd jön a fény alatti
álom, kitakaródzol, kiabálsz.

*

Eltévednek az emberek. Marad
az ég, széltelen száll az itt hagyott,
rossz lehelet (forgok vagy álmodok –
mindent hallok, semmit se mondanak).

Rossz testekben belülről tűz a nap,
kiégett hasfalak, meleg karok.
Körbefúj a szél, mégis izzadok,
fázni vágyom, melegen tartanak.

Kiraktak az égre, hogy visszamásszak,
még gondolhatom magamat madárnak,
csak emléke nincsen és szárnya nincsen,

nem kell elhinnem, amit sose hittem;
csak visszahoznak, ha elmegyek innen,
s nem kell megszületnem, mert kitalálnak.

*

Elkopnak a tárgyak, ujjad nyomát
magukba szívják, érintetlenek,
helyettük élsz, hogy benned éljenek,
s helyetted élnek, úgy kopnak tovább,

lassan, ahogy levélre vár az ág
(halál koptat belőle életet),
s hogy megkezdődött vagy már vége lett,
eldönthetetlenül fénylik a láng,

hogyan még ennyit se lásson, a levélre
(fogod az asztalt, rátolod a székre,
fogod a széket és visszatolod,

amíg elalszol, újragondolod:
fogod az asztalt és visszatolod)
már nem az ág néz, csak a fény a fényre.

Déry Tibor

ELBESZÉLÉS (II)

A forradalom eseményeitől kínos gonddal távol tartotta magát. Tudományos pályára készül, nem ártja bele magát a politikába, mondta apjának, aki ezúttal teljes mértékben egyetértett vele, s még meg is dicsérte fiát töméntelen eszéért. Rosszabbra volt elkészülve; attól tartott, hogy Tamás nagy igazságosztó pallosával s az emberi tisztességbe vetett lángoló hitével egyenesen az események sűrűjébe veti magát. Fia tartózkodása, mértékletessége meglepte. – Mi történt ezzel a mamlasszal? – kérdezte feleségét. – Megégette az ujját a katonaságnál? De hát nem úgy ismerjük, mint aki egykönnyen megijed... No, én megyek a dolgomra. – Kezet csókolt az asszonynak, aminek gyöngéd jelentését az anya minden további szó nélkül elérte: csendes biztatás volt, hogy tapintatosan tudja ki, mi nyomja a gyerekük lelkét. Megcirógatta az öregember szakállas arcát.

– Majd megpróbálom valahogy, Károly – mondta, s édes vidám hangján elnevette magát.

– Mit? – kérdezte az orvos visszautasítón, s megállva az ajtó felé való útjában, hátrafordult. – Mit próbálsz meg?

Az asszony elpirult. – Hát amire gondolsz.

– Nem gondolok én semmit. Nem tudom, mire érted.

– Tudod, Károly – mondta az asszony –, hogy én milyen ügyetlen vagyok ezekben a dolgokban. Ha én tebelőled valaha ki akartam venni valamit, már a harmadik mondatnál belezavarodtam. Te meg kineveltél.

– Én téged sosem nevettelek ki – mondta az orvos.

– Tudom, Károly.

– Hát akkor?

– Komolyan sosem gúnyoltál ki – mondta az asszony, s újra elpirult, s utána mind-

járt el is mosolyodott a saját zavarán. – Komolyan sosem, de gyakran kinevettél. Nem bántódtam meg, tudod, amikor olyan jóízűen neveltél, csak elszégyelltem magam, hogy milyen ügyetlen vagyok.

– Sose szégyell! – mondta az orvos.

Az asszony rámosolygott. – Jól van már, eriggy a dolgodra!

Az orvos felemelte mankóját, hogy újra elindul. – De ettől függetlenül – mondta –, most sem tudom, hogy az előbb mire gondoltál. Mit akarsz megpróbálni?

A törekeny kis asszony tanácstalanul rávetette nagy fekete szemét.

– Mit véltél kiolvasni abból, amit arról a mamlaszról mondtam? – kérdezte az orvos, nikotinsárga ujjával ősz pofaszakállát gereblyézve. De az asszony hirtelen felbosszankodott. – Eriggy már, mert elkéssel – kiáltotta, s apró öklének egy kecses mozdulatával az asztalra ütött. – Eriggy, mert elkéssel!

Az orvos a szakállát fésülgető keze mögött észrevétlenül elnevette magát. – Megyek már – mondta. – Elkésmi ugyan sehonnét sem kések el, mert a szobámba megyek pipázni. Hát ha mindenáron beszélni akarsz azzal a mamlasszal, akkor csak ügyesen, szedd ki belőle, mi baja van. Valami történhetett vele. De azért el ne kényeztesd! – Megfordult, s újra elindult az ajtó felé. – Minek mindenről annyit karattyolni! – morogta elégedetlenül, mankójával nagyokat koppantva a szőnyeges padlón.

Estére az anya bement fiához, ennek kis udvari szobájába, amely a régi pesti bérházak jellegzetes körfolyosójára nyílt; ha nem függönyözték le éjjel-nappal az ablakát, mindenki beláthatott a szoba hasába. Tamás nem bánta; egész nap íróasztalánál ülve oly elmerülten tanult, jegyzetelt, olvasott, hogy az ablaka előtt elhaladó személyek még az eszméletére sem vetettek árnyékot. – Tessék! – mondta szórakozottan, fel sem pillantva könyvéből, Elliot Smithnek egy vaskos antropológiai munkájából, amikor este az anyja bekopogott hozzá. Meglepetten nézte, hisz éjszakára már elbúcsúztak egymástól.

– Keziccsókolom – mondta, s felugrott. – Csak nincs valami baj?

Az asszony zavartan álldogált az ajtóban karcsú, bájos alakjával, mintha egy fiatal lány késlekedett volna a küszöbön, a szeme ragyogott a lámpafényben, keze még a kilincsen tévovázott. Hát persze, gondolta, az első ügyetlenség! Nappal kellett volna vele beszélni, ha egyszer véletlenül kettesben maradnak, nem külön felkeresni éjjel a szobájában. Persze hogy most gyanút fog.

– Be csúnya a szobád, fiam – mondta, s végigjártatta tekintetét a fehér faágyon, a puhafa könyvespolcokon, a semmilyen íróasztalon, a szőnyegtelen, kanárisárgára viaszolt padlón. Még csak egy kis könnyűvérű rendetlenség sem borzolta fel a szoba sivárságát, szerteszét heverő könyvek, felszálló cigarettafüst: Tamás nem dohányzott, s kínos rendet tartott könyvei, jegyzetei között.

– Csak nincs valami baj?

– Szamár vagy, fiam – mondta az anya. – Ha baj volna, akkor sikoltoznék, vagy legalábbis ki volna sírva a szemem. Hova üljek?

– Ide, ebbe a székbe, édesanyám – mondta a diák, s az anyja elé tolta a saját székét, ő maga az ágy szélére kuporodott le. – Ha nem akarja, hogy kihallatsszék, amit beszélünk, akkor behúzhatom a szövETFüggönyt.

– Dehogy – mondta az anya. – Nem szükséges.

– Hát csak úgy jött be hozzám, beszélgetni? – kérdezte a diák.

– Persze – mondta az anya.

A diák arca ragyogott az örömtől. – Az finom – mondta. – Mostanában oly ritkán beszélgetünk egymással.

– Azért jöttem – mondta az anya, s fejét egy pillanatra elfordítva titokban elmosolyodott –, mert olyan ritkán beszélgetünk.

– Tulajdonképpen miért?

– Nem tudom – mondta az anya. A cipője orrát nézte, már alig tudta visszatartani nevetését.

Az ablak előtt egy sötét árnyék haladt el a lépcsőház felé tartva. Körös-körül az emeleten kivilágított ablaknégyzetek álltak körül az udvar cselédsötétségét, megfényesítve a vasrácsos gangnak egy-egy rövid részletét. A csillagos őszi eget nem lehetett látni. – Nagyon ritkán beszélgetünk – mondta az anya. – Azért jöttem most be.

– Emlékszik – kérdezte a diák –, két éve, a nyáron, amikor a Zugligetben nyaraltunk, esténként, ha már lefektette papát, mindig jártunk még egyet a kertben, s mennyit nevtünk akkoriban?

Most megjegyezhetném, gondolta az anya homlokát ráncolva, hogy mostanában ritkábban látom nevetni, s utána még egy-két finom célzással rávezethetném arra, hogy beszéljen magáról. De elvetette az ötletet, túl durvának találta. Példáztatni kelene előtte valamiről, amiből értsen, gondolta.

– A szomszédokra emlékszik, Gondáékra? – kérdezte a diák. – Ha Gondáné feltette az orrára a lornyont, s úgy nézett át a kerítésen, szigorúan, mint egy anyacsászárnő, mi ketten már pukkadoztunk a nevetéstől.

Az anya édes vidám hangján végre elnevette magát. – Igen, s te azzal az istentelen vastag hangoddal úgy röhögtél, hogy majd elsüllyedtem szégyenemben.

– Egy szót se szóljon, édesanyám – mondta a diák –, mert maga meg hiába kacagott halkan, azon a kedves vidám hangján, még a zsebkendőt is a szájára szorította, az jobban áthallatszott, mint az én dörmögésem.

– Csitt – mondta az anya. – Te úgy röhögtél, hogy az már szégyen volt.

– Magának meg – mondta a diák – még a könnyei is kicsordultak a nevetéstől.

– Te meg a térdedet csapkodtad, úgy röhögtél, te szégyentelen – mondta az anya, s megint elkacagta magát. – Csak azért, mert Gondáné átnézett a kerítésen.

– Lornyonnal! – mondta a diák. – De emlékszik, egyszer találkoztunk vele a Zugligeti úton, amikor a kutyáit sétáltatta, s maga egyenesen a szemébe nevetett.

– Hazudsz.

– Mit, hogy én hazudok? – mondta a diák fenyegetődzve, s egész ormóltan nagy testével, óriási lapos arcával odaplántálta magát a törékeny, nagy szemű kis asszony elé, aki apróra összehúzódkodva, mint egy madár, most már úgy nevetett a hatalmas fia árnyékában, hogy a tolla, az egész nagy, csillogó fekete haja egyszerre elrendetlenkedett, sápadt kis arca belepirult. Kacagott, kacagott, nem bírta abbahagyni. S hirtelen elhallgatott. Mintegy isteni sugallatra végre eszébe jutott az a finom, tapintatos célzás, amellyel holtbizonyosan szóra bírhatja a fiát.

– Aprópó, a Gondáné kutyái – mondta örvendezve. – Emlékszel, amikor a selyempincsije megkölykezett? Négy kölyke volt, emlékszel?

– Emlékszem – mondta Tamás. – Utálok a selyempincsiket.

– Hát arra emlékszel-e, hogy az anya hogy imádta a kölykeket, meg vice versa, ahogy az apád mondaná?

– Mondom, hogy utálok a selyempincsiket – morogta Tamás. – Nem figyeltem meg a családi életüket.

Az anya lesütötte a szemét. – Én azt hiszem – mondta –, ha az állat tud gondolkodni, akkor a *kicsinyek bizonyára minden gondjukat, bajukat közölték az anyjukkal.*

– Hogy jut ez most eszébe? – kérdezte Tamás, és csodálkozva felvonta színtelen, egymásba nőtt szemöldökét magas homlokára. – Az ifjú selyempincsik gondjai, bajjai?

– Csak úgy – mondta az anya, s hevesen elpirult, de az asztali lámpa fénye szerencsére nem ért el az arcáig. – Véletlenül eszembe jutott.

Tamás a fejét rázta. – Sosem véletlen, hogy mi jut az ember eszébe. A véletlen valaminek a neve, ami nincs.

– Lehet – mondta az anya csüggedten. De hirtelen új erőre kapott. Egy újabb tapintatos, finom célzást talált ki hirtelenében, amellyel most már minden bizonynal kicsalogatja fiából a vallomást.

– Olvastad Linder hadügyminiszter tegnapi beszédét? – kérdezte.

Tamás meglepetten bámult anyja arcába.

– Azt mondta benne szórul szóra – folytatta az anya –, hogy nem akar többé katonát látni. Ehhez mit szólsz?

– Mit szóljak? – mondta Tamás. – Miért néz rám olyan diadalmasan, édesanyám? S ez meg hogy jut az eszébe?

Az anya már-már kétségbeesett nehézfejű fia teljes süket értetlenségén. De elhatározta, hogy most már nem tágit: akármilyen tapintatlanság is, még továbbmegy egy lépéssel a fia elé. – Milyen rossz lehet katonának lenni – mondta sóhajtva –, ha még a hadügyminiszter sem akar többé katonát látni.

– Hogy rossz-e? – A diák az anyjára sandított, s váratlanul hangosan elnevette magát. – Mit akar belőlem kitudni, édesanyám? – kérdezte, s harsány fehér fogait rávillogtatta a szégyenkező kis arcra, mely izgalomban most újra elpirult nagy fényes haja alatt, még az apró füle is kivörösödött, mint egy szégyenkező süldő lánynak. – Látom, kérdezni akar valamit, s nem meri.

– Hogy nincs-e valami bajod, fiam – mondta az asszony, a szíve gyorsabban vert az izgalomtól. – Valami, amit eltitkolsz előttünk?

Tamás lehajolt, s megcsókolta a kezét. – Nincs semmi bajom, drága, imádott édesanyám – mondta. – Magánál bájosabbat, tisztábbat s jobbat az emberi fantázia sem tudna kitalálni. A legszívesebben az ölembe kapnám s összevissza csókolnám.

– Tényleg nincs semmi bajod? – kérdezte az anya.

– Nincs, édesanyám – mondta Tamás.

Az asszony lefekvés előtt még bement az urához, aki ugyanúgy, mint a fia, még íróasztalánál ült, s egy vastag tudományos könyvben olvasgatott. – Kivettem belőle, nincs hál' istennek semmi baja – mondta neki diadalmasan, s mindkét kezével az íróasztalra támaszkodva rámosolygott az öregúr fáradt szakállára s fölötte a villogó szemüvegre.

– Kivetted belőle? Hogy csináltad?

– Oh, nagyon ügyesen és tapintatosan – mondta az anya. – Nem akartam elriasztani, hát elébb csak úgy messziről kerülgettem, aztán egy-két finom célzással rávezettem, hogy nyissa meg nekem a szívét.

– Nevetett?

Az asszony megütközve nézett rá. – Hogy érted?

– Hogy kinevetett-e?

– Hát nevetni nevetett – mondta az anya tétován s kissé meg is zavarodva –, de nem hiszem, hogy kinevetett volna. Akkor nevetett, amikor elérte a célzásaimat.

– Hát persze hogy nem nevetett ki – mondta az orvos megnyugtatón. – Rajtad nincs mit nevetni. Feküdj le, édes, késő van már.

– Jól van, ne küldözgess, elmegyek magamtól is – mondta az anya. – Tudom, hogy

legfőbb varázssom abban van, hogy mint egy kis madár körülrepdesem az urakat, s egyet-egyet énekelek nekik, de szerencsére tudom, hogy mikor kell abbahagyni a csiripelést. – Az ajtó felé indult. – Különben nem is biztos, hogy tudom – mondta hirtelen visszafordulva, s egy csöpp kis öngúnnal elnevette magát.

– Mert én ugyebár csak azért vagyok a világon, hogy énekeljek?

– Több eszed van valamennyiünkénél – mondta az orvos.

Tamás nem sokat aludt aznap éjjel. Nem tudta elviselni, hogy hazudott az anyjának. De nem tehetett másképp; voltak életének olyan rétegei, melyeket előbb tudott volna felfedni a sarki hordárnak, mint anyjának, az apjáról nem is szólva. A nyelve hirtelen megbénult, s a füle megsüketedett, ha szülei jelenlétében szerelem, nőügyek kerültek szóba. Nagy, lapos arca foltosan kivörösödött, s valami tárgyaltalan, makacs düh gyűlt fel benne útirány és célpont nélkül; fesengett, nem találta a helyét, a keze megizzadt, a legszívesebben kiment volna a szobából. Az évek során már számtalanszor feltette magában, hogy egyszer kivizsgálja ezt a lelkiállapotát, de eddig nem tudta rászáni magát.

Nem mondhatta meg anyjának, hogy szerelmes. A Tárcaközi Bizottságban megismerkedett egy Braun Elza nevű lánnyal, aki titkárnőként dolgozott a bizottság vezetője, X. alezredes mellett. Tamás rövid habozás után beleszeretett. Kétszer-háromszor már volt szerelmes életében, de úgy látta, hogy ezúttal érzése komoly s megalapozott. Meg volt rémülve, hisz 22 éves korában, kereset nélkül nem nőszülhet meg. De vajon egyáltalán megteheti-e?

Erzsi, amióta hazajött a katonaságtól, már nem kacérkodott többé vele, nem süttötte le a szemét, ha tekintetük találkozott, nem kacarászott magakelletően, ha a közelében tudta. Olyan hibátlanul viselkedett, mint egy Esterházy hercegnő, biztos női ösztönnel, fölényes tapintattal; nyugodt, kedves és tisztességtudó volt, szerény, de tartózkodó, egy szavából, egy hangsúlyából nem lehetett észrevenni, hogy valaha megfordultak együtt a Pannónia Szállóban. A diák állandó szemrehányásokkal gyötörte magát, amiért következetes és egyre fokozódó ingerültséget érzett vele szemben, olyasformán, mint a rossz adós, amikor hitelezőjével találkozik. Csak természetes, hogy ingerültségét kettőzött udvariassággal palástolta. De a kérdés, melyet a Pannónia szállóbeli éjszaka feltett, s amelyet Erzsi a testében hordozott, még nem kapott választ.

Amióta feloszlott a Tárcaközi Bizottság, ahol naponta látta Elzát, még csak háromszor-négyszer találkozott a lánnyal, ennek kívánságára mindig valamilyen rejtőzködő kis pesti vagy budai cukrászdában. Nem Tamáson múlt; minthogy az egyetemen a forradalmi állapotok miatt szüneteltek az előadások, bőven volt ráérő ideje. Elza a bizottság feloszlata után visszatért eredeti munkahelyére, a Pénzügyi Központba, ahol ugyancsak titkárnőként dolgozott az egyik igazgató mellett, nappalai ugyan délután ötig el voltak foglalva, de Tamásnak úgy rémlett, hogy – ha valóban tetszik a lánynak – ez idejéből többet is szánhatna rá. A bizonytalanság, amely e feltevés nyomán hatalmába kerítette, még jobban megingatta fél lábón álló önbizalmát.

Első látásra Elza tulajdonképp nem is tetszett neki. Meglehetősen nagyra nőtt, széles vállú lány volt, alig egy fejjel alacsonyabb Tamásnál. Járása mégis súlytalannak tetszett, mintha villódzó szőke haja felemelné a földről. Kissé lassú, kimért mozgása volt, de egy-egy mozdulata váratlanul visszamenőleg is megélenkítette, felkavarta egész testét; ugyanígy lassú beszédét is felfokozta fogainak fehér villogása, hirtelen feltűnő-elsuhanó mosolya, szemének ingatag fénye, úgyszólván az embernek utólag az volt a benyomása, ha kiment a szobájából, hogy egy gyors vérmérsékletű, élénk beszédű, szapora

taglejtésű karcsú hölgygel társalgott. Szürke, drapp vagy őzbarna, angolosan szabott kosztümöket viselt – apja férfisزابó volt Budán, s maga varrta őket –, vakító fehér vagy krémszínű, mindig frissen vasalt, pliszírozott, magas nyakú blúzokat – kissé duzzadt, pajzsmirigy-túltengéses nyakát takarták el –, lapos sarkú cipőket; ha hátulról pillantotta meg az ember, első percben egy jól megtermett elegáns férfinak is nézhette volna. De előlről arca, minden szabályossága ellenére, bűbájosan nőies volt.

Megismerkedésük úgy esett, hogy a diák szokott szeles modorában, szórakozottan átrohanva az iroda egyik szobáján, egy hirtelen kinyíló ajtóban nekiütközött, kinyújtott tenyere egy pillanat törtrészére rátapadt a lány gömbölyű, kemény mellére. Elza megütközve hátrálépett. Tamás dadogott, arca, nyaka elvörösödött kínjában. Zavara oly nyilvánvaló volt, hogy a lány bosszúsága egy pillanat alatt elfüstölgött, majdnem elmosolyodott.

– Maga... – kezdte, de nem folytatta, a „hülye” szó megakadt a mosolyában.

– Ezer bocsánat – dadogta Tamás. – Megbocsáthatatlan... Kérem, ne haragudjék.

Tompa Tamás vagyok.

– Maga mamlasz – mondta a lány lassan, nyugodtan, s továbbment. Fejük, válluk majdnem egy magasságban volt.

A „mamlaszá” szelídült „hülye” két nap múlva az íróasztal előtt pillantotta meg a lányt, aki valamilyen iratot hozott neki főnökétől. Felugrott.

– Tompa Tamás vagyok – mondta vörösre gyulladt fejfel.

A lány nyugodtan ránézett. – Már tudom – mondta. – Ha végzett ezzel az aktával, kérem, személyesen hozza nekem vissza. X. alezredes úr titkárnője vagyok.

Ha sűrűbben érintkezve jobban megismerünk valakit, benyomásaink folyékony víztükrében lassanként elmosódik az első kép, melyet az illető személyről kaptunk. De Tamás, amikor már megszokta is a lány későbbi látszólag mozgalmas, eleven, gyors beszédű, karcsú, szeszélyes változatait, akkor sem felejtette el ennek az első percnak az emlékét: egy nagy, nyugodt női alak állt az íróasztala előtt, mint egy régi germán istennő, s nyílt homloka alól sugárzó tekintetét rászegezve, az erdők s hegyek biztonságával némán mosolygott maga elé. Mint egy nagy természeti jelenség, a diáknak imponált a látvány, de nem tetszett neki. Eltartott egy ideig, amíg eljutott a várbeli Ruszwurm cukrászdába, az első találkáig, majd innét egyre gyorsuló tempóban addig a meggyőződéséig, hogy találkozott élete első s utolsó nagy szerelmével, azzal a kicsi, bájos, madárcsontú, törékeny, pergő nyelvű tiszta lányalakkal, amely eddigi álmaiban kísértette. A nagy walhallai alak ott maradt állva a Tárcaközi íróasztala előtt.

De amikor Tamás – jóval később, hónapok múlva – először csókolta meg Elzát, s átfogta a lány izmos, kissé széles derekát, a tenyere meglepődött. Nem azt kapta, amit képzelete sugallt neki. Pedig addigra lelkileg már nagy utat tett meg az első idegenkedő csodálkozástól az öncsalásig, melyet a szűzies lelkek tudatlanságukban szerelemnek neveznek. Már nyoma sem volt benne annak az ösztönösen gyanakodó naiv ellenállásnak, mellyel eleinte Elza rejtetten kihívó közeledését fogadta, hisz már a második vagy harmadik cukrászdai találkájukon a lány egyetlen nyugodt szavával, egy mosolyával, egy tekintetével le tudta szerelni ágaskodó férfiónérzetét. Tamás kigyúlt füllel, lelkesen itta be Elza szavait, melyek a Szentírás tudományos hitelességével és egy elemi iskolai olvasókönyv kinyilatkoztató erejével magyarázták meg a diáknak, hogy papája, a Margit körüti férfisزابó miért nem szereti, ha házon kívül fiúkkal találkozik. A Modern kávéházban ültek ezúttal, egy páholyban, melyből ki lehetett látni az Erzsébet híd pesti hídfőjére; a Régi posta utcai kis cukrászdában, ahol találkájuk volt, nem kaptak helyet.

– Elzike, miért találkozhatok én csak ilyen ritkán magával? – kérdezte a diák rosszul palástolt izgalommal, alighogy helyet foglaltak a páholyban.

– Szeretne velem többször találkozni? – kérdezte a lány.

Tamás kétségbeesett tekintetet vetett rá. – Hogy kérdezhet ilyet, Elzike?

– Szóval szeretne?

– Amióta ma egy hete utoljára láttam...

– Miért nem fejezi be a mondatot? – kérdezte a lány nyugodt, istennői mosolyával.

– Mert megzavarodom, ha így rám néz – mondta Tamás elvörösödve. – Ha magával vagyok, teljesen elbutulok, pedig minden okom megvan annak a feltevésére, hogy intelligenciám nem marad alatta az átlagember értelmi képességeinek.

– Tényleg? – kérdezte Elza.

– Nem csodálom, hogy kételkedik benne – mondta Tamás.

Elza nyugodtan mosolyogva nézte.

– Nos? – mondta egy idő múlva.

Tamás ránézett. – Mire vár most feleletet, Elzike?

– Maga nagyon feledékeny – mondta a lány.

Tamás rémülten törte a fejét: sehogy sem jutott eszébe, milyen válasszal maradt a lánynak adósa, ellenkezőleg, úgy emlékezett, hogy Elza nem felelt még arra a kérdésre, hogy miért találkozhatnak csak oly ritkán, egyhetes időközökben. Egy pincér jött az asztalukhoz.

– Mit parancsol, Elzike?

– Feketét.

– Talán egy tortát hozzá?

– Csokoládé-, puncs- és dobostorta – mondta a pincér.

– Nem kérek – mondta Elza fenséges nyugalommal.

Tamás imádta a puncstortát, de nem mert magának rendelni, ha imádottja csak gyalogosan issza a feketét. – Szóval gyakrabban szeretne velem találkozni? – kérdezte Elza nyugodt mosolyával, s komoly, megbízható, nyílt tekintetét, mely olyan hatással volt az emberre, mint egy férfias kézzorítás, a diák arcára irányította. – Miért?

– Hát kell azt magyarázni? – dadogta Tamás. – Ha nem tudnám oly biztosan, hogy milyen idegen magától minden kacérkodás, akkor...

– Akkor? – kérdezte a lány.

A pincér elhozta a két feketét, letette az asztalra, melléje egy tálcát négy pohár vízzel. Másik kezében egy fél puncstortát egyensúlyozott, de az a szomszéd asztalnak volt szánva. Tamás vágyakozva követte pillantásával, a nyál összefutott a szájában. A lányra nézett. – Nem akar mégis egy puncstortát? – kérdezte.

– Nem – mondta Elza.

Tamás elpirult. – Bocsánat.

– Nem akarok elhízni – mondta Elza. – 68 kiló vagyok, az épp megfelel a magasságnak, ennél egy dekával se legyen több. Amúgy is hajlamom van a hízásra, tudja, s félős, hogy ha egyszer asszony leszek, szét fogok menni, hát nagyon kell vigyáznom magamra, nehogy boldogult édesanyámra üssek, aki 90 kilóig vitte fel szegény. Amióta irodába járok, azóta teniszezni sincs időm.

– Jól játszik? – kérdezte Tamás.

– Nem – mondta Elza. – Nagyon gyengén.

– Milyen csodálatos lány maga – mondta Tamás. – Nőben még nem láttam ennyi őszinteséget és önismeretet, de még férfiban is ritkán.

– Tényleg? – kérdezte Elza.

– Miért nem lehetünk többet együtt – mondta Tamás fellelkesedve –, s miért kell bujkálnunk? Aki olyan tiszta, igaz és bátor, amilyet én még keveset láttam, az nem félhet a világ nyelvéétől.

– Szóval gyakrabban szeretne velem találkozni – mondta Elza. – És azt kérdezi, hogy miért kell kis cukrászdákban bujkálnunk? Hát majd elmagyarázom. Apám korán jutott özvegységre, s minthogy attól félt, hogy lányai nevelésében hibát talál elkövetni – ketten vagyunk Ilonkával, amint tudja –, az ellenkező végletbe esett, s a mai időkben szokatlan szigorral tart bennünket. Nem nézi jó szemmel például, ha férfiakkal házon kívül találkozunk, márpedig én sem megharagítani nem kívánom, sem hazudni nem akarok neki. De van még egy másik oka is. A Pénzügyi Központ egyik igazgatójának vagyok a titkárnője, s helyzetemmel összeférhetetlen, hogy férfiakkal nyilvános helyeken randevúzzak.

– Összeférhetetlen? – kérdezte Tamás csodálkozva. – Miért?

– Nem érzi? – mondta Elza, s nyugodt, megbízható mosolyával a fiúra tekintett. Ez máris érezni vélte. – Igen – mondta habozva. – Bizonyára összeférhetetlen, ha maga női tapintatával annak tartja. Én a magam durva idegeivel ezt persze nem látom be első pillanatra. De abban föltétlenül igazat adok magának, hogy édesapját nem szabad megharagítani, ha már szegénynek két lányt kell egyedül felnevelnie, s főképp hogy nem szabad neki hazudni. Lássá, ezért imádom magát, ezért a becsületességéért...

– Imád? Tényleg? – kérdezte a lány, s királynői mosolyával szétnézett a kávéházban, mintegy alattvalói hódolatának a bemutatására szólítva fel az uzsonnakávét fogyasztó pesti polgárságot. A diák elragadtatva figyelte fejedelmi fejtartását, mely talán anakronisztikusan hatott volna a kávéházi páholyban, ha a lány villódzó szőke haja mint egy korona tündéri sugárzásával nem emeli fel s nem dolgozza át körülötte az egész környezetet. Igen, ez egy tiszta lány, gondolta a diák megszeppenülten rút gyanakvása miatt, megizzadt óriási kezét tördelve az asztal alatt, ez végre egy ember, akiben teljesen meg lehet bízni. Még mindig nem értette meg ugyan teljesen, hogy miért összeférhetetlen az, ha Balázsfalvi Boldogh Sándornak, a Pénzügyi Központ igazgatójának hivatali titkárnője nyilvános helyeken randevúzik, de most már egyre nyilvánvalóbb lett számára, hogy csak a saját maga nehézfejűségén és faragatlanságán múlik, hogy ezt nem éri fel ésszel. Elza percről percre jobban tetszett neki. A lánynak lassú beszéde közben volt egy-egy hirtelen gyors fej- vagy kézmozdulata, sőt egész felsőtestének egy váratlan indulatos előre- vagy hátrabilenése, például valahányszor a „férfi” szót kimondta, vagy amikor hazugságról beszélt, egy-egy olyan mozdulat, amely mint ha lelkéből kiindulva egész szervezetét felkavarta volna, s amely látszatra visszamenőleg is meggyorsította testi mivoltának játékát; ezek tették, hogy Elza a kávéházi páholyban ülve pillanatról pillanatra szinte láthatóan elevenebbé, karcsúbbá, temperamentumosabbá, kisebbé és törekenyebbé vált elragadtatott lovagja szemében, akiben mindjobban erősödött a meggyőződés, hogy megtalálta hozzá illő párját.

– No, rendeljen nekem egy puncstortát! – mondta a lány.

Tamás hitetlenül ráemelte felvont, színtelen szemöldökét. – Puncstortát?

– Igen – mondta a lány.

– Komolyan?

– Komolyan – mondta a lány, s a diák arcára szegezve megbízható tekintetét, melyből a hegyek s erdők fenséges és szolid nyugalma áradt. – Ha már mindenáron meg akar etetni.

Tamás boldogan elnevette magát. – Pincér! – kiáltotta dörgő hangon.

– Nőnek szabad egyszor következtelennek is lenni, igaz?

– Imádom.

– Tényleg? – mondta Elza.

A pincér az asztal előtt állt.

– Négy puncstortát.

– Én csak egyet eszem – mondta Elza.

Tamás villogó fehér fogaival, nagy, lapos, puha arcával, egész óriási, otromba tésztével kacagott. – Akkor én hármat. Imádom a puncstortát.

A kávéház hátsó, a Dunára néző részében valami kavarodás támadt, hátracsattanó székek robaja, csizmák dobbanása hallatszott, s a beszélgetések egyenletes zsongásából kiválva néhány bár lefojtott, de hangosabb mondat. Egy ablak melletti nagyobb asztalnál, ahol egy tiszt társaság ült, többen kinyúló karral felugrottak, a szomszéd asztaloknál is felálltak vagy hátrafordultak az emberek. A kasszában a felirónó felkelt helyéről, s hosszan kinyúló nyakkal előrehajolt, két-három fehér kabátos pincér kiszolgálás közben a megrakott tálcaikkal a kezében megállt, és hátrafordult.

Mínhogy Tamásék páholyából nem lehetett a kávéház dunai részére átlátni, a diák csak néhány pillanattal később egy tükörben pillantotta meg annak a menekülő katonának az alakját, aki a tisztek asztala felől a kijárat felé futott. A kávéház falai teljes hosszúságukban mahagónikeretes széles tükrökkel voltak feldíszítve, ezek egymásba dobálták át a zöld plüsspamlagok fölött, állandóan megismételve és sokszorosítva, a kávéház belső életét, itt-ott egy külső utcarészletet is beillesztve a márványasztalok és kárpitozott székek közé. Egy perccel később, hogy a mahagónikeretes sarok a tükörben megjelent, már Tamásék asztala mellett futott el a menekülő. Közkatona volt. A tükörben az üldöző tisztek képmásai jelentek meg. Most már a kávéház egész közönsége felugrált a helyéről. A tisztek elrohantak Tamásék páholya mellett. De nem érték volna el a közlegényt, ha a bejárat közelében, egy kis kerek asztal mellett üldögélő másik tiszt és egy civil fel nem ugrik s el nem állja az útját. Tamás, aki egész testében reszketett a felháborodástól, csak egy pillanatig látta szürke, hegyes orrú, nagyon sovány arcát, melyből kifutott minden vér; aztán több ütésre emelt kart pillantott meg, a katona behúzta a fejét, melyről lerepült a sapka, majd három-négy tiszt közrefogta, s kivitte az utcára.

– Négy puncstorta, két fekete – diktálta Tamás a főpincérnek.

– Azt mondják, valami kommunista agitátor volt – mondta a kiszolgáló pincér, aki a borraival várva a fizető mögött állt.

– Négy nyolcvan... hét hatvan... nyolc negyven. És egy hatvan, az tíz. Köszönöm alássan.

– Ma már nem volna szabad így bánni az emberekkel – mondta a kiszolgáló pincér. – Köszönöm, legyen máskor is szerencsénk.

A diákot, akinek még az utcán is reszketett a térde az izgalomtól, kissé megzavarta Elza meg nem szűnő derűs nyugalma, amely egy pillanat alatt rácsukódott az átélt undorító látványra, és minden látható nyom nélkül elnyelte. – Magát az ilyesmi nem izgatja fel, Elzike? – kérdezte nyugtalanul. – Amikor egy egész csorda nekirohan egy magányos embernek, és bántalmazza? Milyen erős és egészséges maga! Én úgy szenvedek az ilyen látványtól, egyáltalán minden emberi szenvedés, amelynek tanúja vagyok, úgy megvisel... Ez talán férfiatlan, nem? Lássá, ezért mentem én tudományos pályára, mert ott nincs módom közvetlenül találkozni az emberi igazságtalansággal

és kegyetlenséggel, képzeletem pedig hál' istennek túl erőtlen ahhoz, hogysem pótolná az érzéki benyomásokat. Ha a háború vérzivataráról olvasok, az nekem semmit sem mond.

– Tényleg? – kérdezte Elza, hosszú, súlytalanak tetsző lépteivel a cammogó diák mellett lebegve, aki még mindig maga előtt látta a hegyes orrú, szürke, vértelen arcot a föléje emelkedő ököllel s a katona fejről lerepülő sapkát. – Maga tehát nem örül annak, hogy a forradalom véget vetett a háborúnak?

– Elméletileg örülök neki – mondta Tamás –, mert megszünteti a háborús szenvedéseket, de viszont elméletileg nem örülök a forradalomnak, mert lehetővé teszi a forradalmi kegyetlenkedéseket. Történelmi mérlegelésekre nem érzek magamban sem erőt, sem képességet, mert túlságosan impresszionál az egyének sorsa.

– Érdekes – mondta Elza.

– A történelmet pedig nem lehet erkölcsi mértékkel mérni – folytatta Tamás –, holott ez az egyetlen mérce, amelyet elismerek s amelyhez értek.

– Érdekes – mondta Elza. – Gyalog fogok átmenni az Erzsébet hídon, mert ma még semmit sem mozogtam. Elkísér?

– Hogy lehet ilyesmit kérdezni! – kiáltotta a diák felháborodva. – Végigmehetnénk gyalog a budai Duna-parton hazáig.

– A hídfőtől 9-essel fogok hazamenni – mondta Elza –, de ott már nem kísérhet el. Folytassa!

– Hát érdeklí, Elzike? – kérdezte Tamás elpirulva.

– Érdekel.

– Lássá, ezért nem foglalkozom politikával, Károlyi-kormányval, Erdély megszállásával, bolsevik propagandával stb. – mondta Tamás –, ami lehet, hogy megint csak férfiatlan dolog, de én inkább megmaradok a magam kaptafájánál. Mert ha például a középső pleisztocén korból származó csu-ku-tieni koponyaleletekről olvasok, akkor szegényes fantáziám lévén, semmiféle megrendülést nem érzek, sőt inkább röhögök.

– Érdekes – mondta Elza, súlytalanul lebegve az Erzsébet hídon, melynek magasba nyúló tornyos pillérei mintha diadalkapuként várnának fenséges átvonulására, mely alá a Duna folyékony zöld futószőnyeget terített. – Mi az a csu-ku-tien?

– Első hallásra meg tudta jegyezni a nevet? Bámulatos! – kiáltotta a diák fellelkesedve. – Pekingtől délnyugatra fekszik Csu-ku-tien, melynek kőbányáiban mintegy negyven ősembernek, az úgynevezett hominiánoknak a koponya- és combcsontjait fedezték fel. Ezek a hominiánok feltehetően már beszélni is tudtak, mert agyvelejüknek épp az a része volt jelentékenyen kifejlődve, mely a mai embernél a beszéddel van közvetlen kapcsolatban. Az agyvelő aszimmetrikus voltából arra is lehet következtetni, hogy jobbkezesek voltak, a combcsont sajátosságai alapján pedig arra, hogy már egyenesen, két lábon jártak. Homlokuk már boltozatos, koponyatérfogatuk kb. 1000 köbcentiméter a mai átlagember 1500 köbcentiméterével szemben.

– Érdekes – mondta Elza. – Ilyen sok?

– Az a tény – folytatta a diák –, hogy ilyen kis agyvelejű lény is már egyenesen tudott járni, azt bizonyítja, hogy az ember egyenes testtartása még a koponya szerkezetének megfelelő átváltozása előtt jött létre. A tüzet is ismerték már, erről tanúskodnak azok a hamucsíkok, melyek a barlang vörös és sárga talajában húzódnak. A tűzön húst sütöttek.

– Érdekes – mondta Elza. – De mi nevetnivaló van ezen?

– Hogyhogy? – kérdezte Tamás.

– Azt mondta, hogy röhögött, amikor erről olvasott.

– Illetve semmiféle megrendülést nem éreztem. Azon tudniillik, hogy milyen húst sütöttek a tűzön – mondta a diák ravasz arckifejezéssel. – A barlangban több mint negyven hominida maradványait fedezték fel, még sincs semmiféle bizonyítékunk arra nézve, hogy eltemették volna halottaikat. Az embercsontok éppoly halomba voltak egymásra dobálva, amikor rájuk találtak, mint a táplálékként szolgáló állatcsontok. Némely koponya ütésnyomokat viselt magán, melyeket többé-kevésbé hegyes szerzőkkel ejthettek rájuk. Több példányon kimutatható, hogy a koponyaalap felől meglékelték őket, nyilván azért, hogy az agyvelőt kivehessék. Kettéhasított combcsontokat is találtak, melyekből bizonyára ugyancsak kiborították a csontvelőt, majd nyílt tűzön megsütötték.

– Szóval emberevők voltak – mondta Elza napfényesen mosolyogva maga elé.

– S még tetejében inyencek is – morogta Tamás. – De minthogy nincs képzelőerőm, nem tudom felidézni magam elé a barlangot, amelynek sötétjében hegyes dorongokkal agyonütötték gyöngébb társaikat, sem ezeknek halálhörgését, sem a füstölgő tűzön sercegő emberhús szagát, sem magukat a sinanthropusokat, amint előrelógó fejjel, de már egyenes gerinccel ülnek a tűz körül, és egybenőtt homloktarójukat fel-alá mozgatva megebédelnek. Ezzel szemben, ha a szemem láttára csak egyszerűen megütnek valakit, a vér a fejembe tódul, s a kezem-lábam reszketni kezd.

– Ennyire felizgatja? – kérdezte Elza.

– Ugye férfiatlanság és kishitűség? – mondta a diák. – Holott valójában optimista vagyok, s bízom az emberekben. A hominidák történelmét kb. 100 000 évre becsüli a tudomány, egészen addig a pillanatig, amíg a mai ember, a homo sapiens meg nem jelenik a földön. Mármost azt mondom, Elzike, ha 100 000 év múlt el, átalányban számítva, a csu-ku-tieni kannibál lakomától a mai kávéházi jelenetig, akkor remélhetőleg ennél jóval kevesebb idő kell majd ahhoz, hogy egy jövődöbeli Modern kávéházban ne bántalmazzanak védtelen embereket. Az antropológia az optimizmus tudománya.

– Érdekes ember maga – mondta Elza, amely megjegyzésből nyílegyenesen következett, hogy a diák búcsúzásakor a lánytól már másnapra kért s természetesen nem kapott találgát. Fellelkesülten ment haza: ha ez a fenséges, tiszta teremtés arra érdemesíti, hogy udvarlását fogadja, akkor nincs miért kételkednie életrevalóságában. Anyjának egy kis csokor már foszladozó őszirózsát vásárolt – más virágot nem lehetett kapni –, s vacsora után belopta a szobájába, egy cédulával: „Édesanyám, ma nagyon boldog vagyok, tudjon róla. Szerető fia, Tamás.”

Egy hétre rá volt kitűzve újabb találgájuk. De Tamás már másnap este hétkor becsöngetett Braunék Margit körúti földszintes lakásába, ahol eddig még nem járt. Egy ingujjas férfi nyitott ajtót, homlokára tolt pápaszeme alatt apró szürke szemmel, tömpe, vastag, piros orral. – Mi tetszik? – kérdezte.

– Braun Elza kisasszonyt keresem.

Az ember apró, ravaszskán pislogó szemével még egyszer szemügyre vette az ajtóban álldogáló izgatott fiatalembert. – Tessék várni.

Elza nem látszott különösképpen meglepettnek. Hosszú, borpiros bársonyponyola volt rajta, gallérján keskeny krémszínű csipkeszegéllyel. A szűk, de világos előszobában, háttal a falra akasztott keskeny tükörnek, az egybeszabott pongyolában még magasabbnak és szélesebbnek látszott, mint kosztümös, blúzozó változatában, szinte betöltötte az egész előszobát hatalmas királynői kisugárzásával. Nyugodtan, szelíd derűvel nézett a diákra.

– Számítottam valami ilyesmire – mondta.

– Hogyan?... Hát meglátott engem, Elzike? – hebegte Tamás, kissé belapított orra sápadt volt, elálló füle vérvörös.

– Nem – mondta Elza –, nem láttam magát. De megéreztem, hogy jön, vagy hogy legkésőbb holnap reggel fel fog hívni a hivatalban, bár ettől eltoltam. Tessék, fájradjon be a szobába.

Tamás egy órával ezelőtt, egy hosszabb rózsadombi barangolásról visszatértében, a Margit körúton, ott, hol ez a híd felől jövet balra kanyarodik, véletlenül megpillantotta Elzát, aki egy férfi kíséretében épp kilépett a sarki kis cukrászdából. A férfi arcát nem láthatta, mert az háttal fordult feléje. Egy házzal arrébb egy virágkereskedés volt; Tamás ott váltotta át rózsadombi boldog álmodozását egy megfogható, kézzel tapintható és orral szagolható, illatos, hűvös, nedves, tövises jelképpé, egy óriási rózsacsokorrá, melyet pénze utolsó maradékán vásárolt, s a szomszédban lakó Elzának akart felkültetni; épp abban a pillanatban lépett ki a virágkereskedésből, amikor Elza és kísérője a cukrászdából. Megkövülten állt. Gyorsan visszalépett a virágkereskedésbe: nem akart olyasminek tanúja lenni – mint egy vetköződő nőre leselkedő férfi –, amit a lány nem önként szolgáltat ki neki. Az üzletből újra rögtön kilépett az utcára: nem akarta, hogy az a látszata legyen, mintha leselkednék. A férfi kísérő időközben eltűnt a Margit körút hullámzó esti forgalmában, Elza háttal feléje hazafelé lépegetett. Nem szólította meg, nem is követte: halálosan szégyellte volna, ha esetleg zavarba hozza a lányt. De egy óra múlva nem bírta tovább, felrohant hozzá.

Az ebédlő, amelyben ültek, két magasföldszintes ablakkal nyílt a Margit körútra. Mahagónifa pohárszék oszlopocskákkal, felül zöld üveges rátétekkel, négyszögletes nagy asztal, körülötte hat, zöld bársonnyal kárpitozott szék, zöld bársonyterítővel letakart dívány. A szoba ragyogott a tisztaságtól és az unalomtól. – Nos? – mondta Elza.

– Tudom, hogy nincs jogom ahhoz... – mondta Tamás.

– Mihez? – kérdezte a lány. – Fejezze be a mondatot!

– Nincs jogom ahhoz, hogy kérdőre vonjam – mondta Tamás –, ne is úgy értse, kérem. Csak a magam helyzetét szeretném tisztázni.

– Tegye! – mondta a lány.

A diák sápadt volt, mint a fal. – Maga mással is randevúzik nyilvános helyeken. Véletlenül láttam meg egy órával ezelőtt...

– Kivel? – kérdezte a lány.

– Egy férfival. Nem tudom, ki volt, mert csak hátulról láttam, amikor kiléptek a cukrászdából...

– A nagybátyám – mondta Elza, s mosolyában egy egész alpesi fenyőerdő gyantája illatozott, tekintetében egy tengerszem bősztító ártatlansága.

– Kolbach Sándor, Márvány utca 27.

A diák felállt. Csend lett a szobában. – Főbe lövöm magam – mondta.

– Üljön vissza! – mondta a lány. – Még ne löje magát főbe! Én más férfiakkal is mutatkozom nyilvános helyeken, azokkal tudniillik, akiket apámnak már bemutattam. Megecsik, hogy egyikkel-másikkal elmegyek kávéházba vagy moziba, nyáron esetleg kirándulásra, de ez utóbbira többnyire nagyobb társaságban. Azt már elmondtam, hogy elelőtt teniszeztem, ugyancsak férfiakkal. S hogy mindent tudjon rólam, még azt is azárlom, hogy az igazgatóm iroda után, amikor mindketten úgy érezzük, hogy mozgásra van szükségünk, néha hazáig szokott kísérni a budai Duna-parton.

Tamás elvörösödött. – De velem nem akart kijönni a Duna-partra!

– Nem – mondta a lány. – Mit szól hozzá?
 – S az igazgatóját ismeri a papa?
 – Nem – mondta a lány. – Nem ismeri. De ez nem rajtam múlik, hanem őrajta, aki, úgy látszik, összeférhetetlennek tartja az állásával, hogy egy szabómester házához járjon.
 – Udvarol magának?
 – Igen – mondta Elza, s az arcán oly végtelen derű, nyugalom s megbízhatóság tükröződött, hogy az ember számolatlanul is rábízta volna minden álmát s gondolatát. – Tapintatlanságnak tartom tőle, s erre már több alkalommal figyelmeztettem is. De az állásomat nem hagyhatom el emiatt, mert rá vagyunk szorulva a keresetemre. Meg kell azonban mondanom, hogy nem él vissza hatalmával.

Tamásnak zúgott a feje. Rövid idő múltán a papa is bejött, az ingujjas férfi, aki ajtót nyitott neki. Tapintatos mintájú, frissen kivasalt szürke öltönyt viselt, dupla gallért, csíkos kék selyem nyakkendővel, kerek keményített kézelőket, melyek pontosan egy centire álltak ki a kabátujjak alól, gombos fekete egészcipőt; tiszta és korrekt volt, mint egy kirakatbábu, csak a vastag, piros, véreres orrát s az apró ravasz szemét nem tudta becsereálni divatosabb s diszkrétebb színű árura. Választékos modorban mozgott s társalgott. – Mi az édesapja a diák úrnak? – kérdezte. – Orvos? Azok mostanában ugyebár szépen keresnek? S a diák úr is hasonló pályára készül? Nagyon szép. Én is studióztattam volna a lányaimat, tessék elhinni, főképp az Elzát, ha nem jutok olyan korán özvegyeségre. Szegény boldogult feleségem is művelt családból származott, Moser Lajosnak, a Váci utcai Molnár és Moser illatszerész öccsének volt a lánya, talán tetszik ismerni a családot, az is mindig olvasott esténként, ha végzett a háztartással. Legyen máskor is szerencsénk!

– Az apám egyszerű ember – mondta Elza az előszobában, amikor kikísérte vendégét. – Tizenkét éves kora óta dolgozik. Viziontlátásra. Majd felhívom telefonon, ha látni akarom.

Tamást ez a látogatás felkavarta, de egyben teljesen le is csillapította aggályait, Elza emberi értékeit illetően pedig talán még jobban fellelkesítette, mint előző napi együtt-létük a Modern kávéházban. Most már fülig szerelmes volt, a lány egyetlen szavára a halálba indult volna. Felfedezett ugyan egy-két ellentmondást Elza szavaiban, pl. állása összeférhetlenségét Tamásnak azzal a kívánságával, hogy vele nyilvános helyeken randevúzzon, holott ugyanakkor az apjának már bemutatott fiúkkal moziba meg kávéházba jár, de ezt a logikai gyengeséget egy elnéző mosollyal s egy lovagi mozdulattal a női bájak és varázsok műfajába utalta. S hogy a saját tulajdon nagybátyjával meggyanúsította, az a Margit híd közepére érve, ahol eszébe jutott, egyenesen hangos hahotára fakasztotta. Mindössze az apa emléke nyugtalanította: a vastag piros orr s az apró, ravaszul pislogó szem.

(Itt most egy 3-4 oldalnyi egész rövid, vázlatos leírás következik Tamás hazafelé való útjával kapcsolatban, a pesti utcáról, az ország állapotáról, politikai körülményeiről; ezt pusztán emlékezetből nem tudom megcsinálni.)

*

A Nyugati pályaudvar előtt egy utcai razziába került bele. Már néhány pillanattal előbb félre nem érhető figyelmeztetést kapott: a pályaudvar előtt hullámzó sűrű tömegeből hirtelen többen kiváltak, s futva elindultak a Vilmos császár út felé, egy Tamás előtt baktató katona is megfordult, s átszaladt a Körút túlsó oldalára. A diáknak bőven lett

volna ideje, hogy meglépjén, de nem látván okot a menekülésre, megállt, s beszorult a razziázó detektívek s rendőrök gyűrűjébe. Minthogy történetesen nem volt nála egyetemi indexe, amellyel igazolhatta volna személyazonosságát, bevitték – még néhány tucat emberrel együtt – a VI. kerületi rendőrkapitányságra; itt testi motozást ejtven rajta, egy idegen pénztárcát találtak a zsebében, amelyről nem tudott felvilágosítást adni. Két éjszaka ott tartották, csak harmadnap délben engedték haza.

Egy tágas, de zsúfolásig tömött szennyes helyiségben – melynek szaga az Üllői úti kaszárnyára emlékeztette – két szuronyos rendőr felügyelete alatt várakozott, hogy kihallgatásra kerüljön. Rongyos vagy foszladozó egyenruhájú katonák s meghatározhatatlan foglalkozású és szagú civilek tapogatták körülötte az olvadó hólétől sáros, latyakos padlót – aznap esett le az első hó –, egy szál negyvenes villanykörte festette be sárga nyálával az emberek háborúszínű, sovány arcát. A diák mellett egy féllábú koldus ült a padlón, kövér utcai nők, felhajtott gallérú, micisapkás, sovány ifjak kis-kabátban, természetesebb, télikabátos kispolgárok, facér cselédek, vidékről felutazott parasztok és a legkülönfélébb fegyvernemekhez tartozó szökött katonák szorongtak légtérében. Tamás annyira betelt délutáni, Margit körúti emlékeivel, hogy a szokottnál zárkózottabban nem elegyedett beszélgetésbe környezetével, s csak egy mellette áll-dogáló bajszos, piros arcú, fölötté nyájas és ijedt idősebb vidéki bácsival cserélt néhány szót; ez elmondta neki, hogy Mosonmagyaróvárról jött fel Pestre, egy kevés élelmiszert hozott a lányának, de már a vonaton elemelték a kufferét, a pályaudvarból kilépve pedig nyomban lefűlelték, nem a tolvajt, de őt, a károsultat, bár sántult volna le abban a pillanatban, amikor fel akart szállni a pesti vonatra! Tamás sajnálkozott balsorsán, megsimogatta a vállát, és szórakozottan, ártatlanul rámosolygott.

A rendőrtiszt, akinek a rangját természetesen nem ismerte fel, fel sem pillantott irataiból, amikor megállt az íróasztala előtt. A szobában még egy rendőr s két-három civil tartózkodott, tagbaszakadt, izmos férfiak, feltehetően polgári ruhás detektívek. Valamennyien cigarettáztak. Ketten a falnál, a diák háta mögött álltak, egy előtte, az íróasztal közelében. A fal itt is mocskos volt, de a mennyezeten egy erős fényű gömb-lámpa lógott. A diákkal szemben álló civilnek mind a két keze a nadrágzsebébe volt dugva. – Hogy hívnak? – kérdezte az íróasztalnál ülő rendőrtiszt.

A diák csodálkozva nézett rá. – Tompa Tamás.

– Nem értem. Nem tudsz hangosabban beszélni? – kérdezte a rendőrtiszt az előtte fekvő papírlapot nézegetve.

– Tompa Tamás – ismételte a diák. – Mondja, uram, miért tegez engem?

A rendőrtiszt hirtelen felütötte a fejét. Tamás rámosolygott. A tisztnek apró, fekete bajszos, kerek, jóízű magyar arca volt, fekete haja simán, olajosan fénylett a fején, mint a divatbábuknak a Rákóczi úti konfekciósok kirakatában. – Mi bajod? – kérdezte. – Mit mondtál?

Tamásnak elvörösödött a füle, de azért udvariasan még egyszer rámosolygott a rendőrtisztre. – Azt hiszem, téved, uram – mondta. – Tudtommal nem ismerjük egymást, így hát nem is volt alkalmunk összetegeződni.

A rendőrtiszt egy ideig szótlánul rajta hagyta a szemét, tetőtől talpig végigmérte. Az asztalnál álló civil egy kicsit, alig észrevehetően megmozdult. – Napról napra pimaszabbak lesznek – mondta a rendőrtiszt a civilnek, le nem véve szemét Tamás arcáról, s két ujjával lassan lesimította apró bajszát. – Nézd meg, egyenesen a pofámba röhög.

– Ezt már kikérem magamnak – mondta felháborodottan Tamás, aki mosolyát hid-

nak szánta a félreértés fölé, mely ettől a rokonszenves arcú rendőrtiszttól elválasztotta, s most hirtelen feldühödött azon, hogy ezek udvariasságát gyávaságnak nézik. Még egyszer meg akarta magyarázni. – Kérem, én... – Fogd be a pofádat! – mondta valaki a háta mögött. – Mi a foglalkozása a nagyságos úrnak? – kérdezte a rendőrtiszt, s előredült, állával majdnem az asztal lapját súrolva.

Tamás éppoly védtelen volt az alacsony gúnnyal, mint a közvetlen durvasággal szemben; megzavarodott, halálosan szégyellte magát. – Másodéves bölcsészhallgató – mondta szemét lesütve.

– Hát persze, a diák urak! – A rendőrtiszt felugrott. – Galilei-kör... Eötvös-kollégium, helyben vagyunk. Mind vörösök, egy szálíg! Nem szabad őket tegezni, mert ezek előtt már semmi sem szent. Motozzák csak meg a nagyságos urat, hátha találunk valami érdekeset a zsebében.

Tamás zsebei kiforgatása alatt úgy érezte magát, mint egy szűz, akit idegen férfiak levetkőztetnek, szeme majdhogy könnybe nem lábadt a méltatlankodástól. A motozó detektív egy levéltárcát húzott ki kabátja külső oldalzsebéből, s letette a rendőrtiszt asztalára. Melléje egy zsebkendőt s egy pénztárcát valamennyi ezüstpénzzel. A rendőrtiszt elsőnek a levéltárcát vette kézbe, s megvizsgálta tartalmát. Tamás kimeredt szemmel nézte. – Mit mondott a nagyságos úr, hogy mi a neve? – kérdezte a rendőrtiszt.

– Tompa Tamás – mondta a civil az asztala mellett.

– A névjegyek a tárcájában más névre szólnak – közölte a rendőrtiszt. – Hol lakik?

– Én? – kérdezte Tamás.

– Nem is a dalai láma – mondta a civil.

A diák ámuldozva nézte a tárcát. – Nem értem.

– Azt kérdeztem, hogy hol lakik? – ismételte a rendőrtiszt.

– Én? – mondta Tamás. – Én a Nagymező u. 39.-ben.

– A névjegyre más cím van nyomtatva – mondta a rendőrtiszt. – Mennyi pénz van ebben a tárcában?

– Hát azt én honnét tudjam? – mondta Tamás.

Ketten két oldalról nézték. – Nem tudja, hogy mennyi pénzt tart a tárcájában?

Tamás levegő után kapkodott.

– Ne hápogjon! – mondta a rendőrtiszt. – Tudja vagy nem tudja?

– De uram... – mondta Tamás.

– Szóval nem tudja. Van itt egy nyugta negyven koronáról, szintén más névre kiállítva.

– Nyugta – mondta Tamás. – Miféle nyugta? Én ezt a tárcát még életemben nem láttam. Ez nem az én tárcám.

– Azt rég sejtem – mondta a rendőrtiszt. – Hogy ez a tárca nem a magáé. De nem tűnt fel magának, fiatalúr, hogy a maga zsebében találtuk meg?

– Meg van maga veszve? – mondta Tamás.

Harmadnap délig tartott, amíg a helyzet valahogy kitisztult, de ehhez is apja két nagy befolyású ismerősének, egy újságírónak és egy belügyminiszteri osztálytanácsosnak a buzgó közbelépésére volt szükség; a két nap alatt a diák a katonai fogdák után most már a rendőrségi fogdával is megismerkedett. Az idegen levéltárcát feltehetően az a piros arcú, fölötté nyájás, idősebb vidéki úr lopta be a zsebébe, akit a rendőrség mint az egyik legügyesebb pesti zsebtolvajt tartott nyilván, s aki a razzia hurokjába kerülve sietett megszabadulni nyilván épp frissen szerzett zsákmányától. Tamás kissé fonyadtan, megkopasztott önérzettel került haza, bár börtönét ezúttal megédesítet-

ték az Elzával töltött diadalmas órák emlékei. – Fiam, nem tudom, mihez kezdjek már veled? – mondta odahaza az apja. – Egyik kutyaszoritóból a másikba kerülsz.

– Mennyiben vagyok hibás, édesapám? – kérdezte a diák egy kis idő múlva földre süttöt szemmel.

– Az ember nem keveredik razziákba – mondta az apa. – Miért nem szaladtál el? Egészséges lábad van.

– Soha – mondta Tamás. – Soha.

Az apa sóhajtott. – Akármilyen tiszta is az ember lelkiismerete, rendőrt hat lépésnél közelebb lehetőleg ne engedjen magához. Teneked olyan ártatlan képed van, fiam, hogy a hatóságok joggal megütköznek rajta. Az együgyűség mindig gyanús, drága fiam.

– Én együgyű vagyok, édesapám? – kérdezte a diák hosszabb szünet után.

– A viláért sem – mondta az apa. – De annak látszol. S ez az, amit az emberek a legkevésbé bírnak elviselni. Ezért kerülsz – önhibádon kívül természetesen – minduntalan összeütközésbe a gyanakvó valósággal. Légy egy kicsit ravaszabb, az az apai tanácsom.

– Soha! – mondta a diák. – Soha! Én nem akarok túljárni senkinek az eszén.

Az apa legyintett a kezével, újra sóhajtott. Tamás lehajtott fejjel kiment a szobából. Aznap estére vacsoravendégek voltak hivatalosak a házhoz; a család két legrégebb barátja, dr. Pollák, a *Pester Lloyd* vezércikkírója és Kiss János professzor, ny. egyetemi tanár, mindketten agglagények, hosszú évek óta minden második hét csütörtökén Tompáéknál töltötték az estét. Ezt a szokást a háború s a forradalom sem gáncsolta el, s csak ritkán borította fel a háziasszony kedves szórakozottsága, aki olykor elfeledkezett arról, hogy vendégeket hívott, mint ahogy az is kiszökött gyakran az eszéből, hogy ő maga egy meghatározott nap délutánjára elígérkezett valahová; így megesett, hogy kedd délután mit sem sejtve, jókedvűen beállított egy barátnőjéhez, aki hétfő délutánra várta, s kedd délután természetesen nem volt odahaza, máskor pedig este hazajövet Erzsí azzal a hírrel várta, hogy délután két hölgy és egy úr gyűlt össze nála, akik egy darabig vártak rá, aztán fejszóvalva s nevetve távoztak. A vacsorameghívás kényesebb ügy lévén, azokat férje is figyelemmel kísérte, s mint egy aggodalmas ébresztőóra, idejében emlékeztette feleségét háziasszonyi kötelességeire. De ezúttal fia rendőrségi ügye őt is kiborította rendszeretéből.

Este a család épp korai vacsorájához ült le, főtt krumpli héjában, vajjal és teával, amikor az előszobában csöngettek. Egymásra néztek: – Ki jöhet ilyenkor, mama? – kérdezte Tamás.

Az anya ámuldozva nézett fiára. – Miféle látnoki képességeket tételezel fel bennem, fiam? – kérdezte kedves, vidám hangján, melyet a csodálkozás még fiatalosabbá tett. – Honnét tudhatnám, hogy kinek jut eszébe hozzánk becsöngetni?

– Nem vár senkit? – kérdezte Tamás.

– Senkit – mondta az anya mély meggyőződéssel.

Az orvos gondterhelten bámult maga elé. – Ez biztos?

– Hallod! – mondta az anya. – Ha én mondom.

Mind a hárman szótlánul nézegették a szalvétával leborított krumplit; a szalvéta alól apró fodrokban csapódott ki a gőz.

– Csütörtök – mondta az orvos a következő percben, a szokottnál egy oktávval mélyebben.

– Csak nem akarod azt mondani...

– Épp azt – mondta az orvos.

Az ebédlővel szomszédos várószobában már megcsikordultak dr. Pollák, a *Pester Lloyd* vezércikkírójának vadonatúj cúgos cipője; mindig elsőnek érkezett a csütörtöki vacsorákra, öt-tíz perccel megelőzve Kiss egyetemi tanárt. Amikor cipőinek csikorgása után ő maga is megjelent a helyszínen, a kinyíló ajtóban, s ott egy pillanatig állva maradt, a háziasszony hirtelen lehajtottá fejét az asztalra, s mind a két tenyerével elfedte arcát. Még akkor is kacagott, amikor néhány perccel utóbb Kiss professzor is beállított. Nevetése olyan édes, olyan ellenállhatatlan, olyan csiklandósan jókedvű volt, hogy hamarosan Tamás is elkezdett hahotázni, végül az orvos sem tudta visszafojtani a nevetést, s a háromtagú család az asztal körül ülve szemébe kacagott a két elképedt vendégnek, akiknek a lábujjaikban bizsergett a nyáluk, a gyomorsavuk meg a szemüket csiklandozta, amíg végül is le nem ültek, s rendbbe szedték megbolygatott természetüket. – Tudja, Miksa, az ábrázata – mondta az asszony dr. Polláknak –, a kövé meredt arca ott az ajtóban, amint kövér orrával s nyitva maradt szájával levegő után kapkodott meglepetésében, s egyszersmind az iszonyatos gyanútól minden szál haja az égnek állt... s maga mögött Erzsi rémült arca, aki nyilván attól félt, hogy a karjába talál ájulni, ha azt le tudnám írni...

– Mi tűrés-tagadás – mondta az újságíró –, fures et incendia rideo, de a gyomromat szeretem.

Alacsony termetű, köpcös, gömbölyded hasú úriember volt, simára borotvált rozszaszínű arccal, melynek súlypontjára egy széles, pisze, vastag cimpájú orr nehezedett, nyergén fekete selyemzsinórra függesztett csíptető; a zsinór másik vége a kabát hajtókájának gomblukába volt erősítve. Gyors, folyamatos beszéde közben, nyilván ott, ahol – ha gépirónak mondja tollba – bekezdést diktál, jobb kezének kinyújtott hüvelyk- és mutatóujjával leemelte orráról a csíptetőt, és széles ívben meglengette a levegőben, egyidejűleg rövidlátó szemét a szemben ülő arca elé tolta; a mondat további során a csíptető egy-két kisebb lengőgyakorlat után újra visszakerült a helyére. Annyira hozzászokott a gépirónak való tollbamondáshoz, hogy az írásjeleket néha, az előadás sodrában az élőbeszédébe is bediktálta. – Képzeljék meglepetésemet vessző – mondta – amikor a rám várakozó vacsora már praeformált ízeivel ínyemben a szobába lépek, s magukat már asztal mellett pillantom meg vessző a mi nyájas vessző szeretve tisztelt háziasszonyunk pedig egyenesen az arcomba nevet pont. – Rövid, vastag karja s ugyanilyen combja volt, melyeknek élénk lejtésével, mozgatásával szavainak értéküknél jóval nagyobb jelentőséget s meggyőző erőt tudott adni.

A háziasszony még mindig kacagott, kis sima arca nagy fekete haja alatt lányosan kipirosodott a jókedvtől. – No ne izguljon már! – mondta. – Lásza, János mennyivel diszkrétebb, egy szóval sem ecseteli lelki kínjait, pedig ő is szereti a hasát. Most már elárulhatom: rászedtük magukat. Gyújtsanak rá, fél kilencre benn lesz a vacsora.

– Mint egy tizenhét éves lány – mondta dr. Pollák a szobából nevetve kiperdülő asszony után tekintve. Ez maradékokból, szomszédoktól kölcsönvett húsokból, a kamra kis tartalékaiból egy félóra alatt olyan vacsorát főzött, melynél jobbat az emberi gyomor egész történelmében is csak keveset tapasztalhatott. – Bona rerum adversarum mirabilia – mondta az újságíró vacsora után kezet csókolva a háziasszonynak. – Mint a minap egyik vezércikkemben kifejtettem vessző ami ma balszerencsének látszik vessző az a jövőendő nemzedékek szemében esetleg egész más megvilágításban az egyetlen lehetséges szerencsés sorsfordulatnak fog feltűnni pont. A monarchia várható felbomlása egy új, egészségesebb európai rendnek vetheti meg az alapját.

– Pollák barátunkból maholnap ifjú, lobogó hajú forradalmár lesz – mondta az orvos, szelíden epés tekintetét az öreg vezércikkíró kopasz feje búbjára irányítva.

– A vezércikk természete hozza magával – mondta az újságíró. – Azt írjuk, amit a körülmények óvatos mérlegelése alapján a lap olvasóközönsége olvasni kíván. A publicista saját meggyőződése másodrendű kérdés pont. Feláldozza önmagát egy nagyobb közösség érdekeinek pont.

– Feláldozza? Ejnye no! – mondta az orvos mosolyogva.

Az önfeláldozó publicista hangosan elnevette magát. A jó vacsora, az előző lelki megrendülés után, jókedvűvé tette. – Tudniillik így is lehet magyarázni – mondta, lekapta orráról és széles mozdulattal meglengetve selyemzsinóron függő csíptetőjét. – De meg úgy is, hogy ott szalgalok, ahol megfizetnek. Ez az utóbbi felfogás ugyan lelki alacsonyrendűségre vall, de ismerve magamat, én is inkább erre hajlok. Utálok az önzetlen cselekedeteket pont.

– Csitt – mondta a háziasszony. – Megtiltom, Miksa, hogy önmagát rágalmazza. Egyébként is csütörtökön nem politizálunk. Egy este az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnés nélkülünk is.

Dr. Pollák újra lekapta orráról a csíptetőt, s rövid, tömpe ujjai között tartva az ég felé emelte. – Pedig ha tudná!

– Csitt, nem vagyunk kíváncsiak rá – mondta a háziasszony szigorúan.

– Bírod ezt a zsarnokságot, Karcsi?

– Én bírom – mondta az orvos szelíden, hangjában egy árnyalatnyi rejtett elégtétellel, melyet az asztal körül ülők közül csak Tamás nem érthetett meg.

A szalon, hol ébenfa lábú, kis ébenfa oszlopokkal díszített, zöld selyemplüssel bevont alacsony karosszékekben üldögéltek, s amelyet vastag szövetfüggönyök rekesztettek el a külvilágtól egy kristálycsillár szóródó fénye alatt, valóban alkalmasnak látszott arra, hogy néhány óráig egyedül utaztassa őket az űrben, a maradék emberi társadalom kísérete nélkül. A kék szivarfüstös légkörben azért maradt elég villanyos feszültség; a múltat, a személyesen ismert elhalálozottakat is beleértve, az urak kedvükre ócsárolhatták, anélkül, hogy a háziasszony megsértődött volna nevükben; úgy vélte, hogy haláluk után már nem árt nekik, ha megmondják róluk az igazat. Egy-egy rosszmájú megjegyzés, mely valamelyik elhalt ismerősét célozta meg, úgy meg tudta nevetetni, hogy a könnyei is kicsordultak, de élő ismerősre nem engedett rosszat mondani; egy ízben, amikor a vezércikkírónak elszaladt a szája, s nem bírta megállítani, úgy megharagudott, hogy apró öklével az asztalra ütött, s utána sírva kiszaladt a szobából. A politika, az eleven emberi érdekek főzöüstje, szintén kirítt volna a szalon bútorzatából.

– Nagyságos asszony, nem lehetne a történelmi időkre való tekintettel ideiglenesen felfüggeszteni a cenzúrát? – kérdezte az újságíró, akinek szemlátomást valamilyen bolhalevelenségű politikai szenzáció csipdeste a nyelvét.

– Ellenkezőleg – szólalt meg Kiss professzor –, ellenkezőleg!

A professzor hatalmas szál ember volt, akinek számára az ebédlőasztalhoz külön karosszéket állítottak, hogy kényelmesen elpihentethesse benne tagjait; vacsora után Tamás, aki testi méreteiben, magasságra, vállszélességre körülbelül megközelítette a tanárt, a széket átvitte a szalonba, amire a professzor minden alkalommal óriási tenyerével hálásan megsimogatta a fiatalember tarkóját, vagy gyöngéden megveregette arcát. Egyébként mind szavával, mind taglejtéseivel meggondoltan gazdálkodott, a társalgásba ritkán szólt bele, s egyik-másik váratlanul felbuzgó megjegyzése mintha szórakozott merengéseinek föld alatti tavából táplálkoznék, látszólag nem szólt a

tárgyhoz, s csak néhány mondat után árulta el a vele való szoros rokoni kapcsolatot; ugyanígy órák hosszat szinte mozdulatlanul ült karosszékebe süppedve, csak nagy ritkán váltogatva két, egymáson átvetett, rendkívül hosszú s vastag lábát, combját, feltehetően mindig valamilyen apró új gondolat vagy egy kisebb lelki izgalom noszogatására – de ha már, az est végeztével, felkelt karosszékéből, rendszerint elsőnek a vendégek közül, akkor váratlan gyorsasággal egy szempillantás alatt eltűnt a helyszínről, s néha a háziasszony maga sem tudta volna megmondani, hogy egyáltalán elbúcsúzott-e tőle. Ugyanilyen hirtelenséggel, néha meg sem várva a mondat befejezését, búcsúzott el egy-egy ismerősétől, ha utcán vagy más nyilvános helyen beszédbe elegyedett velük; váratlanul feléje nyújtotta kezét, s valami köszönésfélet mormolva sarkon fordult, s hosszú lépeteivel, fejét kissé előrelógatva elmenekült.

Hatalmas, nyakk tar koponyája volt, s olyan bonyolult, keresztül-kasul futó zsírpárnákból és ráncokból szerkesztett arca, hogy állítása szerint a borbély, aki naponta feljárt hozzá Duna-parti aglegénylakására, csak dupla taksáért borotválta. Ha elgondolkodott, szemét kissé összehúzta, szeme árkában megsűrűsödtek a ráncok; ilyenkor nagy arca – kissé belapított, naiv orra ellenére – szinte ravaszkság kifejezést öltött, melyet azelőtt, fiatalabb éveiben azonnal feloldott egy-egy rögtön jelentkező jóindulatú mosoly. De ahogy teltek az évek, a mosoly mind gyakrabban elmaradozott, az arc nagy, tagolt tömegei mind keményebb, mozdíthatatlanabb méltóságba öltöztek. Ujjainak hegyei sárgák voltak a végigszívott cigarettáktól.

Az utcáról, a vastag függöny mögül behallatszott a Nagymező utcai 8-as villamosjárat kocsijainak csengetése, a kristálycsillár egyik függője utánacsördült. A professzor helyet cseréltetett egymáson átvetett két hosszú lábával. Ez köztudomás szerint annak a jele volt, hogy hosszabb-rövidebb időn belül meg fog szólalni.

– Ellenkezőleg – mondta, kissé felemelve mellére bukó nagy fejét –, ellenkezőleg! Amióta több mint négy évvel ezelőtt Princip Szarajevóban agyonlőtte Ferenc Ferdinánd trónörökösöt, azóta megszakítás nélkül történelmi időköt élünk, melyeknek mérhetetlen unalma ellen csak ónagsága cenzúrája véd meg időnként. Minden középiskolát végzett úriember személyében is felelősnek érzi magát a történelemért, és székét ül az események fölött.

– Nos? – kiáltotta dr. Pollák harciasan, s kinyújtott hüvelyk- és mutatóujja az orra felé kezdett emelkedni.

A professzor rávetette lassú tekintetét. – Csak az úgynevezett alsóbb néposztályokban – mondta – van annyi... öhöm... józanság és... és méltóság, igenis, méltóság, hogy ki tudják várni azt a pillanatot, amikor valóban felelősökké válnak, mert cselekvővé válhatnak. Amíg ez a pillanat el nem érkezik, addig fütyülnek a történelemre.

– Tovább! – kiáltotta dr. Pollák, kezével orrmagasságban. – Tovább, kedves barátom!

– A mi Pollák barátunknak nyilván most is van egy hír a zsebében – mondta a professzor –, amelytől előreláthatólag a legközelebbi száz év sorsa függ. Teszem, egy új miniszterelnökségi sajtófőnököt neveztek ki. Máris személyesen felelősnek érezzük magunkat. Vagy lemondott a köztársasági elnök, vagy Vilmos császár öngyilkos lett. Felelőséget érzünk... Hogyhogy, nem találtam el? Anglia hadüzenet nélkül megtámadta saját szövetségeseit?... Még ez se? Ugyan kérem.

– Már engedelmet kérek – kiáltotta az újságíró, és csíptetője végére, mint egy kötelektől megszabadult rab madár, a levegőbe emelkedett, magasan a saját elhizott testéhez leláncolt professzor fölé –, már engedelmet kérek, et mihi res, non me rebus submittere conor. Arra törekszem, hogy én uralkodjam a dolgokon, nem ők rajtam.

Ezek az apró részletkérdések, mint teszem egy újabb háború lehetősége, valamenynyünk eleveébe vágnak.

– Nem tagadom. S mit tud ellenük tenni? – kérdezte a professzor, s arcának nagy zsírpárnái és árcai között egy pillanatra szelíd, elnéző mosoly csillant fel. – Átmegeg egy ellenzéki laphoz?

– Soha! – kiáltotta az újságíró.

– Ez biztos? – kérdezte a háziasszony.

– Drága Magda – mondta dr. Pollák harsányan nevetve –, ha nem maga kérdezné, megsértődnék. De maga is félreismeri jellememet. Én mindig hű maradok a mindenkori többséghez.

A professzor újra mellére csüggesztette fejét, úgy mosolygott fel az öreg vezércikkíróra. – Magát a humora védi meg a saját ostobasága ellen, kedves Miksa – mondta. – Nekem sajnos nincs más védelmem a magamé ellen, mint embertársaim elnézése. Pedig... öhöm...

– No? – mondta a háziasszony kíváncsian.

– Nem él rosszul az – mondta a professzor, újra helyet cseréltetve két átvetett lábával –, akinek sem életét, sem halálát nem veszik észre.

Tamás az est folyamán a szokottnál hallgatagabb volt, korán el is búcsúzott a társaságtól. – Valami baja van ennek a fiúnak? – kérdezte a professzor nála szokatlan gyöngédséggel, tekintetével követve az elvonuló fiatalembert. – Csak nem? – kiáltotta dr. Pollák, egy heves mozdulattal a becsukódó ajtó felé fordulva. Könnyen elérzékenyülő ember volt; ha valamilyen ismerősének halálhírét hallotta, még ha aránylag közömbös viszonyban volt is vele, a szeme azonnal könnybe lábadt. Tamás kiemelkedő helyet foglalt el szívében. – Most veszem csak észre, hogy egész este alig szólalt meg – kiáltotta az orvos felé fordulva. – Teneked az ilyesmi nem tűnik fel?

– Észrevettem – mondta az orvos, mankójával idegesen megkopogtatva a szőnyeget –, de nem vagyok hajlandó rögtön tudomásul is venni. Nem nevelek neurotikus a fiamból. Ha valami baja van, vagy tesz róla a maga erejéből, vagy majd szól nekünk.

– Azt ugyan lesheted, milyen büszke, érzékeny fiú – mondta az újságíró.

Tompáné a szalonban körülötte üldögélő három leánykori kérője közül azért választotta az orvost, a legjelentéktelenebbet és -szürkébbet közülük, mert idejében megértette, hogy a maga könnyű szárnyú lebegésének szüksége van a józanság ellensúlyára; ezt sem az újságíróban, sem a kissé különc tudósban nem találta volna meg. Dr. Tompa, dr. Pollák és dr. Kiss még egyetemi diákeveikből ismerték egymást – Tompa és Pollák testi-lelki jó barátok is voltak –, s körülbelül egy időben kezdtek udvarolni Magdának, de ennek férjhezmenetele után barátságuk megszakadt, s csak hosszú idő után, majd' egy évtized múltán köttetett új csomóba. A házasság ekkor még magtalan volt, Pollák és Kiss pedig már megválthatatlan agglegények. Mint egykor lánykorában, a fiatalasszony is szívesen látta maga körül régi udvarlóit, akiknek harmincévi hűsége bár még mindig megmelengette asszonyi szívét, de egyben meg is nyugtatta: jól választott, amikor a legköznapibbat választotta közülük. Köznapi hibái voltak, melyeket el kellett tűrni, de Magdának is sok elnézésre volt szüksége, s ezt egyiküktől sem követelhetette volna annyi joggal s kaphatta volna meg oly köznapi egyszerűséggel, tragikus bonyodalom nélkül, mint attól, akinek ő is megbocsáthatott.

– Tamásnak más bánásmódra van szüksége – mondta dr. Pollák. – Ideges alkatú embereket másképp kell kezelni, mint az olyan bivalytermészeteket, amilyen neked van.

– Te tudod, hogy ideges alkatú?

– Csak rá kell nézni.

– Ha ránézek – mondta az orvos –, egy makkegészséges nehézsúlyú díjbirkózót vélek látni.

– Mindig csodáltam, hogy tudsz boldogulni az orvosi pályán – mondta az újságíró ingerülten, s rózsaszínű orcája vastag orra két oldalán kivörösödött az izgalomtól. – Nincs semmi lélektani jártasságod, anélkül pedig nincs orvosi tudomány sem pont.

Az orvos mosolygott. – A laikusoknak általában az a hibájuk, hogy önmagukból kiindulva diagnosztizálnak, holott minden beteget a saját mértékével kell mérni. Te kisé bolond vagy, már megbocsátasz, öreg barátom, s ennél fogva azt hiszed, hogy minden második embert a bolondokházába kell csukatni.

– Nem rólam van most szó – mondta az újságíró ritka önmegtartóztatással. – Tamással törődj most, ne velem felkiáltójel.

– Semmi más baja nincs bizonyára, mint hogy még nem emésztette meg az Akácfa utcai rendőrkapitányságot – mondta az orvos, szemmel tartva a vezércikkirót, s ősz pofaszakállát gereblyézve titokban elmosolyodott.

– Micsoda? – morogta Kiss professzor, s mellére ejtett fejét felütve, váratlan gyorsasággal előrehajolt. Évek óta nem láttak tőle ilyen hirtelen mozdulatot, legutoljára talán öt évvel ezelőtt, amikor itt, Tompáéknál szerzett tudomást arról, hogy Ausztria–Magyarország hadat üzent Szerbiának. – Micsoda? Mit mond az Akácfa utcai kapitányságról?

Tompa és Pollák pertuban voltak, a professzor senkivel sem tegeződött.

– Tamás három napig őrizetben volt a rendőrségen – kiáltotta az újságíró.

– Miért?

– Zsebtolvajlás gyanúja miatt.

– S csak ma délben szabadult – tette hozzá az orvos.

– Miért nem értesített erről, nagyságos asszony? – kérdezte a professzor a házi-asszonytól. – Van némi ismeretségem, s valószínűleg egy-két óra alatt kiszabadíthattam volna a fiút. Három napig ott tartották? Kár őt fölösleges inzultusoknak kitenni, amúgy is elég injúriában lesz része élete folyamán.

– Hát én nem azt mondom? – kiáltotta az újságíró, egy epés tekintetet vetve az orvosra. – De vannak emberek, akiket a kor érzéketlenné tesz minden emberi szenvedés iránt. Igaz, quisquis suos patimur, de mire való a civilizáció, ha nem arra, hogy a fölösleges szenvedéseknek elejét vegye, mind az egyének, mind a nemzetek életében. Ha Ausztria–Magyarország külpolitikája...

Kiss professzor nagy, ráncos, duzzadt arcát az újságíró felé fordítva, alulról jövő lassú tekintetével egyszerűen elállította az induló vezércikk szavainak légyzümmögését. – Hagyjuk Ausztria–Magyarország külpolitikáját, kedves barátom. Én mint hű olvasója, az ön idevonatkozó véleményének annyi változatát ismerem, hogy az újabbak már aligha érdekelhetnek. Tamásról van szó.

– Helyes – mondta az újságíró.

– Nincs ugyan jogom beleavatkozni nevelési rendszerükbe – folytatta a professzor az orvos felé fordulva –, de ezúttal én is több óvatosságot ajánlok. Hiszen ebben a korban nevelésről már tulajdonképp nincs is szó, legföljebb védelemről... öhöm... oltalmazásról, szinte azt mondhatnám, már nem is szülői, hanem... öhöm... altruista tevékenységről. Tamás talán több kíméletre szorul, mint más serdülő ifjú.

– Miért? – kérdezte az orvos.

– Mert ostoba – mondta a professzor.

Egy pillanatra csend lett a szalonban. Az orvos elvörösödött. – Ha úgy érti, hogy lassabban érik az átlagnál... – mondta, hangjában egy oltásnyi ingerültséggel.

– Nem úgy értem – mondta a professzor. – Egyszerűen ostoba.

– Miért tartja ostobának? – kérdezte az újságíró, s orra nyergéről magasra repítve villogó csíptetőjét, rövidlátó szemét a professzor arca elé tolta; szemlátomást őt is elfogta az indulat. – Ostobának azt nevezem – mondta a tanár –, aki nem tudja úgy elrendezni az életét, hogy valaha is boldog legyen.

A háziasszony kicsire összekuporodva – mintha ott sem volna –, maga alá húzott lábbal a nagy fotójben, fényes szemmel gyönyörködve s titkon mulatva figyelte a három öreg férfi családapái torzsalkodását; minden összecsapásuk külön-külön úgy elszórakoztatta, hogy néha alig állta meg hangos kacagás nélkül. A szó Tamás körül forgott, de alapjában véve még mindegyik érte versengett, ugyanúgy, mint harminc évvel ezelőtt. Tamás csak a folytatása volt egy kezdetnek, mely még mindig nem fejeződött be. Az asszony ült a nagy fotójben, egészen apróra összehúzódkodva, és egy mukkot sem szólt, csak magában dorombolt: körülötte keringett az egész bolygórendszer, s fog is keringeni, amíg ő életben van. Kiss professzornak Tamásról való véleményét már ismerte, tehát most nem ütközött meg rajta; az az egy biztos, gondolta, hogy ha igaz az a meghatározás, melyet János az ostobaságról mondott, akkor Tamás nem tőle örökölte az ostobaságot. A legtöbbet érte el, amire nő vállalkozhatik: egy hosszú házasságon át nagyjából boldoggá tette férjét, s maga is szerét ejtette, hogy boldog lehessen mellette. Nem voltam rossz anya sem, gondolta, mindent elkövettem eddig, s ezután is mindent meg fogok tenni, amit lehet, hogy fiamat épségben megőrizzem. Mosolyogva nézte a három öregurat, akik megint összeugrottak miatta, de jókedvébe váratlanul egy túhegynyi melankólia szúrt bele, melynek maga sem tudta magyarázatát adni.

A tanár hirtelen felállt, kezét csókolta, kezét nyújtott, s mire a házigazda mankójára kapott, hogy kikísérhesse, már nyomtalanul eltűnt az előszobából. A fogas előtti polcon Erzsí számára egy tizkoronás bankjegy maradt utána. A kapu előtt Tamás várta.

– Megengedi, hogy elkísérjem, tanár úr? – kérdezte. – Egy félórája jöttem le, s gondoltam, megvárom itt a kapu előtt.

Egyforma magasak voltak körülbelül, s lépéseik is egyforma hosszúk, cammogók, összeillő túrapartnernek egy rövid pesti sétára a holdvilágos tiszta éjszakában. Az Andrássy út, gázlámpáinak dupla halvány fényzalagjával végtelenül terült el előttük, a behavazott járdán csak itt-ott látszott egy-egy hosszan sorjázó fekete lábnyom, az ember névjegye a téli utcán, melyet azonban még a kutyák sem olvasnak el. Kétoldalt az alacsony, régi bérházak is bevonták már fényeiket, egy-egy kivilágított ablakfüggöny hunyorgott még itt-ott a függőleges sötétségben, csak a Japán kávéház függőnytelen nagy ablakai hányták ki teljes fényüket s a benne ülők hadonászó árnyalakjait a havas járdára. Néhány lépéssel odébb, az Oktogonon az éjjel-nappal nyitva tartó Abbázia kávéház kiáltott bele hangtalan fénynyelvén az éjszakába; húsz éve állítólag még egyetlen órára sem csukták be. A két éjszakai járókelő bekanyarodott a Teréz körútra a Nyugati pályaudvar irányában.

Kiss professzor volt Tamásnak egyetlen bizalmas barátja; nem múlt el hét, hogy legalább egy negyedóra be ne ugrott volna hozzá Rudolf rakparti agglegénylakására, ha többre nem, egy mosolyra és egy kézszorításra. Mindig szívesen látott vendég volt; a professzor leültette maga elé, megkínálta cukorkával, s olyan megértőn tudta hallgatni a fiatalembert, mint egy szerelmes nő az imádóját, és olyan türelmesen, ta-

pintatosan és körültekintően tudott válaszolni, mint anya a gyermekének. Ritkán szólalt meg, csakúgy, mint társaságban, de ha olykor felemelte mellére hanyatló fejét, és összevissza árkolt, kidagadó zsírpárnákkal, könnyzacskókkal és mély barázdákkal megszabdalt nagy arcát a diák felé fordította, ez nyomban olyan védettnek érezte magát minden fájdalom ellen, mintha morfininjekciót kapott volna. Ha ritkán tágitott is a maga rendszerint együgyű álláspontjától, de a tanárnak egy-egy elejtett szavától a lelkében dúló szörnyű viharok csakhamar elültek, s még az ostobasága is józanabbá és emberibbé lett. Kiss professzor tapintatos, biztos kézzel vezetgette a daliás, büszke fiatalembert saját nevéseges örvényei között.

De ezúttal, éjszakai sétájukon a tanár mintha elvesztette volna türelmét, nyilván a gyomra fájduktól meg vagy a szokatlanul bőséges vacsorától, vagy valamilyen régi emléktől. Ezúttal nem tette élvezhetővé véleményét a diák számára.

– Nincsenek magának más barátai is? – kérdezte.

– Vannak – mondta a diák meglepetten. – Illetve nincsenek. Bizalmas barátom, olyan, mint a professzor úr, nincs.

– Megtisztel – mondta a tanár.

A Westend kávéház a Teréz körút és sarkán is nyitva volt még, az épp kinyíló ajtaján cigányzene szűrődött ki a hóitatta tiszta levegőbe.

– Nálam fiatalabb barátai? – kérdezte a tanár.

– Terhére vagyok professzor úrnak?

– Jöjjön! – mondta a tanár. – Ne álljon meg! Nincs terhemre.

A Podmaniczky utca sarkára érve átmentek a Körút másik oldalára. Egy hókaparó gép vesztegelt a sarkon, de nem dolgozott, két-három ember ácsorgott körülötte.

– Az öregedő ember veszélyes társaság – mondta a tanár fejét mellére lógatva.

– Miért, professzor úr?

– Elvesztette illúzióit – mondta a tanár.

A diák télikabátja zsebébe süllyesztette fagy csípte vörös kezét. – Az számomra nem veszély. Aki tudományos pályára készül, annak ne is legyenek illúziói. Nekem nincsenek is.

– Nincsenek – mondta a tanár.

– Vagy úgy látja, professzor úr..

– Nem látom úgy – mondta a tanár.

A Nyugati pályaudvar nagy órája állt. Az óriási üvegcsarnok belülről halványan ki volt világítva. Néhány ember ácsorgott az érkezési oldal rácsos bejárata előtt, de bal kéz felől a havasan világító Vilmos császár út egész hosszában kihaltak látszott.

– Tapasztalat szerint minden rajongó előbb-utóbb csömört kap – mondta a tanár.

A diák a sűrű, finom hóval belepattintott járdát nézte. – Nekem szól a figyelmeztetés? – kérdezte, amikor öt perc múlva a Vígszínház elé értek.

– Igen – mondta a tanár most már alig leplezett rosszkedvvel.

A diák meglepetésében megállt. – Jöjjön! – mondta a tanár. – Ne álljon meg minden pillanatban, kedves barátom!

– De hisz én szigorúan tartózkodom a rajongástól – kiáltotta Tamás. – A rajongás előbb-utóbb öncsaláshoz vezet, s lehet-e boldogság az, amit egy hazugságnak köszönhetünk?

– Milyen jól tudja – mondta a tanár egyre rosszkedvűbben, s nagyot horkantott.

– S mégis rajongónak tart, professzor úr?

– Igen – mondta a tanár.

A Lipót körút is teljesen néptelen volt; a Vígszínháztól, mely körülbelül a közepén fekszik, a Pozsonyi út sarkáig mindössze egy emberrel találkoztak. A sarkon, mely Pestnek legszelesebb pontja, a budai hegyek felől levágódó jeges nyugati szél természetesen lesodorta Tamás fejről a kalapot, s jó száz lépésre elkarikáztatta. – Feljöhet hozzám még egy félórára – mondta a tanár, amikor Tamás kissé lihegve visszaért hozzá. A diák, akiben végre derengeni kezdett a gyanú, hogy valamilyen érthetetlen oknál fogva ma terhére van a tanárnak, elpirult. – Nem akarnám már zavarni professzor urat. – A tanár felhúzott vállal, mellére horgasztott fejfel magá elé nézett. – Tanuljon meg elfogadni, kedves barátom! – mondta mogorván.

Odahaza sem engedett fel. Lerúgta cipőjét, papucsba, rojtosodó ujjú, foszladozó házikabába bújt, s miután a cukorkás porcelándobozt vendége elé tette, íróállványa elé állt, melynek négyszögletes, sima lapját egy tölgyfából faragott, kiterjesztett szárnyú sas fogta, kétoldalt körmös lábával, felülről csőrével. Az állványra zöld ernyős állólámpa vetette fényét. Oldalt, a dupla széles ablakon át a havas Rózsadomb nézett be a szobába számtalan, a tiszta téli éjszakában sárgán csillanó lámpásával, fölötte a hosszú gerincű Sváb-hegy, melynek behavazott oldalát csak itt-ott borzolta fel egy-egy hosszán kigyózó lámpasor. A szoba másik három falát mennyezetig érő könyvespolcok védték meg a természet hatalmas kisugárzása ellen. A tanár, háttal az ablaknak, könyökével az állványra támaszkodva szóltanul nézegette a diákat.

– Kétféle öregség van – mondta egy idő múlva –, a keserű s a mosolygó öregség. A rajongók... öhöm... szinte kivétel nélkül a keserűt kapják osztályrészüln. Ez a vigalmi adójuk, melyet fiatalkori hejehujájuk után fizetnek. Vagy azt hiszi, kedves barátom, hogy büntetlenül lehet nagy eszményekért lelkesedni?

Tamás meglepetten nézett fel az ablak előtt álló hatalmas öregemberre, kinek feje körül vadul szikráztak a Rózsadomb lámpásai.

– Egyék csak tovább abból a cukorkából! – mondta a tanár. – Ne zavartassa magát azoktól a közhelyektől, melyek késő éjszaka egy fáradt öregembernek eszébe jutnak. Mindössze arra akartam a figyelmét felhívni, hogy a nagy eszményekkel bánni kell tudni. Csak azoknak a kezében érnek valamit, akik nem hisznek bennük.

Tamás lassan felállt. – Üljön vissza! – mondta a tanár. – Még nem végeztem. Még azt akarom közölni, hogy... öhöm... szeretem s félttem magát. Maga nem elég... öhöm... okos ahhoz, kedves barátom, hogy meg tudná magát védeni a rögeszméi ellen, s nem elég buta, hogy a jószerencsében bízhatnék.

– De professzor úr – kiáltotta Tamás fülig vörösödve –, ezek szerint professzor úr engem tényleg rajongónak tart! Ennyire félreismer? Maga vagyok a józanság, professzor úr, semmiféle csábkép, hamis illúzió nem tud megtéveszteni, esküszöm. Csak a rideg tényeket figyelem, s azok alapján alkotok véleményt.

– A nagy eszmények – mondta a tanár – nem elhanyagolható tényezők az emberiség fejlődésében. De használatukat éppúgy meg kell tanulni, mint egy pokolgép kezelését. Merem állítani, iskolában kellene taníttatni. Némi velünk született kézügyességre és leleményességre is szükség van természetesen, de ha ez is hiányzik, s az eszmények kezelésében való elméleti tudás sincs meg, akkor megölik az embert.

– S ettől félt engem professzor úr? – kérdezte a diák hitetlenül. – Attól, hogy rosszul ismerem a világot?

– Amilyen hasznosak olykor a nagy eszmények az emberiség történelmében, olyan károsak lehetnek az egyén életében – mondta a tanár sóhajtva. A diák megdöbbenve nézte: még nem hallotta sóhajtani. – De professzor úr, ön engem idealistának tart – mondta megrendülten. – Ilyen rosszul ismerném magamat?

– Lehet – mondta a tanár.

– Elképzelhetetlen – kiáltotta a diák, sápadtan a felindulástól.

A tanár rámosolygott. – Egyék abból a cukorkából! – mondta szelíden. – Már az előbb is azt akarta értésemre adni, hogy én ismerem magát rosszul. Az is meglehet. Nem bízom meg feltétlenül a magam ítéletében. Elképzelhetőnek tartom, hogy néha a fiatalabbnak van igaza velem szemben. De ahogy elnézem magát, kedves barátom, úgy látom, hogy maga az eleve kiszemelt áldozat, ahogy a könyvben meg van írva.

A diák önkéntelenül végignézett magán, erőtől duzzadó hatalmas testén, nagy lapáttenyerén, mely a benne dúló mondhatatlan csodálkozás és izgalom ellenére rezdületlenül feküdt az asztalon. A tanár ellépett az íróállványtól, s Tamás mögött elhaladva gyöngéden megsimogatta a fiú fejét. – Attól nem kell félnie, hogy neveltséges – mondta, miközben maga is leült az asztalhoz, kellő távolságba tolvaa a széket, hogy átvethesse egymáson két hosszú lábát. – Attól megóvja tekintetének hitelt érdemlő ártatlansága. Neveltséges figura csak én lehetnék kettőnk közül, ha például azzal áltatnám magamat, hogy mosolygó öregkorom van. Én ugyan sohasem tartoztam a rajongók szektájához...

– Ez bizonyos? – kérdezte a diák hirtelen kiegyenesedve ültében.

A tanár szemében kis huncut fény játszott. – Bizonyos – mondta, s nagy barázdás, összevissza rovátkolt arcával szelíden rámosolygott a fiúra.

– Olyan bizonyos benne, ugye, mint amilyen bizonyos vagyok én ugyanebben a tárgyban a magam személyét illetően?

– Úgy-úgy – mondta a tanár, s elnevette magát. – Olyan bizonyos. Fülön akar csipni, kedves barátom? Mi ketten ugyan sokban... öhöm... mondjuk egyben-másban hasonlítunk egymásra, de van egy lényeges különbség köztünk: a kor. A majd' negyven évvel több tapasztalat. A legdúsabb emberi képzelőerő sem érheti utol a tapasztalatot.

De meghamisíthatja, gondolta a diák. Nem mondta ki; most tanulni kívánt, nem vitatkozni. – Én sohasem hittem abban a maga által propagált rögeszmében – mondta a tanár –, hogy az emberek eredendően tisztességesek. S ennek ellenére igen megnyugtatónak, mi több, szórakoztatónak találtam az életet. S minél öregebb leszek, annál mulatságosabbnak.

De akkor miért maradt el a mosolygó öregkor, gondolta a diák tűhegynyi kaján-sággal. Ezt a kérdését sem mondta ki: a szemben ülő öregember, mellére hanyatló nagy kopasz fejével s félig behunyt szemével váratlanul valami homályos sejtelmet ébresztett benne arról, hogy ebben a késő éjjeli beszélgetésben nem csak róla van szó. – Tudom – mondta hirtelen újra felgerjedő izgalommal –, hogy az emberek nagy többségükben megszegik az erkölcsi parancsokat. De vajon ez ellenük bizonyít-e s nem inkább az erkölcsi rendszer tökéletlensége mellett?

– Könnyen meglehet – mondta a tanár.

– S vajon az a körülmény – folytatta a diák iskolás fiús modorában –, hogy az ember minden időben, a késői paleolit kőkorszakban, a steinheimi és swanscombe-i barlangokban való megjelenésétől kezdve mind a mai napig ragaszkodik valamilyen erkölcsi fikcióhoz, bármilyen durva is az, nem azt bizonyítja-e, hogy megvan benne a jó iránti törekvés? Még ha százszor megszegi is minden maga szabta törvényét, professzor úr! Maga az a körülmény, hogy kitalálta a hazugságot, azt bizonyítja, hogy ismeri az igazságot. A bűntudata azt, hogy tudomása van az erényről.

– Egyék cukorkát! – mondta a tanár.

– Nincs igazam? – kérdezte a diák egy idő múlva.

– Kevés magában az önismeret, kedves barátom – mondta a tanár.

A diák ennek az ellenkezőjéről volt meggyőződve, de nem vitatkozott.

– Tud-e például arról, hogy nem szerencsés kezű ember? – kérdezte a tanár, szelíd mosolyát rágyújtva a fiú arcára.

– Ebben aztán igazán téved – kiáltotta a diák hevesen. – Egy-egy kisebb balesettől eltekintve, amilyen minden ember életében tucatszám előfordul, minden dolgom sikerül. Szüleim megválasztásában nem lehettem volna szerencsésebb. Barátaim megválasztásában sem. Az emberek általában szeretnek.

A tanár helyet cseréltetett két egymáson átvett lábával, de Tamás ezt nem vette észre. – Szívesen segítségére vagyok önismerete gyarapításában – mondta. – Ha érdemesnek tartja a fáradságot.

– Professzor úr... – dadogta a diák.

– Akkor arra kérném – mondta a tanár –, hogy a következő napokban gondolkodjék el azon, hogy miért gyűlöli az apját.

A diák kővé meredve bámult a tanár arcába. – Hogy én gyűlölöm az apámat? – hebegte. – Én az apámat? De hát...

– Gondolkodjék el rajta! – mondta a tanár. – Vizontlátásra.

A diák nem bírt felkelni a helyéről.

– Kissé rosszul érzem magam – mondta a tanár –, azért küldöm el.

De Tamás mégsem mehetett el, mert a tanár mellével hirtelen nekidűlt az asztalnak, feje előrecsuklott, s arca egy pillanat alatt úgy elszürkült, mintha elájult volna. Lehet, hogy néhány pillanatig nem is volt eszméletnél, teste oldalt csúszott, s olyan súlyosan feszült neki a föléje hajló diák gyomrának, hogy ennek meg kellett feszítenie a lábát, hogy maga is fel ne dűljön. Levetköztette a hatalmas testű öregembert, s ágyba fektette. Nem lepődött meg a ruha és fehérnemű nagy méretein, a sajátja sem volt sokkal kisebb, a tanár cipőjét is bátran elviselhette volna. De amikor lehúzta róla az inget, csodálkozva látta, hogy fehér bőre még olyan feszes, ránctalan és sima, mint akár a sajátja, felsőteste szőrtelen, csak hatalmas melle közepén s hátul a farsigolyáknál kunyorodik néhány szál ősz szőr.

Kiss professzor szemlátomást szívesen engedte át testét a fiatalember nagy, gyöngéd, ügyetlen kezének, s mintha valamicskét még el is túlozta volna tehetetlenségét, hogy fiatal ápolója hosszabban kényeztesse. Egész idő alatt, míg ágyba nem fektette, a diák magán érezte a tanár néma tekintetét. Beszélni nem beszéltek egymással. Tamás az ágy melletti alacsony asztalkára készített egy pohár vizet, gyufát, cigarettát, hamutartót, s utána a tanár kívánságára, aki ezúttal sem szólalt meg, csak kinyújtott kezével mutatott az ajtó felé, felindultan, szótlánul kiment a szobából, az előszobában felvette télikabátját, s hazament.

(Folytatása következik.)

FIGYELŐ

IRODALOMÉRTELMEZÉS TERÜLETEN KÍVÜL

Pór Judit: *Lóháton Rómában* (Esszéek)
Sík Kiadó, 1996. 251 oldal, 750 Ft

I

Ez a könyv azt mutatja be nekünk, amit nem tudtunk Pór Juditról. Vagy nem tudtunk eléggé. Amit talán ő sem tudott magáról eléggé, csak napi kiadói munkája ritkultával, apránként fedezett föl s gyakorolhatott kedvére. Az értelmezőképeséget, a kritikai elhivatottságot. Alig néhány éve maradt a bizonyításra, a sorsvégeztet vakvéletlene (bocsánat a tanácstalan, többszörös logikátlanságért) úgy intézte, hogy műfordítói életművét kiteljesítse, saját nevében viszont már csak ennyit szólhasson.

A „csak ennyi” mégsem lekicsinylendő teljesítményre utal. Harminc tanulmányt olvashatunk kis híján kétszázötven oldalon. A legkorábbi írás 1981-ben jelent meg először, a legkésőbbi 1996-ban, már posztumusz közlésként. A kiadó, a szerkesztő előtt az a feladat állt, hogy válogatatlanul gyűjtse össze egy rendületlen, aprólékos műhelymunka írásos, publikált írássá érett dokumentumait: hiszen a kötetnek már valamennyi darabja megjelent, java része folyóiratokban, kisebb hányada többszerzős, oktató, ismeretterjesztő célzatú kötetekben. A könyv szövegközlése, helyesírása példás, sajtóhiba alig zavarja az olvasást (csak az utolsó helyen álló Kálnoky-fordításelemzés magyar [„hallatom” helyett: „hallom”] és francia [hagyjuk] szövegét rontja három-négy nyomdahiba), a papír, a tipográfia tetszetős. Ezeket az elemi tényeket minden könyvkritikának (újra) regisztrálnia kellene, mivel a pusztán olvasásra való, hálózatra rá nem kapcsolható szellemi és ipari termék előállítására olyannyira elsilányult, hogy állagát és megcsináltságát is szükséges méltatni vagy bírálni. Ma, az általános – és általános iskolai

– műveltségért gombnyomásra kezeskedő internet-galaxis kódében.

A címmel – LÓHÁTON RÓMÁBAN – magam nem vagyok meglepődve, figyelemfelkeltőnek ugyan megjárja, de inkább kuriózumokat vagy hangulatos tárcanovellákat sejtet, mint gondos, néhol aprólékos életmű- és verselemzéseket, földrajzilag pedig éppen nem Pór Judit valóságos irodalmi tájaira utal. A már eltávozott szerző utólagos szövegrendező munkáját persze nemigen vállalhatja át a kötet szerkesztője: ebből a tartózkodásból ered egy-két szó szerinti átfedés az esszék között, például A VITORLA-elemzés, valamint a VERSET FORDÍTUNK Lermontov-jellemzése szinte azonos. Ezenkívül nem látom át, miért éppen ebben a sorrendben következnek egymásra a tanulmányok. Mondjuk az egyetlen magyar irodalom- és művelődéstörténeti tárgyú WESSELÉNYI POLIXÉNÁVAL RÓMÁBAN lelkesen fölfedező és valóban esszészzerű szöveget miért a BOVARYNÉ alkalmibb ízű, pedagógiai jellegű és szintű vázlatos ismertetése követi, s miért csak ezután olvashatók a francia pályaképek, amelyekről messzire elszakadnak s csak az orosz blokk után sorakoznak a francia verselemzések. Sebaj, a művek keletkezéséről és első megjelenéséről gondos összeállítás tájékoztat.

A kötetben tehát pályaképek, valamint a műfordítás titkait feszegető, hol egyes szövegekben, hol általánosabb érvényű jelenségekhez kapcsolódó elmélkedések között jó néhány alkalmi írás található: elő- és utószavak, a folyóiratközlés igényeihez szabott lexikoncikkszerű költőbemutatók, tanító, ismeretterjesztő kiadványokba készült műelemzések. De vajon érdemes-e, jogos-e ilyenfajta pragmatikai szempontú műfaj-elhatárolással felosztani a könyv anyagát? Habár kétségtelenül érezhető mind hangütés- mind kidolgozásbeli különbség olyan írások között, mint mondjuk a derűs és kötetlen élménybeszámolót nyújtó Wesselényi Polixéna-tanulmány és az utószóként készült, ismertető funkciójú orosz szimbolistaköltő-portrék vagy akár

elemek és a még „elemibb” tájékoztatásra vállalkozó, a tanulóifjúságnak szánt kötetekben megjelent versértelmezések, a szerző lényegében ugyanannak a műfajnak a közegében mozog. Hadd nevezzem ezt most hevenyészve élményközlő műhelytanulmánynak vagy tényismertető olvasónaplónak; az „eszszé” megjelöléstől – mely végtére is egy hajszállal sem pontosabb, mint az imént rögtönzöttek – inkább tartózkodnék. Később talán kiderül, miért.

Annyi bizonyos, hogy a nyelv, az előadásmód közös valamennyi írásban. A természetes élőbeszéd (van ilyen? – mondjuk inkább: a belsőleg is művelt literátus értelmiségi élőbeszéd) megemelt szintje ez, találó, színes szóválasztással, hajlékony, olykor szövevényes, de mindenkor tisztázott mondat szerkesztéssel, amely a mindenféle rendű és rangú szólamosság, divat- és közhelyszerűség hiányával ékeskedik. Még sincs benne semmi tetszelgő eredetieskedés, kifejezésbeli kuriozitás, ami annál tiszteletreméltóbb, mivel a műfordításban, könyvkiadói szerkesztésben eltelt áldozatkész évtizedek után a későn megszólaló akarhatott volna nagyobb, meglepőbbet, hangzatosabbat szólni: nem így történt. Az élmények és ötletek föl-föltetsző sokasága ellenére arányos, izléses, a szónak úgyszólván etikai értelmet adva: „kimért” próza ez. Nem mintha nem találkoznánk a szövegekből kiragadható, magvas és szellemes megfogalmazásokkal is. Egy-két példa: „*Paul Léautaud, a lelkes temetőbogar*” (mert Gide haldoklásáról is följegyzéseket készített) (28.); „*a földbirtokosok jogainak medveotrombaságú védelmezője*” (Fet) (41.); „*lassú járású, nehéz súlyú úthenger-mű*” (a ZSIVAGO DOKTOR) (50.). A következő kettő kevésbé tetszik: „*a kölyök-kutya-bájú Majakovszkij*” (105.); „*Mintha egy gyönyörűen csiszolt kő esett volna le az író (Katajev) szívéből, egyenesen bele a világirodalomba*” (111.). Ezekben mintha a szépet ékesen és képiesen mondás vágya egy-egy pillanatra kibillentette volna az izlést szilárd uralkodói helyéből.

Ezen a fegyelmezett és ellenőrzött stilonon azért itt meg ott átcikáznak az adott írás közvetlen céljától, rendeltetésétől független gondolkodás, a felhalmozott és valóban tapasztalattá érett műveltség szabálytalanabb ugrásai: vélhető szerepüket még érinteni fogom.

Most még annyit, hogy a műfordító saját prózája élvezet és felüdülés nyelvhelyességi szempontból is (ami persze nyelvi tudatosságot jelent): a nyegle, pongyola, hol suta, hol körmönfontan kimódolt, kliséket és nyelvszokásokat majmoló, a divatszavak mellé divatmondattant is eszkábáló és azt szájról szájra továbbadó nyilvános politikai (és sajnos, értelmiségi) beszéd és írás jelenlegi rémuralmában szinte külön öröm, hogy ezt a nyelvi hagyományokhoz, az értelmes szabályokhoz igazodó, tökéletesen természetes prózát olvashatjuk. Csupán elvétve akad rögzült, ismétlődő modorosság a fogalmazásban: magam idegenkedem a kötőjeles halmozásoktól („*szürkülőni-uniformizálódni-gyanakodni*”, 61.; „*hagymakupolás-havas-udvarházas*”, 63.; „*részvétre-fájdalomra*”, 64.), vagy épp nem értem, minek kell annyiszor használni, a legkülönbözőbb elvont jelenségekre vonatkoztatva, a „*szexepil*”, „*szexepiles*” szót, szóalakot (pl. 63., 116., 130.).

Pór Judit az orosz és francia líra és próza-epika elsőrangú fordítója volt. Sajnos még olyan szélesebb körű ismertségre és elismertségre sem tett szert, amelyet az egyébként mostoha sorsú műfordítók rendjébe tartozó néhány pályatársa mégiscsak kivívott magának. Csak a ZSIVAGO megjelenésekor emlegették sűrűbben, akkor is inkább rosszízú – javarészt oktalan – bírálatok kíséretében. Ha a költő versfordítókra nem figyel eléggé a szakma, a hivatalosság vagy az úgynevezett (egyre kisebb) nagyközönség, akkor, valljuk be, még észrevétlenebbek maradnak azok a verset is fordítók, akik maguk vagy nem írnak költeményeket, vagy nem bocsátják nyilvánosság elé őket. Pedig ilyenek is voltak, vannak, s szerepük a jelek szerint, igen természetesen, nőni fog. Pór Judit pedig igazán nem állította előtérbe saját munkásságát, saját teljesítményeit. (A FRANCIA ROMANTIKA KÖLTŐI című Lyra Mundi-kötetet együtt szerkeszthettem vele. Okos gonddal figyelt a meglévő és a készitendő fordításokra, ő maga azonban egyetlen műre sem jelentette be igényét. Egy Vigny-vers fordítására kértem fel: A KÜRT eléggé hálátlan feladat, nem lehet csilogni benne; mégis milyen ízes, leleményes, egyszerre francia történelmet idéző és magyaros emlékeket fölillantó ez a munkája!)

A gyűjtemény híven tükrözi szerzőjének

érdeklődését. Tizenhárom írás szól két évszázad orosz irodalmáról (főként poézisáról), nyolc a francia irodalomból választja tárgyát, hat a műfordítással, illetőleg fordításokkal foglalkozik, három a magyar nyelvű irodalomhoz kapcsolódik. Osztályozásunk azonban ismét csak pontatlannak bizonyul, mint-hogy a szerző a hősről és szűkebb tárgyáról (Gide-ről, Tyutcevről, Katajevről, Bunyinről, Brodskijról, a RUSZLÁN ÉS LUDMILA, a „Tatjana-levél” fordításáról s a többiről) szóló fejtegetést minduntalan kibővíti, kiegészíti más irodalmakra, más korszakokra vonatkozó utalásokkal. Főként az író korabeli és a későbbi (mai) ízlést, műveltségi állapotot szembeesíti szívesen egymással, valamint a régiók (Kelet- és Nyugat-Európa, Oroszország és Európa vagy Amerika) eltérő történelmi közérzetét és tapasztalatát ütközteti. A szerény című INNEN-ONNAN CVETAJEVA MŰVEIBŐL megvilágító erejű közbevetéssel tesz érthetővé egy szociológiai különbséget, miután a költőnő apjának, egy falusi pap fiának tudósi pályáját méltatta: „(Oroszországban a falusi lelkes más, mint minálunk: felparaszta, többnyire nem művelt – sőt többnyire iszik is, feledésül, kétes helyzetében, amit több színes orosz szólás is tanúsít –, nincs tekintélye, mivel az egyház nem független a világi hatalomtól.)” (71.) Figyeljük csak meg, milyen sokrétű ismeret bújik meg a zárójelbe tett kis kitérőben: nyelvlélektani, nyelvszociológiai, de leginkább művelődéstörténeti tájékozottságra utal ez és sok más hasonló részlet, amelyből hivatásos értekezők hosszú és a kutatási területeket büszkén nevéken nevező oldalakat, egész tanulmányokat írhat volna. A művelődéstörténeti – vagy Pór Judit szavával: „*korcivilizációs*” (106.) – utalások, kitekintések mellett, az előbbieket lélektani vetületeként, valamennyi írás számol az olvasói ízlés tényeivel – nehezen megfogható tények ezek, hiszen alapjuk, az ízlés maga is bajosan rögzíthető, definiálható, történelmi nyomai (dokumentumai) is eléggé megbízhatatlanok. A szerző azonban gondosan és szívesen tér ki az egyes tárgyaló írók, művek, irányzatok fogadtatásának azokra a korszakaira is, amelyek a legnehezebben írhatók le: az egykorú és a mai recepció közé eső periódusokra. A három nagy költő, Rilke, Paszternak és Cvetajeva levelezéséről szóló és a legtöbb ízléstörténeti tanulással szolgáló tanulmányban például szereti ejti, hogy a nem irodalmár

magyar olvasóközönségnek az orosz irodalom iránt fölébredő hajdani rajongását is értelmezze. Két vonása is szembeötlik ebben a kis részletben (62–63.). Egyfelől ismét csak zárójelbe foglalt közbevetésként ismerteti gondolatait, másfelől nem feledkezik bele történeti anyagába, hanem kritikával szemléli; megmutatja, milyen eszményítő félreértések terhelték az orosz „*civilizációltan kultúra*” befogadását. Pór Judit tehát nem tárgyi, semleges mivoltukban látatja meg a műalkotásokat, noha vállalt feladata, írásainak alkalmisága valami effélére korlátozhatná, hanem szerző, mű és olvasó eleven kapcsolatának igyekszik szavakat adni. Az olvasói csoportokra, közösségekre való rendszeres utalásokon kívül pedig saját olvasói élményeit is belefoglalja vagy inkább belerejti a szövegbe.

Legfőbb élményeit az orosz irodalomtól kapta. A belső konfliktusokat hordozó, egyszerre hagyományörző és újító, életrsorkuban is megpróbáltatásokat elszenvedő művészek a legrokonszenvesebbek számára: az említettekén kívül még Tyutsev, Bunyin, Brodskij. És legfőképpen Mandelstam, akinek kitűnő írást szentelt, A KÖLTŐ ÉS A POLITIKÁ-T, amelyben a költő két Sztálin-ódáját boncolgatja. Olyan verseket ezúttal, amelyek inkább álcázzák, mint közlik az alkotói személyiséget. Pór Judit azonban igézetten és igézően emeli le a maszkot, kaparja le a festéket a két szövegről, és valamifajta nem szakosított pszichoanalitikus motívum- és stílus-elemzéssel hatol el a hiteles tartalmakig, a maradandó érvényű képekig, valamint a mélyrétegekbe rejtett ironikus jelentésekig. Olyan elemző érdeklődés tette képessé ennek a bravúros feladatnak a teljesítésére, amely mindenkor az alkotói én, a szerzői személyiség, a művet megformáló alkat és tapasztalás jelenlétét kereste a műben, a mű mögött, a mű eredeténél.

Életrajzi megközelítés? Mondhatjuk akár így is, bár pontosabb, ha alkatrájzoló, arcképfestő célzatúnak nevezjük Pór Judit szerzőre, műre összpontosító írásait. Mindenkor a tárgyalt költő sorsvonalát, karakterfejlődését igyekszik végigkövetni – élménytől a műig. Akár Pierre de Ronsard egyik utolsó szonettjéről szól, akár – mondjuk – a pályája elején álló Jurij Kuznyecovról, a versbeszéd, a motívumanyag, a metaforika és a ritmika pontos, avatott értelmezése alkat és sors egyszerű-

re lexikális és intuitív megismeréséből és ismertetéséből nő ki.

A szerző azonban szerencsére nem éri be izolált lélektani portrékkal: amennyire ragaszkodik (illetőleg az alkalmak és feladatok miatt ragaszkodnia is kell) az egyedítő, elkülönítő személyiségrajzhoz, annyira kiemeli és részletezi a közöset is: azt, amiben az alkotó egyszersmind követő, sőt másoló: a műfajok, költői és retorikai alakzatok és szólamok folyamatos hagyományát, a nyelv és a stílus (irányzat) meghatározó erejét. Még a mesterfokon ismert és értett orosz literatúrát sem szakítja ki világirodalmi összefüggéseiből. Előfordul ugyan, hogy az ő – miszticizmusra és misztifikálásra csöppet sem hajló – fejtegetései is megtehetnek egy bizonyos orosz jelleg hangulatképekbe oldódó, érzékenyült felsorolásaival (pl. 108–109.), legfontosabb megfigyeléseivel mégis a nyelvi értelmezés vezet el. Világosan rajzolódik ki elemző szavai nyomán az a termékeny kétértelműség, mondhatnánk: az a kettős kódolás, amelyet a Puskin és Brodskij életidejében egyaránt hatékony önkényuralom kényszerített rá az orosz költői nyelvre s ennek megfejtésére is. „A száműzetés az orosz élet anakronizmusa: az európai irodalmakban régen átvitt értelemben használatos ez az ókori szó” – írja, majd remekül mutat rá, hogy a Brodskij versében említett „világúégi kormányzóság... nem távoli, gyönyörűségesen borzongató orosz irodalmi élmény, hanem világúégi kormányzóság. De egyszersmind, természetesen, a reménytelenül művelt pusztalakónak többek közt az is, amit kockás plédes, kandallós angol kollégájának jelenthet ez a két szó”. (118., 120.) (A fentebbi jelzős szintagmát azért emeltem ki, hogy képviselje a szerző izésen és meggondolkodtatóan szellemes, mély tapasztalati humorral áthatott stílusfordulatait.)

Mindaz, amivel eddig igyekeztem ismertetni Pór Judit témáit, csak akkor érvényes, ha hozzárendeljük figyelmének állandó tárgyát, a műfordítást. Említettem, hogy szeret szembesíteni társadalmi állapotokat a kultúra szemszögéből. (Nem mondom le még két idevágó, fanyarul szellemes idézetről: Cvetajeva hányatott gyermekségéről ír, majd: „a francia-svájci zárdában, német intézetben – ő, és még egy kicsit a Sorbonne-on is: bizony, szerencsétlenség és szerencsétlenség közt is van különbség ...” [72.]; illetőleg Ronsard királyi igényekhez szabott eposzát említve megjegyzi: „Rosszked-

vűen fontolgatja [a költő] annak idején IX. Károly tanácsát – a király tanácsa parancs –, hogy inkább hendekaszillabában... írja a FRANKIÁSZ-t. No de micsoda király még ez a szegény, tüdőbajos, kelletlen gyilkos is! Gondoljuk el, ha Balassinak verstani tanácsokat adott volna Habsburg Miksa! Vagy éppen II. Szolimán.” [157.]) Mindennél többet mond azonban maga a nyelv, pontosabban a nyelvek érintkezése. Pór Judit még pusztán portréjellegű, műértelmező tanulmányainak is azok a heurisztikus pillanatai, amelyekben egy-egy fordítói telitalálatra, baklövésre mutat rá vagy éppen a mindenkori közvetítő képességein kívül eső, az analógiát lehetetlenné tevő objektív nyelvi különbségre emlékeztet. A BOVARYNÉ értelmezésekor a sajátos flaubert-i „költői költőietlenség” leglényegét vonja ki e mondatrészeletről: „valami édesség jött elő a fákból”, mivel hozzátesszi: „...a legegyszerűbb, legjelentéktelenebb, legköznapibb igét kellett használnia (s a fordítónak ezt kötelező megtartania), különben túlon túl édes lenne az édes”. (17.) Az eredeti szövegnek kulturális környezet adta, esztétikai feljavítását találjuk Cvetajeva híres, élettől búcsúzó sorában: „...Marina, Isten szolgálóleánya [Rab Zsuzsa fordítása] egyben arra is bizonyították, hogy néha a fordításnak is van előnye – a pravoszláv halott mindig Isten szolgája vagy szolgálója, és csak keresztneve van. Ez ott rutin, itt megrendítő.” (70.) Ugyanezt a vers mögött álló nyelvi és kulturális energiát példázza az orosz és a magyar „húsvét” szó összehasonlító magyarázata (77.).

Az egyes fordításelemzések még közvetlenebbül juttatják szóhoz a szerző ilyenmű, gazdag tapasztalatokra támaszkodó és megfontolt érvelésben kifejeződő érzékenységét. Az ANYEGIN-részletnek, az apollinaire-i ADIEU-BÚCSÚ-nak vagy épp a még merészebbül egy Kálnoky-vers francia változatának értékelésére vállalkozó tanulmány azt adja, ami évtizedek óta (Rónay György elvesztése óta ismét csak bántóan) hiányzik: méltányos és szigorú műfordítás-kritikát. Pór Judit ennek a ritka tevékenységnek annál is hivatottabb művelője volt (s lehetett volna tovább), mivel prózafordítóként is kiválóan bizonyult. Nem is mulasztja el, hogy újra meg újra ne figyelmeztessen a vers- és prózatolmácsolás buktatóinak (a művészi nyelvhasználatban gyökerező, tennem hozzá) rokonságára, bizonyos szerzőknél és stíluskorszakokban pedig majdnem-azonosságára. Jogosan.

A kötetbe foglalt írások zömének jellegét, hangnemét, de még terjedelmét is meghatározta az őket életre hívó alkalom, a tájékoztató, ismertető igény. Szembeötlő kivételeknek csupán a remekbe szabott és az imént leírt módszereket és felismeréseket általánosító fordításelméleti sorozat darabjai számítanak (VERSET FORDÍTUNK, MERT MILYEN A „MŰ” FORDÍTÓ? stb.). Az említett igény vagy néha korlátozó kényszer mégsem törli ki az írásokból az egyéni értékelés, egyáltalán az egyéni értékrend nyomait. Pór Judit láthatóan – a legláthatóbban a sajnos csak két mai magyar költőről szóló kritikájában – a tárgyak, dolgok, élmények, emlékek testies, érzéletes vagy épp érzékes megjelenítését tekintti a legfőbb költői kvalitásnak és a költői nyelv legmagasabb teljesítményének. Tekintni vagy érzni: hiszen értelmezései, a szükséges adatok, tudnivalók rögzítése közben vagy után, tulajdonképpen az olvasóban keltett emotív hatás lejegyzései. Egy példa arra, hogyan visszhangosítja sűrű szavakban, folyamatot, majdnem történetet magába foglaló mondatsorban ezt a (be)fogadó és fogékony rezonanciát: *„Az első részben, szokatlanul, kép képre zúdul, mind az emésztő szerelem metaforája... És a láz, a hamuhomok, a tapadó peplum, az egész vers forró, cserepes szájából ziháló szárazsító lélegzete megidézi az utolsó szóval kimondott szomjúságot. De még él a beteljesülés reménye...”* (Cvetajeva PHAEDRÁ-járól.) (80–81.) Egyik legihletettebb ismertető elemzését Hugo nagy verséről, AZ ALVÓ BOÁZ-ról írta (szép szavakkal adózva Nemes Nagy Ágnes páratlan fordítói teljesítményének): ebben különösképp rabul ejt az a hűséges követő módszer, amelynek révén az elsődleges olvasó, az elemző a szöveg minden, majd’ minden rezdülésére válaszol, s az olvasói érzékelések sorát mintegy folyamatos történeté tudja bővíteni, tanítva és magával ragadva a másodlagos olvasót, a tanulmányét is. De az olvasói érzékletektől vissza a költői szenzualitáshoz! Katajéről szólva *„érzékszervi emlékezet”*-ről beszél (110.), Baka István lírájában is az *„életöszön-anyagú biológiai életöröm”* jelenlétét emeli ki (142.). Valamilyest már egy kiterjesztett érvényű állásfoglalás felé haladva (vagyis: a recensens önkényének megfelelően egy következő összegzés felé terelve

idézeteinket): *„Amilyen naivok és múlt századiak lehetnek olykor egy költő elméletei, olyan megbízhatóak az érzékszervei és eredetiek az észleletei.”* (Paszternakról; 54. – Az én kiemeléseim.) Egészen más összefüggésben, a szovjet-orosz líra ún. *„apátlan nemzedék”*-éről szólva: *„...az »ideológia« pedig, a költészet hivatásáról, a forrásokról, a »ki-az-orosz-költő«-ről vallott nézetek többnyire inkább a teoretikus hajlamú egyéniségeknek, nem a költőknek fontosak...”* (128.).

Ami az első idézet ténymegállapítását illeti, azzal mindenestül egyetérthetünk. Elmélet és észlelet szembeállítása viszont már egybehangzik „teoretikus hajlam” és „költőség” kétesebb ellentétpárjával. Kiérezhető a kötet értékes szellemi anyagából az az elméletellenesség, amely régtől fogva beleivódott költőinknek, szépíróinknak az irodalomról való gondolkodásába és kritikai gyakorlatába, és amelyet csak megerősítettek, sőt látszólag csaknem igazoltak azok a korszakok, amelyekben némely „hivatásos” irodalomtörténész és -ítész, valamint egy-két esztétika-írásra is hajlamos bölcselő ideológiailag védett hadállásokból mintegy kisajátíthatta az elméleti beszédet, s fölöttébb művészetidegen praktikákat üzhetett vele. A másik oldalról persze föllépett az ellenhatás, nemegyszer lebecsülendő impresszionizmusnak, pusztá élményközlésnek, olvasónapló-írásnak bélyegezték az alkotók reflexív megnyilatkozásait. Legyen szabad érvelés nélkül kijelentem, ami könnyen belátható: a kölcsönös gyanakvás és elzárkózás mérhetetlenül sokat ártott a magyar irodalmi közmegértésnek, tapasztalatcsereinek. A marxista monopólium megszünte óta a helyzet csöppet sem javult: például a posztmodern elmélet ugyan közelíti, sőt végső soron azonosítja a primer és a szekunder irodalmi megnyilatkozást, csak hogy néhány képviselője olyan belterjes, ezoterikus fogalom- és kategóriarendszert használ és ad szájról szájra, amely ismét csak képes a – mondjuk így – szépírók elriasztására. Nagyon jól tudjuk persze, hogy az egész ellentét nemcsak káros, hanem szerencsésebb nemzeti irodalmakban úgyszólván ismeretlen is; az angol, amerikai, francia, német stb. költő – ha olyan az alkata – bátran teoretizál, de a szaktudományi értekezők is bőven hivatkoznak szépírói ön- és másrt értelmezésekre.

De miért bolygatom meg ezt az egész, igen

bonyolult *elméleti* (s persze történeti) kérdést egy olyan szerzőről szólva, aki mindenféle címkézhető csoportosuláson kívül dolgozott, s kései írásait föltehetőleg sokkal inkább műhelytanulmányoknak tekintette, mint tudományos rendszertani állásfoglalásoknak? Többek között azért, mert jó néhányszor nehezemre esett ez írások műfajának (vagy műfajainak) pusztá megnevezése: márpedig az ilyenfajta osztályozás minden kritikai ismeretén kutya kötelessége. Az persze korántsem csorbítja majd Pór Judit munkásságának értékét, ha ezt a magam elé kitűzött feladatot nem sikerül teljesítenem. Bizonyos jelzésekkel mégis próbálkozunk meg.

Az *esszé* műfajnévtől nem véletlenül húzódoztam (még ha a kötet alcíme ezzel a megnevezéssel él is). Előszőr: Pór Judit mindig *egyvalamiről* ír, tárgyához lelkiismeretesen ragaszkodik is. Ez a tárgy jórészt valamely meghatározott szöveg, amelyet be kell mutatni, végig kell vezetni rajta az olvasót. Ha költő, író a téma, akkor is az ismeretközlésen van a hangsúly, nem pedig az egyéni észleleteken, fölismeréseken. A beszélő nem érvényesíti olyan mértékben saját szemléletét, tulajdon felismeréseit, önnön egyéniségét, hogy az esszére jellemző kétpólusú jelleg – tárgy és az azon elmélkedő személyiség között – létrejön. Azaz csak nagyon szemérmesen, nyomokban jön létre. Nem véletlen, hogy idézeteim jó része is zárójeles közbevetés volt: se szeri, se száma eme stíluseljárás példáinak a kötetben. Bevallom, ezeket olvastam – vártam – a legnagyobb élvezettel. Ezek a sűrített digressziók azt a célt jelzik, amely felé Pór Judit önkifejezése tájékozódni kezdett, s amelyhez, idő hiányában, már nem juthatott közelebb. Ez a cél valóban az esszé: eszköze a saját – gondolattá érett – tapasztalatok érzelmileg is színező belekomponálása az ismertető okfejtésbe. Hogy Pór Judit mennyire a magas szintű esszé felé tartott, arról az a hajlama is tanúskodik, hogy ha nagyon elcsépelet, túlságosan közforgalmú fogalom akad útjába, akkor megáll, és szemügyre veszi. Végiggondolja, magának és magától igyekszik meghatározni – nem eredetieskedve, nem is okvetlenül szakszerűen, de mindenesetre saját egzisztenciális és intellektuális tapasztalatait mozgósítva. A *végiggondolásnak* mi csak egy-két állomását pillantjuk meg: s az útból is út-

keresés mozdulatai rajzolódnak ki előttünk. De milyen *ígéretesek* például a „provincializmus” szófogalmához illesztett kérdő mondatok (ugyancsak zárójelben), melyek meglepő módon a sajátosan orosz irodalmi provincializmusnak a didaktikussággal való azonosításába torkollnak: az érvelés okos, izgalmas, világos (114.).

Másodsor azért sem szívesen emlegetném esszékként a könyv írásait, mert csak igen bajosan tudnám hozzákötöni őket a magyar esszé nagy hagyományaihoz. Persze a műfaj legalább olyan képlékeny, és legalább annyira rábizza magát minden újszülött és megújító műre, mint például a regény: mégis kialakultak bizonyos típusai. Maga Pór Judit, noha szerényen egyszer sem nevezi meg mestereit – elvégre a tanítványi szerepbe való beállás is lehet póz, hivalkodás –, Nemes Nagy Ágnes említi meg itt-ott, igaz, inkább költőként hivatkozva rá. S csakugyan, az az eljárás, ahogyan Apollinaire BÚCSÚ-jának magyarázatát indítja, a „hanga” természeti képét (kezdőképét) életszerűen is és költői hagyományként is láttató erővel föl idézve, az Nemes Nagy Ágnes versértelmezéseinek egyetlen magból, gócpontból, első pillantásra akár lényegtelen elemből továbbvezető, következtető módszerére emlékeztet. Egy helyütt név szerinti méltatással találkozunk, igaz, csak egy mondat erejéig; mégpedig a németes értekezői bonyolultság bírálata után: „*Babits Mihály vagy Nemes Nagy Ágnes esszéit nem kisebbíti egyszerű nyelvük.*” (200.) Nem foglalkoznék ezzel az epizodikus kijelentéssel, ha nem egy irányzati csoportnak és értelmezőinek közös meggyőződése volna mindmáig, azóta, hogy Nemes Nagy Ágnes nagyszerű kései esszéisztikája kibontakozott. Az említett meggyőződés szerint A HEGYI KÖLTŐ szerzője az értekező prózában is – vagy talán csak abban igazán – Babitsot folytatja. Szerintem nem így áll a dolog. Nemes Nagy Ágnes nem vagy alig kapcsolódik Babits bölcséleti hangsúlyú értekező beszédéhez, filozófiatörténeti alapozottságú érvrendszerehez, melyek át- meg átjárják legfontosabb tanulmányait. Nem folytatja emezeknek *eszméket* rendszerező irányultságát sem: Nemes Nagy két „legszisztematikusabb”, „legelméletibb” tanulmányának nem véletlenül az a címe, hogy A KÖLTŐI KÉP ÉS A VERS MÉRTA-

NA. S hogy Babits esszényelve olyan egyszerű volna? Lukácsot meg németességet elítélő kritikája ide vagy oda, a JÁTÉKFILOZÓFIÁ-t, a MAGYAR IRODALOM című tanulmányát, az ÁGOSTON-t, a SZELLEMTÖRTÉNET-et vagy akár AZ ÍRÁSTUDÓK ÁRULÁSÁ-t ajánlatos kétszer-háromszor is elolvasni ahhoz, hogy fogalomhasználatukban is következetes gondolatmenetüket pontosan megértsük. Úgy vélem, Nemes Nagy irodalmi esszéesztikája, ha valakit, inkább Kosztolányit folytatja: nem a könnyű kézzel irt portrékritikák Kosztolányi-ját, hanem a szöveg-, műfaj- és nyelvvizsgáló esszék fölfedező erejű szerzőjét. Ezen nem változtat az sem, hogy az 1945 utáni évtizedek kimagasló költője jobban vonzódott Babits-hoz, mint Kosztolányihoz. (Még e nyilvánvaló vonzalom is árnyaltabban értelmezendő azóta, hogy posztumusz kiadásban megjelent '50-es évekbeli fiktív levele Babitshoz.)

Annyi bizonyos, hogy ez a gyűjtemény fájdalmasan szembesít azzal a lehangoló jelenséggel, amelyet az irodalomértelmezés kettészakadásának neveznek (à la „*kettészakadt irodalom*”). Akár esszé, akár nem, Pór Judit valamennyi írása érvényesen szól irodalmi művekről – miért hát, hogy a művekkel, az olvasókkal kommunikálhat, a mai szakmabeli irodalomtudomány interpretációs módjaival egyáltalán nem? Hogy szóba sem állnak, nem is állhatnak egymással? Könnyen észrevehető, hogy Pór Judit például a fiatal értekezőink számára is oly fontos Baka István költészetét úgy vizsgálja, hogy a versek „eseményeit”, magyarán szcenikáját követi végig, szerepverseiből is inkább az élménykincset, semmint a nyelvi, poétikai tanulságokat bontja ki, s Rakovszky Zsuzsa hasonló poétikájú HANGOK-ciklusáról is majdnem szépírói ihletettséggel beszél. De így is lehet. Az is könnyen észrevehető, hogy az olvasói átélést, impressziókat rögzítő (persze ezeket is óhatatlanul meg-, tehát átfogalmazó), koherens poétikai fogalomkészletben nem bizó leírás vagy valami lényegesen fog meg, vagy nagyot bukik – s félig ösztönösen teszi mindkettőt. Mihez kezdjek Kálnoky lírájának, illetve e líra hatásának illetően, akár csak vázlatos, képletes, kérdés formájú „meghatározásával”: „*A szerény és konok örökkévalóság száraz homokzizegése?*” (240.) Mennyivel érvényesebben fogalmaz néhány oldallal később: „*Kálnoky versmo-*

dorának egyik legjellemzőbb vonása ez, ahogyan az angolosan aláfogalmazó, tartózkodóan szenvtelen szavak egyszerre csak valami szörnyszerűen rossz közérzetbe torkollnak, fájdalmas ideghálóbba gabalyodnak.” (244.) Még ebben a mondatban is érezhető persze a lélektani (és pszichologizáló) kifejelet szóhasználatának és -fűzésének bizonyos lírizáló esetlegessége; annak a törekvésnek a nyomai derengenek föl, amelynek Pór Judit szerencsére csak ritkán enged: hogy az értelmező, értékelő ritkondás poétizált intenzitásával versenyre keljen a vizsgált művel. Kétségtelen továbbá, hogy a BOVARYNÉ-ről szóló mégoly szerény ismertetésnek is jobban meg kellene közelítenie a mű sokszorosan bonyolult jelentésszerkezetét, nem pedig megelégednie a pusztá jellemlírásokkal. Az is világosan kitetszik, hogy a szerző irányzati névadásai rendszerint távolról sem kapcsolódnak az úgynevezett szaktudományos terminusok jelentésköréhez: ha orosz „*klaszszikus-modernnek*”-et (116.) említ, ennek az alkalmi összetételnek semmi köze az igen elterjedt, újabb keletű művészet- és irodalomtörténeti kategóriához; s a „*romantikus*” jelzőt is kissé bőkezűen osztogatja. Csakhogy nemcsak a műalkotás, a (mindenfajta) értekező próza is megkívánja a neki megfelelő olvasásmódot. Aki e kötetben nem irodalomtörténeti (bölcselettörténeti stb.) rendszerezést és rendszerességet kér számon, annak váratlan ajándékként még ez a nem támasztott igénye is részben teljesülhet. Egyáltalán: műnek és olvasójának, valamint az eltérő olvasásmódotoknak ma sokat hangoztatott dialogikus-sága (és a befogadás történésjellege) nagyon is megvan ezekben a mindenkor menet közben is formálódó kritikai ismertetésekben – tudományos szakszókincs és érveléstechnika nélkül.

Élményközlő műhelytanulmányok, tényismertető olvasónapló: ilyenfajta hibrid elnevezésekkel illetem fentebb a gyűjtemény írásait. Azt hiszem, egy termékeny kettősséget mindenképp jeleznek még e rögtönzött fogalmak is: azt, hogy Pór Judit az írásra hívó alkalmi feladatszerűségnek, az ismeretterjesztő funkciónak a terében tulajdon olvasói énjének is helyet szorított. Ez az én impressziókban mutatkozik meg, mondtuk; s csakugyan, ha nem volna oly különös a feltetelezés, mintha az impresszionista kritiká-

nak egy feladathoz (és persze a műismertetések révén szöveghez, nyelviséghez) kötött újjáéledésére figyelhetnénk föl a könyv lapjain. Meglehet, e típus hagyományos neve ma nem, pontosabban ma sem hat épp elismerésként, én azonban igenis méltatásnak számom használatát: annyira üdvös, no meg élvezetes volna az Ignotusééhoz fogható impresszionista kritikaírás jelenléte mai irodalmi sajtónkban. Újrakezdeményeit talán hajlamosak lennénk az esszéírástól várni (amely ugyan napjainkra szintén eléggé el-sorvadt), de meglepetésünkre inkább a leg-szakszerűbb tudományosság fórumain akadhatunk szétszórt nyomaira. Mi másnak tekinthető némely szakfolyóiratban megjelenő műértelmezés, mint váratlan impressziók aprólékos lejegyzésének, mint az irodalmi szöveg jelkészetének felbontásából erőt merítő nyelvi (vagy inkább nyelvlélektani) szabad asszociálásnak? Azok, akik a mai irodalomtudományi beszédmódból hiányolják a személyesség jelenlétét, az eredetiség villanásait, bizvást mögéje nézhetnének néhány értekezés alibiteremtő szakterminológiájának. Mint ahogy az sem biztos, hogy a tudományosként bemutatkozó szöveg eleve valamiféle föltétlen tekintélyre, megfellebbezhetetlen általános érvényűsége tart számot, szemben az esszé (az eszme-futtatás) személyhez kötött közlésmódjával, gondolkodói szerénységével. Az utóbbiban is lehet ellentmondást nem tűrően fogalmazni, s mondjuk egy versről úgyszólván „a teljesség igényével” és a mindentudás hangsúlyaival beszélni; míg a szakirodalmi tanulmány nagyon is feltűnheteti szerzőjének individualitását, sőt szubjektivitását, ha másként nem, egy meghatározott fogalomkészlet és egy interpretatív módszer-tan (elmélet) jól látható, következetes alkalmazásával.

Egyébként talán akkor tudunk meg legtöbbet Pór Juditról, ha akaratlan önisméltléseire is fölfigyelünk; olyan *kiszólásokra*, amelyek egy-egy pillanatig nem annyira az éppen olvasott, azaz ismertett szerzőhöz, műhöz, mint inkább az olvasó lappangó, de meghatározó erejű élményeihez kapcsolódnak. Mindegyikünknek vannak olvasói rögeszméi: egész világtapasztalatunk múlhatatlanul összetapad bizonyos verssorokkal, prózarészletekkel vagy egész művekkel. Pór Juditnak

kedvencei közé tartozhatott Móricz ERDÉLY-e és Nemes Nagy Ágnes EGY PÁLYAUDVAR ÁT-ALAKÍTÁSA című prózaverse; az idő esztétikai látás- és alakításmódjára, a múlt vagy a jövő tömbszerű általánosságának tagolására csodálkozott rá e két nagyon különböző műben, két, tárgyukban egymástól is távol álló írásnak tanúsága szerint (21. és 121.). Az öreg nemesasszony ruhájának múltbéli divatjarmúltságát megragadni, megtartani képes regényrészlet, s csak a jövőben elkészülő pályaudvar megnyitására is már visszaemlékező költői beszéd maradandóan beépült egész olvasói tapasztalásába. Arra eszméltet rá ez a valószínűleg önkéntelen kettőzés, többszörözés, amire a kötet tudatosan kidolgozott gondolatsorai: olvasásmódunk, olvasói tapasztalatunk megalkotottságára.

Bárdos László

FARKAS ZSOLT: KUKORELLY ENDRE

Kalligram, Pozsony, 1996. 223 oldal, 570 Ft

A Kalligram sorozat eddig megjelent kötetei között sajátos helyet foglal el ez a monográfia mind a szerző, mind pedig az írói életmű szempontjából. Ami az utóbbit illeti, (az Esterházyé mellett) nyilvánvalóan ez az életmű a leglezáratlanabb. Emiatt azt is lehetne gondolni, hogy talán korai egy ilyen irodalomkritikusi vállalkozás, ám Kukorelly Endre költészetének ugyancsak páratlan folyamatossága és állandósága mégis szólhat amellett, hogy – a minden dolgok hiábavalóságáról megemlékező Prédikátort idézzem – elérkezett az „*ideje az aratásnak*”. Ami pedig a monográfiust illeti, aligha lehet eltekinteni attól, hogy egy olyan „gyilkos” kritikus munkájáról van szó, akinek munkái rendszeresen botránykövévé váltak a magyar irodalmi közélet szalonjainak. Balassa vagy Nádas „kíméletlen” kritikus azonban ezúttal nem veszi elő mérgezett nyílvezzőit, sőt mintha a „szerzőjére” talált volna Kukorelly Endrében, vagyis rátalált volna arra az irodalomra, amelyik il-

lik saját előfeltevéseihez, amelyet pusztán „leírni”, „affirmálnia” kell. Egyesek bizonyára megkönnyebbülten sóhajtának fel ezen – elvégre elmaradt a kivégzés –, mások ugyanilyen joggal inkább arra gondolhatnának, hogy persze akkor uncsi az egész, hiszen a Farkas-műveknek éppenséggel a sava-borsa fog hiányozni: a sziporkázó humor, a veséző éleslátás és a szarkazmus. Ezzel szemben marad egy „posztmodern” ideológia, egy nagyon is ideologikus és körülbástyázott, pontos fogalmi keretek közé szorított, nagyon is elvi „találkozás”.

Mondanom sem kell, hogy a magam részéről egyik fanyalgással sem értek egyet. Sőt, előrebocsátva recenzióm fációját, arra (az első hallásra különös) következtetésre jutottam, hogy a szerző nagyon is méltánylandó kritikai tevékenysége abban a tekintetben is egyenletes, hogy monográfiája jószerével ugyanazokat az erényeket és gyengéket mutatja meg, mint a kritikái. Visszatekintve a kritikákra: fontos sajátosságuk a rendkívül aprólékos „nyelvi” kritika, azoknak a fordulatoknak a felfedése, ahol a szerző – úgy mond – „elszólja” magát, s kilép belőle a régi „metafizikus”, az univerzalista, az ideológus, esetenként a sztálinista vagy a „fasiszta”. S a nyelv – tudjuk – valóban sosem ártatlan. Farkas Zsolt rendkívül pontosan veszi észre a nyelvi fordulatokban megmutatkozó írói karakterek gyengéit, azokat a végiggondolatlanságokat, közhelyeket, alapvető gondolkodói sajátosságokat, ahol a baj van. Úgy gondolom, hogy a nem apologetikus beállítottságú, nyitott olvasókat egyaránt szórakoztatják és elgondolkodásra készítenek ilyesféle megfigyelései. Ám ezután jön a bökkenő: a kritikus nem tudja időben leállítani magát, túlírja észrevételeit, s ezzel mintegy átesik a ló másik oldalára: az, ami egy bizonyos pontig találó és szemléletes volt, egyre általánosabb lesz, és mert már mindenben kimutattuk, egyre inkább elveszíti a körvonalait. Az, ami fontosnak tűnt, s a vizsgált életmű alapsajátosságaira világított rá, elkezd öncélúvá válni, s a kritikai tevékenység átvált erőfitogtatásba. A végén pedig oda lyukadunk ki, hogy nem letünk semmivel sem okosabbak, mert vajon kinek a munkáját nem lehetne hasonlóképpen ízekre szedni? Az olvasó úgy érezheti, hogy a túlhajtás révén az, ami kezdetben iz-

galmas és szórakoztató volt, végül önbizonygatásba és tudálékosságba fullad. A Farkas-kritikáknak ugyanezt a kettősségét vélem felfedezni a Kukorelly-monográfiában. A mű kezdetben rendkívül frissnek tűnik, az olvasó élvezettel merülhet el a megfigyelésekben, a szellemes fordulatok és lábjegyzetek új tudományos stílust ígérnek a hagyományos irodalomtudomány porosságával szemben. S a mű ezután is megmarad alaposnak, részmegfigyeléseiben rugogó, erudítív, szellemes, ám végül nem jut túl egy bizonyos irányzatosságon: a posztmodern szöveg alapvető jellegzetességeinek olyasfajta bemutatásán, amelynek során a költő Kukorelly jószerével az „állatorvosi ló” szerepét tölti be. Persze a szerző nem is tehet mást, hiszen számára nem létezik olyan kategóriák, mint például: „mű”, vagy egységes, szervezett értelem-összefüggéssel rendelkező „versciklus”, vagy netán „változás” vagy „irányváltás” egy „pályán”. Nincsenek értékelő kategóriái, idegenkedne attól is, hogy csúcspontokat vagy kevésbé megoldott, kevésbé sikerült alkotásokat különítsen el. Gondolkodásmódja deklaráltan „tautologikus”, s ez arra készíti, hogy az életmű minden „klasszikus”, hagyományos jellegét, az olyasmit, mint „vers”, „kötet”, „téma”, „hangnem”, „pátosz” stb. egyszerűen csupán az előbbi (a p. m. „diskurzus”) paradox elemének, beépített belső ellentétének tekintse. Ennek következtében a kötet inkább felduzzasztott esszének tűnik, mely színvonal ellenére sem tölti be azt a szerepet, amit – úgy vélem – a sorozat célul tűzött ki: nem „készít mérleget” Kukorelly munkásságáról.

Részletes kiritikai áttekintés nem célolok, s a szerzővel nem érdemes vitáznom azon a szinten, hogy mennyiben olvasom én másként Kukorellyt. Hiszen az ő felfogása szerint is természetes, hogy én másként olvashatom az egyes szövegeket. Ezért csak néhány olyan példát említek, amelyek érzékeltetik, hogy a szerző bizony néha „banálisan” olvas. Az első az „öngyógyítás” problémájával függ össze. Farkas Zsolt a pszichoanalízis közhelyeként idézi, hogy az írás maga is öngyógyító folyamat, szabadulás attól, amit az író ember kibeszél. S hozzáteszi: az ilyesfajta kibeszélő költészet a gyógyítást egyszersmind átadja, „továbbadja a gyógyít” az olvasónak (55.). Konkrétan az EGY GYÓGYNÖVÉNY-KERT című

kötetről van szó, amelyek ars poeticáját a címadó vers foglalja össze. Nem akarok én is a banalitás hibájába esni, s azzal példálózni, hogy mennyire rácsófol a költészet e lehetőségére József Attila vagy Hölderlin esete. Inkább megmaradok annál a jól dokumentálható állításnál, hogy az utóbbi kései korszakában valóban olyan költészet lehetőségét kereste, mely nemcsak „tanít”, hanem „gyógyít” és „megment”. Véleményem szerint Kukorelly Hölderlin-szindrómájához tartozik az is, hogy egy ilyesfajta költészeti lehetőségnek feszül neki, mondhatni ellenerőként a GYÓGYNÖVÉNY-KERT-ben, önmagán mutatva be, hogy a versszöveg egyik elvárásnak sem felel meg, noha mindez ott lebeg a horizontján. Nem tehet mást, mint hogy feloldja ezeket az elvárásokat egy körforgásban, egy (nyelv)játékban: „*Ő felfelé néz, a szélben a pára / kicsit fölszáll, hogy megint / lecsapódjon.*”

Hasonló ellenvetésem vannak a „deizmus” kérdéséhez is (115.). A kérdés – véleményem szerint – ugyanis nem az, hogy vajon deista, apokrif vagy panteista-e Kukorelly „Isten-képe”, hanem az, hogy miért foglalkoztatják olyan költői szövegek (Pilinszky, Hölderlin), amelyek egyfajta „misztikus” jelenlétet, parusiát sugallnak? Vajon nem azért-e, kérdem, hogy ennek nekifeszülhessen mindaz, amit „blaszfémnak”, „lázádnak” vélhetünk Kukorelly költészetében, hogy a versbeszéd fölmutassa – mint Farkas ebben a vonatkozásban helyesen jegyzi meg – azt a „gyűlöletet”, ami bennünk ellene beszél minden magasabb hangnak?

Ezek a kételyeim, olvasati korrekcióim meghatározott irányba mutatnak, hogy ti. Kukorelly költészete sokkal kétségbeesettebb, mint amilyennek monográfiája bemutatja, és erőteljesen tart egy sajátos krízis felé, amit fontos észrevennünk. *Idézet és* (ugyancsak elidegenített) versbeszéd feszültsége, paradoxája ugyanis talán éppen a most készülő Hölderlin-ciklusban vált a lehető legkiélezettebbé. A végletekig feszített paradoxaiak azonban – mint éppen Hölderlin költészete példázza – hajlamosak a tautológiákra való széthullásra, egy toronyköltészet epigonizmusában való feloldódásra, s ez Kukorelly Endre írói munkásságát is veszélyezteti.

Kocziszkó Éva

CRITICUS FABER

*Angyalosi Gergely: A költő hét bordája
Latin Betűk, Debrecen, 1996. 409 oldal, 835 Ft*

Nehéz ebben az összegabalyodott irodalmi világban elfogulatlan kritikát írni, s meglehet, nem is kell, de mivel én most az elfogulatlanság dicséretét szeretném zengeni, talán nem árt, ha előrebocsátom ezt, egyben elismerve, hogy talán a magam elfogulatlanságához is fér némi kétely. Angyalosi Gergely kemény és tiszta hangú kritikus, talán a legtisztább és legkeményebb a maiak között, s noha ebből a válogatott kötetből éppen a szenvedő bálványrombolástól mentes, de mégiscsak bálványromboló kritikák – például a Kunderáról vagy a kortárs magyar szerzőkről írottak – maradtak ki (ezt sajnálom is egy kicsit), azért a könyv egésze számomra mégiscsak a világosság és a kritikai racionalitás (az így értett elfogulatlanság) következetes igényéről szól, ennek lehetőségeiről, nyelveiről és korlátairól.

Ugyanakkor a könyv egy igen tanulságos történetet is bemutat. Nem annyira egy kritikus fejlődéstörténetét, mint a szerző ígéri szerényen a könyv bevezetőjében, hiszen, véleményem szerint, Angyalosit a nyolcvanas évek elején keletkezett írások éppolyan érett kritikusnak mutatják, mint a tíz évvel későbbiek, mint inkább a kritikusai tájékozódás, a kritikus nyelvek történetét – a személyes igények és választások, a helyi hagyományok, a kordivatok és az elméleti vonzódások egymásbajátzásából kialakuló kritikus személyiség történetét. Meglehetősen méltánytalan és kissé félrevezető, ha egy ilyen kötetet dokumentumként olvasunk – noha, mint minden írásmű, személyes és ezen keresztül kordokumentum is –, de egy pillanatra azért engedni lehet a kísértésnek: az én szememben ugyanis azoknak a vonzódásoknak és választásoknak a története, amelyek ezekből az írásokból kirajzolódnak, a lehető legrokonszenvesebb példája annak a kétlakiságnak, amely manapság afféle vagy-vagyként merül fel az irodalmi vitákban. A kritikus két úr szolgálja – elvben éppolyan közel áll hozzá az irodalmi élvezet és az úgynevezett naiv (vagyis irodalomelméleti tudatossággal kevésbé felvértezett) olvasó, a maga történelmi-társadalmi vi-

lágával együtt, mint a szenvtelen, inkább irodalomtörténeti vagy poétikai mércével mérő tudós, s az az elméleti keret és tudományos normarendszer, amely az utóbbi vizsgálódásait irányítja. Angyalosi nem beszél a kritikusi szerepnek erről a kínos behatárolatlanságáról, a nehezen összeegyeztethető elvárások és normák kuszaságáról, a lojalitás örökös konfliktusairól (író? olvasó? irodalomtörténet? tudományos vagy filozófiai irányzat? eszményi irodalom? mihez legyenek hű? kit akarjak megérteni? mit akarjak megváltoztatni?), de a könyve – mint minden jelentős kritikusi teljesítmény – a gyakorlatban, ha nem is dogmatikus szigorral vagy a végérvényesség igényével, megválaszolja ezeket a kérdéseket.

A KÖLTŐ HÉT BORDÁJA meglehetősen mechanikusan tagolódik négy részre: prózapoétika (elemzések és elméletek), verselemzések, irodalomtörténeti jellegű írások, filozófiai írások; ez a tagolás a hagyományos műfaji kategóriák szerény elfogadásán túl nem sokat mond azokról a bizonyos válaszokról, amelyeknek én most nyomukba szeretnék eredni: Angyalosi nem akarja fitogtatni a maga kritikusi eredetiségét vagy „módszerét”, egyszerűen tanulmányokat kínál nekünk olvasásra. Mégis nyilvánvaló, miféle elméleti és nyelvi térben mozog az a szerző, akinek tanulmányait olvasgatjuk: egyfelől az irodalomelmélet francia strukturalista változata, főként Tzvetan Todorov és Gérard Genette, másfelől pedig az irodalomtörténet a legfontosabb értelmezési kerete. Ez annyit jelent, hogy Angyalosi – mint a BEVEZETŐ-ben maga is mondja – tágabban fogja és fogta fel a kritikusi feladatát, mint azt, főként a nyolcvanas évek végéig, szokás volt: a maga kemény, tiszta és szerény módján az elsők között, már a nyolcvanas évek elején tudatosítani és használni kezdte a (nem marxista) irodalomelméleti belátásokat az elemzésekben; az ő kritikusi lojalitása nem annyira az olvasónak vagy az írónak, mint inkább az elméleti igényességnek és tudatosságnak szól. A kötet leghosszabb és legátfogóbb írása éppen a választott elméleti tradíciót elemzi – a francia prózapoétikai iskolát –, de jellemző módon nem beharangozásként, manifesztumként vagy próféciaként, mintegy előrebocsátva az elméleti megalapozást, hanem *utólag*, kritikus összefoglalásként: A PRÓZA POÉTIKÁJA című írás 1993-ban szü-

letett, amikor Angyalosi a kötet tanúsága szerint már csaknem tíz éve következetesen erre az elméleti hagyományra támaszkodott a maga elemzéseiben – ide tartozik például kedvenceim közül a NARRATIVITÁS ÉS VALÓSZERŰSÉG című tanulmány, amely Füst Milán regényét, A FELESÉGEM TÖRTÉNETÉ-t elemzi a motiváció prózapoétikai kategóriájának szempontjából (1985), vagy A KÖLTŐI SZUBJEKTUM VÁLTOZATAI JÓZSEF ATTILA LÍRÁJÁBAN (Angyalosira jellemzően tárgyyszerű és száraz) címet viselő tanulmány (1985), amelynek kérdésfelvetését bravúrosnak találom: egy megváltozott eszmetörténeti helyzetből, „*a karteziánus szubjektum decentralizálódása*” néven ismeretes s eredetileg szintén a francia strukturalizmushoz kötődő belátásból indítva olvassa újra József Attila verseit, és értelmezi át az ott megjelenő énképet. A PRÓZA POÉTIKÁJA kiváló tanulmány: elemzi az elméleti iskola állításait és korlátait, felvillantja az eszmetörténeti közeget, világos, könnyed és kritikus, mintapéldája annak, hogyan lehet elegánsan és tanulságosan, mégis erőszak nélkül összefoglalóan bemutatni egy elméleti iskolát.

Angyalosi tehát nyilvánvalóan elméletpárti kritikus, de, és ezt különösen becsülendőnek látom, tökéletesen tisztában van az elmélet határaival: elsősorban azzal, hogy az irodalomelméleti keret nem magyarázza az olvasás élményét, sőt adott esetben teljesen és szándékosan megkerüli. Nem vezet tehát kritikus, olvasó és teoretikus olyasfajta katartikus összeolvadásához, amely valamiféle magasabb szintézisben fogná össze az irodalom nevezetű kulturális jelenség sokszereplős, soktényezős folyamatát, s nem is tekinthető az olvasás eszményi formájának. Angyalosi írásai elsősorban elemzési szempontokat vetnek fel és visznek végig, nem kínálnak teljes olvasatot vagy szuggesztív értelmezést: megállnak azon a ponton, amelyen túl az elméleti nyelv már nem nyújt belátásokat, sőt egyenesen azzal fenyeget, hogy eltünteti, önmagával helyettesíti az irodalmi anyagot, esetleg neofita buzgalommal vagy prófétai önelégültséggel önmagát kéri számon a művön (például „anakronisztikusnak”, „retrográdnak” vagy „naivnak” bélyegez egy irodalmi művet, ha az nem mutat fel megfelelő mennyiségű énelhasonulást vagy disszeminációt, esetleg túlzottan ragaszkodik bizonyos

kulturális értékekhez és ábrázolási technikákhoz). Angyalosi tehát analitikus eszközként s nem hittételként vagy történetfilozófiaként használja az irodalomelméletet, ez pedig annyit jelent, hogy a mű mindig *kilóg* az elmélet alól, az elmélet pedig mindig *elvdlik* a műtől: az elméleti megértés azokhoz szól, akik az elmélet fényében akarják érteni-értelmezni a művet, akik arra a fajta intellektuális örömmre vágnak, amelyet egy jól megcsinált szerkezet egyes működési elveinek feltárása szerez. Az elemzési eszköztár ilyen tisztán tartása, a lemondás a teljességről nem magától értetődő, különösen nem a magyar elemző hagyományban: hogy Angyalosi is kiküzdötte, megalkotta magának ezt a paradox módon szerény szerepet, jól mutatja, hogy a kötet két legkorábbi műelemzése, a József Attilát Kosztolányival összevető tanulmány (AZ ISTENEK ELLEN, „KÖNNYŰ, FEHÉR RUHÁBAN” – 1982) és a Pilinszky-elemzés (A MEGHATÁROZÁS AGÓNIAJA – PILINSZKY JÁNOS: KÖLTEMÉNY, 1981) még sokkal teljesebb, végsőbb értelmezésre törekszik, meg kívánja fejteni a verset, fel kívánja tárni a mű kínálta tanulságot.

Ez a kritikus visszahúzóds nem pusztán rokonszenvesen mértéktartó kritikus alkatra vall, s nem is egyszerűen elköteleződésre, a tudomány normái iránti lojalításra, hanem valóban eszmetörténeti jelentőségű tény, még ha azt nem akarnám is állítani, hogy a korszellem éppen Angyalosi Gergely testében jelent meg közöttünk. A módszertani tudatosság magas fokára utal ugyanis, s ez nem pusztán a szellemi igényesség terméke, hanem azon erőteljes reflexivitásé is, amely a hatvanas évek végének ideológiai kiábrándulásait megemésztő szellemi mozgalmak javára jellemző – ezt pedig abban foglalhatnánk össze, hogy semmiféle elmélet nem mindenható, és semmiféle elmélet nem tarthat jóhiszeműen igényt sem kizárólagosságra, sem az ideológiapótlék szerepére. Amikor Angyalosi e könyvbéli „fejlődéstörténet” szerint 1991–1992 táján, hogy úgy mondjam, „eljut” Derridához és a dekonstrukcióhoz, abban nem a lehengerlő divathullám hatását látom, hanem ennek a kíméletlen reflexivitásnak az igényét – még ha magam nem gondolom is, hogy Derrida bármilyen értelemben megváltotta volna az irodalomelméletet vagy a filo-

zofíát, vagy hogy a dekonstrukció e reflexivitásigény egyetlen lehetséges betetőzése volna. A reflexivitásigénynek az a formája, amelyet Angyalosi alakított ki a maga írásaiban, s amely egyébként nem próbálja imitálni Derrida stílusát, sokkal járhatóbb és rokonszenvesebb útnak tetszik nekem, mint az önmagát folytonosan kommentáló, visszavonó, felfüggesztő posztmodern vagy posztstrukturalista szöveg: kijelöli az általa alkalmazott fogalomkészlet korlátait és érvényességi körét, de nem vonja vissza, nem maszatolja el a saját kérdésfelvetését. Az általa használt elméletet az irodalmi anyagon teszteli, ha kell, így állapítja meg sikerét vagy kudarcát, metafizikai előfeltevéseinek beható vizsgálatát viszont a specifikusan ennek szentelt tanulmányokra hagyja: eszközhasználó kritikus, criticus faber.

Így aztán minden műfajban megőrizheti a maga éthoszához illő tiszta, világos, elsősorban racionális s csak másodsorban érzéketlen vagy szuggesztív elemző nyelvet és ezzel az elfogulatlanság lehetőségét is. Angyalosi elfogulatlansága ugyanis nem szenvtelenség vagy semlegesség, hanem inkább az a fajta kritikai racionalitás, amely nem ismer sem előzetes tabukat, sem univerzális megoldásokat, és örökösen kész a kemény kritikára, de ezt nem sajátos műfajnak tekinti – erre utaltam fentebb „bálványdöntögetés” címén –, hanem a valamiről való gondolkodás szükségszerű velejárójának. Az elfogulatlanság méltányosságot is jelent, s ezt én egy jelentős kritikus legfontosabb tulajdonságának tartom, még ha nehéz volna is megmondani, pontosan *mennyi* méltányosság kívánatos.

A kötet irodalomtörténeti írásait ez az elfogulatlanság, a méltányosság és a szakmai eszközök tisztán tartásának igénye teszi olyan hallatlanul vonzóvá: a négy kritikátörténeti-eszmetörténeti írás (KRITIKAI TÖREKVÉSEK A NYUGAT VONZÁSKÖRÉBEN; KARINTHY FRIGYES KRITIKAI ELVRENDSZERE; BALÁZS BÉLA: NAPLÓ – BALÁZS BÉLA LEVELEI LUKÁCS GYÖRGYHÖZ; VAN-E KÉTFÉLE SZABADSÁG? (KASSÁK LAJOS ÉS LUKÁCS GYÖRGY VISZONYA) nem a filológiai és nem az elméleti kritika, hanem a tolerancia jegyében született. Angyalosi óvatosan-szépen kibogozza a magától olyannyira eltérő alkatú kritikusok és gon-

dolkodók elveit és választásait, Szilasi Vilmos neoklasszicizmusát, Ignotus impresszionizmusát, Karinthy klasszicizáló humanizmusát, Lukács vallásos-spekulatív vízióit, amelyek meglehetősen esztétikai érzéketlenséggel tárultak, és bemutatja ezek játékterét, belső lehetőségeit és vakfoltjait. Noha a történetiség, a távolság minden bizonnyal kedvez annak, amit méltányosságnak neveztem, ez utóbbi mégsem azonos a történelmi relativizmussal (s általában semmiféle relativizmussal): azt hiszem, Angyalosi méltányossága nem bizonytalanságból vagy fatalizmusból ered, hanem abból, hogy látja még a kritikai racionalitás és az elméleti reflexivitás korlátait is – ott van ez a korlát, ahol a másik álláspont belegyökerezik a világba, személyes értékekkel és választásokkal fonódik össze, amelyek jelentőségét semmiféle kritika nem tudja megsemmisíteni, s amelyek csak az érdeklődő tisztelet, a méltányos értelmezés, a kíváncsi tolerancia előtt nyílnak meg.

A kötet utolsó részébe Angyalosi filozófiai tárgyú írásaiból gyűjtött össze néhányat, s talán ez az egyetlen rész, ahol nem volt elég szigorú önmagához: két apologetikus Derrida-írást is felvett (A FELELŐSSÉG TITKA – A TITOK MINT FELELŐSSÉG; DERRIDA ÖNMAGÁRÓL, A TITOKRÓL ÉS AZ IRODALOMRÓL), amelyek véleményem szerint nem érik el a keménységnek és a tisztaságnak, az elfogulatlanságnak és a kritikai racionalitásnak azt a szintjét, amely a kötet többi írásának jellegét és vonzerejét adja, s ráadásul belepottyannak abba a gödörbe, amelyet a Derrida-értelmezők nehezen tudnak elkerülni; miközben ugyanis Angyalosi a közvetítés nemes szándékával elemeséli, mit mondott Derrida ezen vagy azon az előadáson, éppen mert nem annyira racionálisan értelmezi, mint inkább egyes kijelentéseit átfordítja saját tiszta, racionális nyelvére, meg is fosztja a Derrida-féle mágiát a maga varázsától: ez a sejtető-hitető-magával ragadó terápiás filozofálás így furcsán címkézett trivialitások zavaros halmazának tűnik. A Derrida-apológia kényszeréért azonban kárpótolja az embert az Orbán Jolán Derrida-könyvéről írott nagyszerű recenzió, amely a recenzeált könyv mellett a legjobb magyar nyelvű tanulmány Derridáról, s példaadó abban is, hogy tökéletes középutat talál a Derrida-rajongók és a Derrida-gyűlölők egyfor-

mán abszurd és elfogult értelmezési stílusa között. De noha Angyalosi a filozófiai írásokban sem adja fel az elfogulatlanság és a kritikus méltányosság igényét, e területen kevésbé birtokolja a *homo faber* magabiztosságát, s ez nem kedvez a kritikai világosságnak és erőnek: a két Foucault-tanulmány („AZ EMBER DERŰS HALÁLA” – MICHEL FOUCAULT EPISZTEMOLOGIÁJÁRÓL; A ROPPANT KARAVÁN – MICHEL FOUCAULT: FELÜGYELET ÉS BŰNTÉTÉS) is jórészt megelégszik azzal, hogy ismereteti Foucault elképzeléseit, s csak helyenként kommentálja őket, talán mert nincs olyan eszközként kezelhető elméleti keret – Foucault esetében nem is könnyű ilyen találni –, amely elrugaskodási pontként szolgálhatna a kritikus méltatás számára, s így a méltányosságot világosan elkülönítené az apológiától vagy a pusztá ismertetéstől. De azért mégis a második Foucault-tanulmányban találtam azt a mondatot, amely oly pontosan mutatja az Angyalosi-féle toleranciát s megközelítésének erényeit – mint mondja, Foucault „igazságai túlzó természetűek”, míg „a szerény vagy mérsékelt igazságok kimondójának” inkább Raymond Aron lehet a példája (akiről szintén szól egy írás e részben). Ennek mintájára azt is mondhatnánk, hogy Angyalosi Gergely a kritikus és méltányos igazságok kimondója, öntudatos *criticus faber* és toleráns gondolkodó.

Babarczy Eszter

A SAJÁT KÉT SZEMŰKEL

Paul Hollander: *Politikai zarándokok. Nyugati értelmiségiek utazásai a Szovjetunióba, Kínába és Kubába, 1928–1978*
 Fordította Nádai Judit és Lukács Katalin
Cserépfalvi, é. n. [1996.] 372 oldal, 920 Ft

Örkény egyik novellájában nyugati és magyar értelmiségiek beszélgetését abban a tömör formulában foglalja össze, hogy az előbbiek dicsérik a rendszerből, amit láttak, az utóbbiak pedig szidják a rendszerből, amit az előbbiek nem láttak. Ismerős? Az idősebb és középgenerációs magyarországi értelmiségiek

(ha beszéltek nyelveket) gyakran kerülhettek hasonló szituációba a korábbi évtizedekben. S az még a jobbik eset volt, ha a vendégek csak olyanokat mondtak, hogy „igen, de önöknél legalább nincs munkanélküliség, tudja, milyen nagy probléma ez nálunk?”; rosszabb esetben ilyeneket hallhattunk vissza: „Önöknél legalább nincs elidegenedettség, kiüresedettség és atomizáltság, amely a fogyasztói társadalmakat jellemzi” stb. stb. Igaz, az ilyen nyugati értelmiségiek az utóbbi évtizedekben valószínűleg nem Magyarországra látogattak inspirációért. Hogy hová, s ott milyen tapasztalatokat szereztek, hogyan számoltak be róla, s mivel magyarázhatjuk e beszámolók néhány érdekes vonását – erről szól Hollander Pál magyarul is kiadott könyve.

A megvalósult Ígéret Földje a harmincas években, amikor elkezdődött a politikai zárandoklatok divatja, természetszerűen még csak a Szovjetuniót jelentette, majd bővült a piac, fontos célországá vált például Kuba, Vietnam vagy Kína. Időnként akadt egy-egy csalódást keltő „áruló” is, ők azonban „elenyésző kisebbséget alkottak” (23.), a zárandokok beszámolóit többnyire pozitívak voltak, sokszor a rajongásig. Hollander könyvének az alaprétegét ezeknek a beszámolóknak az ismertetése képezi, rengeteg idézettel illusztrálva. A beszámolók bizonyos elemei kísértetiesen hasonlók valamennyi vizsgált korban és helyszínen. Maguk a helyszínek: távoli és kevésbé ismert országok,¹ forradalmiak, többé-kevésbé marxisták, ellenségesek a Nyugattal és főleg Amerikával szemben, s az elnyomott és kizsákmányolt nép inámsza veszi körül őket. Ami az illusztris vendégeket leginkább elbűvölte a meglátogatott országokban, alig változott: a társadalmi egyenlőség és igazságosság megnyilvánulásai; a társadalom céltudatossága, kítartó harca egy szebb jövőért, az elmaradottság és a külső-belső ellenség ellen; a tömegek és a vezetők összeforrottsága; s a kissé nehezebben megfogalmazható, de visszatérő motívum, miszerint ezekben az országokban az emberek egy teljesebb, intenzívebb, autentikusabb létet élnek, a kiüresedett és elidegenedett nyugati életforma szöges ellentétét.² Itt „mindenki talált magának valamit” (118.): ki a rendet dicsérte, ki a forradalmi rendtelenséget; ki a szexuális felszabadultsá-

got, ki a szigorú nemi erkölcsöket; ki a tisztaságot, ki a romantikus lepusztultságot. „Voltak, akik buzgón kiálltak a humánus marhavágás mellett, de szemükben a hála könnye csillogott, amikor feltekintettek a GPU-parancsnokság komor épületére. Voltak, akik szentül hittek az arányos képviseletben, és szenvedélyesen bólogattak, amikor a proletárdiktatúra szükségességét magyarázták nekik. És voltak lelkes papok, akik tisztelettel vonultak végig az ateista propagandamúzeumokon, és csendes áhítattal lapozgattak az ateista irodalmat. De ott voltak a Vörös téren gördülő tankokat és az eget beborító bombázókat elragadtatással szemlélő lánglelkű pacifisták is, meg a tudós város-tervező szakemberek, akik a zsúfolt, roskatag bérkaszármák előtt állva csak ennyit tudtak hebegni: »Ó, ha nálunk, Angliában is volna valami ilyesmi.«” (104.) Írásból – méghozzá sokszor kritikus szellemű, saját kormányaikat és rendszereiket élesen támadó írásokból – élő emberek találtak mentséget a cenzúrára, büntetőjogászok és reformista kriminológusok dicsérték a mélyen humánus szocialista börtönviszonyokat,³ kérlelhetetlenül egalitáriánus demokraták nyilvánították a szívből fakadó tisztelet és szeretet megnyilvánulásának a személyi kultuszt és így tovább.

A látogatók szinte valamennyien diplomás, nemegyszer tekintélyes, szeniálisnak elkönyvelt emberek, akik *saját* társadalmak éles szemű kritikusai voltak, s akik ragaszkodtak ahhoz, hogy mindent, amiről írnak, *a saját két szemükkel láttak*. Bár valószínűleg a tisztelt olvasóval közösen osztott háttértudásunkhoz tartozik ez a vélemény, azért tegyük nyilvánvalóvá: Hollander szerint a meglátogatott országok nem egészen szolgáltak rá erre a rendkívüli lelkesedésre, tehát magyarázatot igényel, hogyan születhettek nagy számban ilyen szövegek. A POLITIKAI ZARÁNDOKOK második szintjén először a látogatások elemzésével tesz kísérletet a magyarázatra; itt két fogalom különösen fontos számára: *a kontextuális átértelmezés*, illetve *a vendéglátás technológiája*.

A kontextuális átértelmezés valószínűleg minden érzékelési folyamat velejárója, a zárandokok beszámolóiban azonban ez már sokszor parodisztikus méreteket öltött. Itt minden gyönyörű, csodálatos, jövőbe mutató; minden szép és vidám dolog, például a táj szépsége, egy tömeg lelkesedése, vidám gye-

rekek vagy szép fiatalok látványa, a felszolgált ételek izletessége, csupa olyan élmény, amely természetesen Nyugaton is előfordul, csak éppen *jelentés nélkül*; itt azonban összefonódik a meglátogatott társadalom egyéb csodálatos tulajdonságaival. Ami disszonáns mozzanat, az pedig vagy a leküzdendő múlt öröksége, vagy az imperialista erőszak következménye, vagy, egyszerűen, ki lehet jelteni, hogy *itt* más mércével kell mérnünk, mint odahaza, *itt* (mind)ennek más a jelentősége. Így lesz a – távlatilag természetesen felszámolandó – szegénység *itt* romantikus, annak jele, hogy ezt a tiszta társadalmat még nem fertőzte meg a pénz; a környezetszennyező ipari szörnyszülőtt *itt* a fejlődés csodálatos jelképe, a giccses revü Kubában nem számít szexistának, a személyi kultusz a nép szívéből fakad és így tovább. Minden egyedi pozitív élményüket azonnal összefüggésbe hozták a szocialista rendszer egészének pozitív jellegével (s ezzel párban a kapitalista rendszer minden megnyilvánulását összefüggésbe hozták annak legnegatívabbnak ítélt vonásaival).⁴

Szórakoztató példa a szexualitás megjelenítése ezekben a beszámolókbán. Az utópia-beli utazásokat gyakran körülveszi az erotika hangulata; logikus: egy felszabadult társadalomban a szexualitás is felszabadult, az embereket nem kötik gúzsba azok a gátlások és elfojtások, amelyek a képmutató kapitalista társadalmak átlagpolgárát.⁵ S nyilván ez a felszabadultság, no meg a párt politikájának⁶ a követése *széppé* is teszi az embereket. „Ezek aztán nem hasonlítottak a mi vékonyka, fiús testalkatú asszonyainkra – sűrű, testes, egészséges nők voltak” – mereng például Julian Huxley a Moszkva folyóban fürdőzőket figyelve. És persze máris jön az általánosítás: „Vajon Oroszországot szemelte volna ki a sors, hogy a görög ideálokhoz közelítő új viszonyt alakítson ki az emberi testtel, amit a kereszténységgel megfertőzött országok sohasem lennének képesek kialakítani?” (125.) Ez a szemlélet szinte lakmuspapírként is működhet: például a mi szkeptikus természetű Nagy Lajosunk restelkedve bár, de bevallja, hogy Moszkvába érkezve: „Szép nőt, szép férfit egyet se látok. Biztosan vannak ilyenek, de hát, újra bocsánatot kérek, nem láttam őket, talán otthon maradtak, vagy másfelé akadt dolguk.”⁷ Néhány nap múlva újra megállapítja: „Az emberek nem szépek, szép nőt megint nem láttam.” De

ez alkalommal magyarázatot is kap: a hiba az ő politikai szemléletében van. „L. J. [a tolmács] tagadja megállapításaim helyességét, de nevetve közli, hogy a Bécsből menekült schutzbundlereknek három kifogásuk van Moszkva ellen: nincs kávéház, rossz a sör, és nincs a nőknek sex appealjük. Na lám, valami kommunista diadallal jelenthetné ki: igazi szociáldemokraták!”⁸ S tegyük hozzá: az is jellemző, hogy az egyik hírhedt fellázadt zarándok, André Gide nem átalotta azt írni, hogy szerintem sehol sem olyan elterjedt az onánia, mint a sztálini Szovjetunióban.⁹

A vendéglátás technológiájának egyik fontos eleme a valóság elleplezése, egy látszatvilág felépítése, amelyet a vendégek elé tárnak, s amelyet nagymértékben segített a vendégek ismereteinek és képzelőerejének hiánya. Nemcsak a létező szocializmus valóságának nyomasztó volta haladta meg a számukra józan ésszel elfogadható mértéket, de nekik az is nehezen hihető volt, hogy mekkora erőfeszítéseket hajlandó tenni a rendszer annak érdekében, hogy őket megtévessze, például álbörtönök, álluzletek, Potemkin-téeszek felépítésével és működtetésével. A nyugati vendégek számára felfoghatatlan volt az is, milyen mértékben ellenőrzik az ilyen rendszerek alattvalóik minden nyilvános és magánmegnyilvánulását, főleg, ha az külföldi előtt történik.¹⁰ Az a tény pedig mintha sokaknak túl nyilvánvaló lett volna ahhoz, hogy észrevegyék: a „személyesen beszéltem a szovjet (kínai stb.) emberekkel” kifejezésből hiányzik az az apróság, hogy a tolmács közvetítésével, márpedig a fordítók gyakran „interpretálás” is volt. A látogatók programja, annak minden mozzanata általában előre szervezett volt, mindig vezetővel, lehetőleg nagyon zsúfolt, hogy ne legyen se idő, se energia reflektálásra, spontán programok igénylésére.

A vendéglátás technológiájának másik igen fontos eleme az *Ego megdolgozása* volt. A vendégeket megkülönböztetett figyelemben részesítették, kísérték minden lépésüket, sokszor éjjel-nappal kocsit állt rendelkezésükre, leállították kedvükért a helyi közlekedést, kinyitatták a bezárt szolgáltatásokat, kiadták műveiket, lukulluszi lakomákban részesítették őket stb. stb. A megdolgozás egyes eseteiről nehéz nem paródiát írni: G. B. Shaw étkezőkocsijába például hogy, hogy nem, vélet-

lenül két olyan pincérnő került, akik jól ismerték Shaw műveit... A (saját) társadalma visszasszágit és szemmel kritizáló író meg is jegyzi, hogy „az angol pincérnők egyáltalán nem olyan olvasottak, mint szovjet kollégáink”. (276.) Érdekesen nagy szerepe van a gasztronómiai élményeknek: bár primitív viccnek tűnik, hogy értelmes embereket le lehet venni a lábukról azzal, hogy degeszre zabáltatják őket, a technika egészen részletesen ez mégis jelentőséget kapott. „Mosolyogva szolgálták föl az ételt. És milyen kitűnőt! Gusztusos, forró, kínai ételeket... Kitűnően éreztem magam. Hirtelen felmerült bennem: miért is olyan jó itt, ebben az országban!” (270.) Vannak émelyítőbb példák is, mint például Shaw-é, aki a Szovjetunióba érkezése előtt a határon kidobált minden élelmiszert a vonatból, mondván, hogy „az élelmiszerhiányról szóló szöveg csak porhittés. Őt persze teletömik minden földi jóval, amióta Moszkvában van... Érkezése másnapján a tiszteletére rendezett ebéden a Metropolban... Shaw körülnézett az étteremben, és ravaszskán megkérdezte: »Hol lát maga itt élelmiszerhiányt?« Mrs. Chamberlain [az egyik amerikai tudósító felesége] megpróbálta felvilágosítani őt. »Van egy négyéves kislányom – mondta –, s mivel külföldi vagyok, hozzájuthatok annyi tejhez, amennyire szüksége van. De ha az oroszoknak járó fejadagra lennék utalva, azt a kislányom nagyon megszenvedné.« »Miért nem szoptatja?« – replikázott Shaw. »Egy négyéves gyereket?« »Ugyan kérem! Vannak olyan eszkimó asszonyok, akik húszéves korukig szoptatják gyerekeiket.«” (115.) Ez egyébként az 1931-es nagy éhínség idején történt. Minderről akkor persze Shaw-nál kevésbé cinikus megfigyelők sem tudtak sokat, de Billy Graham tiszteletes még 1982-ben is azt írja, hogy „az ételek, amelyeket élém tállaltak, a legjobbakká tartoznak, amelyeket valaha is ettem”, és „az Egyesült Államokban milliomosnak kell lenni, hogy kaviárt fogyaszthasson az ember, de én csaknem minden étkezéshez kaptam kaviárt” a Szovjetunióban. (27.)

A látogatók megdolgozásának aztán voltak olyan technikái, amelyek már egészen közel álltak a megvesztegetéshez. Ilyenek voltak például az írók műveinek szovjet kiadásai, amelyek nemcsak hiúságokat elégíthettek ki, de komoly anyagi előnyökkel is jártak. Waldo Frank például így emlékezik: „Írtam Mihail Kolcovnak, a Pravda szerkesztőjének... hogy meg-

kérdezzem, van-e elég rubelem a szovjet bankban, hogy elvihessem a fiamat, Thomast a Szovjetunióba. Kolcov így válaszolt: »Önök van elég rubele ahhoz, hogy eljöjjön a fiával Oroszországba. Van elég rubele, hogy iskolába járassa őt, és villát béreljen a Krímben. Van elég rubele, hogy házzvezetőnőt tartson a villájában. És ha Önnek több rubele kell, bármikor rendelkezünk magától néhány cikket a Pravdába.«” (152.)

A megdolgozás része volt az a sokszor mások által is elemzett kép, amelyet ezek a rendszerek ki tudtak alakítani a vendégeikben az értelmiség szerepéről országaikban. A vezetők jelentős része maga is értelmiségi imázst jelenített meg, s ez legalább annyira elbűvölte a – magukat otthon mellőzöttnek és marginálisnak érző – zarándokokat, mint az, hogy vendégeiknek igazi hatalom volt a kezükben. Perverz módon: még az értelmiségiek üldözése is azt bizonyította számukra, hogy amit ezek az emberek mondanak és tesznek, annak jelentősége van, miközben – újabb ok a büntudatra – őket fullasztó toleranciájával még csak üldözésre sem méltatja saját rendszerük. Persze ezt a rossz lelkiismeretet kevesen oldották azzal, hogy átköltöztek valamely Utópiába, ahol aztán jól megüldözthették volna magukat.¹¹

Az igazi magyarázatot azonban, állítja Hollander, nem annyira a meglátogatott országokban kell keresnünk, mint inkább azokban az országokban, ahonnan ezek a zarándokok elindultak. A zarándokok beszámolóí sokkal inkább saját magukról, saját társadalmukról, illetve az ahhoz való viszonyukról szóltak, mint a célszegről. Mint a Kínát 1972-ben megjárt Jonathan Mirsky hét évvel később írja: „Utunk során... alázatosan segítkeztünk abban, hogy orrunkba akasszák a karikát.« Mirsky felidéz egy kisérője szavait, akivel 1979-ben újra találkozott: »Mi be akartuk önöket csapni, de önök is azt akarták, hogy be legyenek csapva.«” (30.) Kevesen vallották be már az elején, mint Susan Sontag, hogy „nem információkért” utaztak el (274.), ő történetesen Észak-Vietnamba. A beszámolókat formáló otthoni közeg elemzése s az eközben kibomló értelmiségkritika alkotja a POLITIKAI ZARÁNDOKOK harmadik rétegét. Hollander nem törekszik teljes, kifinomult értelmiségelmélet kidolgozására, nem dobálódzik az „új osztály”, „kulturális tőke” vagy „a kritikai beszéd kultúrá-

ja”-féle kifejezésekkel. Esszészerű, mégis relativitív, ahogy sorra veszi az értelmiségi réteg rendkívüli létszámnövekedését, a nevelési elvek és gyakorlatok változását, az (egyre kevésbé anyagi tényezőkre irányuló) várakozások hihetetlen felfokozottságát. Szinte érződik, hogy fájdalommal írja le, de felszólít bennünket arra, hogy felejtjük el a „független, megvesztegethetetlen, kritikus értelmiség” hagyományos képét. A Nyugat társadalmainak extrémista kritikái, illetve a totalitárius társadalmak hasonlóképp extrémista felmagasztalásai elsősorban annak köszönhetőek, hogy kialakult ennek a kritikának egy masszív *szubkultúrája*. Ezzel összefüggésben hanyatlak az intellektuális színvonal is: a fennálló társadalmi rendszer (vagy amit annak hisznek) kritikájához már nem szükséges komolyabb intellektuális erőfeszítés, a sablonok készen állnak,¹² az egyetemmel máris olyan közegbe kerülhetünk, ahol ezeket a sablonokat újra és újra megerősítik, s amelyek használatából komolyan profitálhatunk is – illetve a használat elutasításával kizárhatjuk magunkat bizonyos körökből, komoly támadásokat kockáztathatunk, mint a rendszer apológétái, mint agyatlan konzervatívok, akik vakon elfogadják a fennállót, s nem próbálnak meg a dolgok felszíne mögé hatolni. „*Tulajdonképpen nincs is igazi nagy gondolat a társadalmiassághoz alkalmazkodó primitivitás nélkül*” – írja a mi Hajnal Istvánunk,¹³ történetesen a reformáció kapcsán, de általánosítható érvénnyel. A Szocialista Utópia eszméjében megvolt a nyugati társadalmiasság egy sajátos eleméhez remekül illeszkedő primitivitás.

Mielőtt továbbmennék, két megjegyzést kell tennem, hogy megpróbáljam elejét venni bizonyos félreértéseknek. A fiatalabb korosztályt talán az a veszély fenyegeti, hogy nincs tisztában azzal, mennyire elterjedt és tekintélyes véleményekről volt szó eddig. Nem pusztán néhány félhülye extrém megnyilvánulását idéztem Hollander nyomán, hanem a nyugati értelmiségi elit-, illetve középmezőny tekintélyes részének véleményét. Érdeemes átfutni a POLITIKAI ZARÁNDOKOK névmutatóját (a magyar változatban, sajnos, nincs ilyen). A középgenerációt pedig valószínűleg az fenyegetheti – egy korábbi változat

kapcsán kaptam már ilyen visszajelzéseket –, hogy túlságosan egy konkrét esetre koncentrálnak, nevezetesen: a szovjet típusú kelet- és közép-európai szocializmus és a nyugati értelmiség viszonyára. Ebben az esetben, mint már említettem, a vonzalom kialakulása a harmincas évekre tehető, s ekkoriban számos enyhítő körülmény is árnyalja a képet: először is a Nagy Válság, amely alig egy évtizeddel a Nagy Háború után tényleg elemi erővel sugallhatta, hogy a nyugati demokrácia és kapitalizmus egyszerűen nem működik; másodsorban, az információk ekkor még tényleg szűkösön álltak rendelkezésre; s harmadszor, de nem utolsósorban: ott volt a fasizmus a maga nyíltabban vállalt embertelenségével (a „nyíltabban” jelzőt nem elismerésnek szántam, ellenkezőleg). A vonzalom későbbi fennmaradását segíthette, hogy a második világháborúban az antifasiszta győzelemben aránytalanul nagy szerepet vállalt a Szovjetunió (s a Nyugaton gyakran lelkiismeret-furdalást okozó, rendkívüli szovjet veszteségek jótékonyan elfeledtették aényt, hogy a Szovjetunió a náci Németország szövetségeseként, agresszorként lépett be a világháborúba); hogy a szovjet hódítás először olyan területen következett be, ahol korábban évtizedeken át a „kisállami nyomorúság”, nemzetiségi villongások, majd népiirtások, fasizmus volt jellemző, ahonnan mindkét világháború kiindult, s ahol így a szovjet uralom egyfajta megoldásnak tűnhetett; hogy a hidegháború antikommunista retorikája sokszor sajnálatosan alacsony színvonalú volt, miközben a nyugati hatalmak presztízsromboló gyarmati háborúikba és intervencióikba bocsátkoztak Vietnamtól Algérián és Szuezen át ismét Vietnámig. Viszont Orwell, Koestler, Gide és mások már a harmincas években feleszméltek, s az újabb csalódást keltő események (XX. kongresszus, magyar forradalom, prágai tavasz, Szolzsenyicin, a lengyel válság stb.) hatására a nyugati értelmiség mérvadó része ki is gyógyult ebből a vonzalomból, úgy, hogy eközben nem okvetlenül adta fel a szolidaritás és az emberi szabadság kiterjesztheségébe és kiterjesztendőségébe vetett hitét.¹⁴

Bár így lenne. Hollander könyvének azonban az egyik nyomasztó vonása, hogy kimutatja az utópizmus *folytonosságát* a nyugati

gondolkodásban, legalább a felvilágosodás óta:¹⁵ a Nemes Vadembertől egyes út vezetett a Tagbaszakadt Proletárig és a Harmadik Világbeli Gerilláig. S folytonosság van a földi utópiák keresésében azóta is: alighogy '56 megtépázta a szovjet nimbust, jött a Kuba-divat, majd Vietnam, a hetvenes évek elején pár éves Kína-hóbot; Hollander a POLITIKAI ZARÁNDOKOK 1989-es előszavában említi, újabb könyvében¹⁶ pedig egy fejezetet át tárgyalja, hogyan vált Nicaragua a nyolcvanas évek legmenőbb zarándokhelyévé. Utópia bármiből lehetett, ha megfelelt az eddig felsorolt kritériumoknak. „Nemrégiben [1977 – D. Cs.] egy skandináv egyetlen látogató érkezett. Mután heves vitát folytatott a diákokkal, akik a hazájukban és általában a nyugati világban tapasztalható szabadsághiányra panaszkodtak, megkérdezte tőlük, hogy melyik ország a legvonzóbb számukra. A válasz: Albánia.” (39.)

Most éppen pang az utópiák piaca, de egyrészt ez a helyzet pillanatok alatt megváltozhat – lehet, hogy az a neves francia exmarxista filozófus sejti a jövő tendenciáit, aki nemrég muzulmán hitre tért át? –, másrészt, ahogy az antiszemitizmushoz sem kellene zsidók, úgy az utópizmusához sem kellene ténylegesen létező utópiák. A nyolcvanas évek végén volt egyszer a kezemben – és ki is hullott onnan azonnal, a fülszöveg elolvasása után, anélkül sajnós, hogy megjegyeztem volna a szerző nevét vagy a címet – egy olyan könyv is, amely egy *az Egyesült Államokkal határos képzeletbeli államban* játszódó utazást ír le. Ezt az országot elsősorban az ökológiai tudatosság jellemzi, de az emberek közötti kapcsolatok is mások, teljesebbek, nem instrumentálisak stb. stb.

„Egész egyszerűen nincs megragadható összefüggés a bírálatok mennyisége és hevessége, valamint a feltárt és elítélt társadalmi problémák között” (306.) – ez Hollander könyvének egyik kulcsmondata, s ez talán a legnyomasztóbb megállapítása is. Főleg azért, mert szinte kínálkozik, hogy általánosítsuk: a történelemben túl sok végtelenül igazságtalan rendszert láthatunk, amelyek nem váltottak ki komoly kritikákat – csak esetleg éppen akkor, amikor a helyzet lényegesen jobb lett.

Hollander könyve arra is nyomasztó példázat, hogy egy vélemény intellektuális szín-

vonala sokszor nem biztosíték a helyességére is. A már többször emlegetett Sontag például, manapság ritka módon, nemcsak önkritikát gyakorol, de – ez csak logikailag magától értendő, a gyakorlatban nem olyan elterjedt – azt is felveti, hogy esetleg eddigi vitapartnereinek volt igaza: „*Képzeld el, ha óhajtják, azt az embert, aki 1950-től 1970-ig csak a Reader's Digestet*¹⁷ olvasta, meg azt, aki ugyanebben az időszakban *kizárólag a The Nation vagy a New Statesman. Melyik olvasó kapott jobb tájékoztatást a kommunizmus realitásairól? A válasznál, azt hiszem, meg kell állnunk egy pillanatra. Lehet, hogy ellenségeinknek volt igazuk?*”¹⁸ Hm. Egyébként Adam Ulam – Hollander által is idézett – szövege másfél évtizeddel korábban született, erőteljesebb és szellemesebb: ebben egy feltételezett ismerőse, X., minden tudós művet elolvasott a szovjet rendszerről, míg egy másik képzelt személy, Y., csak szovjetellenes emigránsokat, szenzációhajhász magazinoikat, sőt ponyvaregényeket olvas ebben a tárgyban. „*Azzal bosszantotta tudós barátját, X-et, hogy a szovjet rendszer bizonyos jellegzetességeit könnyebb megérteni Al Capone és Dan Torrio háborúságának elemzésével, mint Lenin és Martov – a »Szocializmus egy országban?« című dilemma körül fortyogó – háborúságának elemzésével. Nos... a két fiktív hős közül melyik[nek] van több esélye arra, [hogy] megismerje a sztálini politikai [sic!] természetét.*” (233.)

Egyébként az iménti idézetben szereplő szögletes zárójelekben az én beszűrésaim vannak, a betű szerinti hűségnek köszönhetően hiányzik (szerintem) egy vessző, és szerepel egymás alatti sorokban a háborúság/háborúság kettős alak: ha nem is minden mondat ilyen (a cikkben szereplő többi idézetben együttesen is csak három kiigazításra volt szükség, amiből kettő vesszőkihagyás volt), de még a lassan megszokottá váló hazai átlaghoz képest is sok az elgépelés a kötetben; jelképesnek is tekinthető, hogy a belső címlapon az egyik hölgy az 1–10. fejezetek fordítójaként szerepel, miközben a kötet csak 9 fejezetből áll.

Befejezésül talán egy vicc, amit T. G. Ash-nél, egy „ellenzarándoknál” olvastam: „– *Rabbi! Fel lehet építeni egyetlen országban a szocializmust? – Igen, fiam. De ahhoz egy másik országban kell élni.*”

Jegyzetek

1. „Hannah Arendt, elemezve Mao, Che Guevara és Ho Si Minh népszerűségét, és összevetve azt a sokkal könnyebben elérhető jugoszláv vezér, Tito iránti közömbösséggel, rámutatott arra, hogy az ismeretlenség és a távolság milyen jelentős tényező ezeknek a vonzalmaknak a kialakulásában.” (39.)
2. Egyetlen gyöngyszem a számos között: „Shirley MacLaine [kínai] látogatásának második napján abbahagyta a dohányzást, a körömrágást, és nem dobolt többé az ujjával. »Megtanult örülni a naplemenetének, a fának, egy jó ebédnek, nem szaladgált egész nap, kicsit megfélekedezett arról, hogy színésznő.« Aludni is kevesebbet aludt, mert itt »éber óráiban sokkal erősebben érezte, hogy él.«” (238.)
3. Például a harmincas évek Szovjetuniójában, I. a 130–142. o. idézeteit. Cikkem első változata után kaptam olyan kritikákat, miszerint az túl „cikizősré” sikerült, de sokszor nehéz volt másképp reagálni: „A szovjet börtönökben, munkatelepeken, illetve javító-nevelő munkatáborokban tapasztalt körülmények már-már idillikusak voltak. A látogatók gyakran említették, mégpedig minden ironia nélkül, teljesen komolyan, hogy a börtönön belüli és a börtönön kívüli élet között alig van valami különbség.” (134.)
4. „Számunkra magától értetődik [kiemelés tőlem – D. Cs.], hogy a Reader’s Digest, Lawrence Welk, a Hilton Szállodalánc és a guatemalai falvak ellen napalmbombát bevető Különleges Erők között szerves kapcsolat van...” – írja például Susan Sontag. (172.)
5. Igaz, mások épp a szigorú nemi erkölcsöket dicsérték, amelyek oly üditő ellentétben álltak a kapitalizmus romlottságával.
6. „A szolgáltatórészlegék között (a felkeresett kolhozban) volt egy egyszerű, szerény kis szépségszalon. Azt hiszem, hogy ma már minden gazdaságban van ilyen. Így biztatják az asszonyokat, hogy többet törődjenek a külsejükkel.” (125.)
7. Nagy Lajos: TÍZEZER KILOMÉTER SZOVJETOROSZORSZÁG FÖLDJÉN. Interart–Szépirodalmi, 1989. 39.
8. I. m. 44.
9. Gide, André: VISSZATÉRÉS A SZOVJETUNIÓBÓL. Interart–Szépirodalmi, 1989. [1936, 1937.] 173.
10. Koestler írja 1932-es útjára visszaemlékezve: „a külföldi írónak általában az a benyomásuk támad szovjet földön, hogy »mindenki, akivel a díszvacsorákon és a bankettekben találkozunk, kívülről fújja műveiket. Üldözési mániában szenvedő mazochistának kell lenni ahhoz, hogy valaki feltételezze, beszélgetőtársai különleges kiképzést kaptak az alkalomra.«” (279.)
11. Ez sem teljesen vicc: voltak olyan zarándokok, akik nyíltan bevallották, hogy életüket az Utópia győzelmének szentelik, de ők azért nem tudnának ott élni, ahol ez már győzött. (76–77.)
12. Egy interjújában például Doris Dörrie filmrendező beszél arról, hogyan gyógyult ki a marxizmusból, „amibe Nyugat-Európában mindenki beleesett, aki

'68 után nőtt fel. Amikor Amerikába költöztem, németül tudtam lökni a politikai dumát, angolul nem. Emiatt totál hülyének éreztem magam. Komolyan gondolkodnom kellett, mielőtt megszólaltam. Ezt azelőtt nem tettem, mert úgy szívtuk magunkba azt a nyelvet, mint a gyümölcslet, gondolkodás nélkül, de ott egyszerre mindaz, amit kívülről fújtam, az összes marxista-leninista magyarázat értelmét vesztette. Legalábbis egy részük. Sok mindent másképp kezdtem látni.” Szőnyei Tamás: DORIS MESEORSZÁGA. INTERJÚ DORIS DÖRRIE FILMRENDEZŐVEL. Magyar Narancs, 1995. május 4. 26.

13. AZ ÚJKOR TÖRTÉNETE. Akadémiai, 1988 [1936].
14. Közben azért továbbra is kényelmetlenül érezte magát, ha az ilyen rendszerek kritikájával találkozott, hisz, okkal, ok nélkül, érezhette úgy, hogy a hazai jobboldal ezeket ellene is felhasználhatja. Ez ma könnyebben megérthető számunkra, mint néhány éve, gondoljunk csak arra, ki mindenkit szoktak ma Magyarországon támadni a kommunizálás ürügyén.
15. „Mivel a közgazdászok senkit sem találtak maguk körül, aki megfelelt volna ennek az eszménynek, Ázsia mélyén kezdték keresni. Nem túlzok, amikor azt állítom, hogy egy sincs közöttük, aki ne iktatott volna be valamelyik írásába fellengzős dicsőímszókat Kínáról” – írja Alexis de Tocqueville az 1850-es években a két-három nemzedékkel korábbi értelmiségiekről. (A RÉGI REND ÉS A FORRADALOM. Atlantisz, 1994. 192.)
16. ANTI-AMERICANISM. CRITIQUES AT HOME AND ABROAD 1965–1990. New York, Oxford, Oxford University Press, 1992.
17. Vagy aki napalmmal bombázta a guatemalai falvakat, nyilván – D. Cs.
18. Idézi T. G. Ash: A LENGYEL FORRADALOM. 344.

Dupcsik Csaba

A SKÓT FELVILÁGOSODÁS

Morálfilozófiai szöveggyűjtemény
Válogatta, szerkesztette és az utószót írta
Horkay Hörcher Ferenc
Fordította Babarczy Eszter, Horkay Hörcher
Ferenc, Schmideg Ádám, Szűcs Tamás
Osiris, 1996. 462 oldal, 920 Ft

„Mi országunkban az önzést az erkölccsel akarjuk helyettesíteni, a nemesi becsületet a polgári tisztességgel, a szokásokat az elvekkkel, az illendőséget a kötelességgel, a dívat zsarnokságát az értelem uralmával, a szerencsétlenség megvetését a bűn megve-

tésével, a pökhendiséget a büszkeséggel, a jó társaságot a jó emberekkel, az intrikát az érdemmel, a szellemiséget a tehetséggel [...], egyszerűen a monarchia összes bűneit és minden neveléses hibáját a Köztársaság összes erényeivel és minden csodájával.”¹ Robespierre, aki a felvilágosodás főáramának tekintett francia felvilágosodás egyik lehetséges betetőzőjeként szenvedélyesen állítja szembe a monarchiát a köztársasággal, rendkívül szemléletes szociokulturális ellentétpárokat állít fel, amelyekben az első tag természetesen az avított, a második a felvilágosult modernet képviseli. Ugyanakkor az „önzés” mint önérdek, a „nemesi becsület” mint az *honnête homme* eszménye, a „szokások” mint az emberi együttélés során felhalmozódott bölcsesség hordozói, az „illendőség” mint *decorum*, a „divat” mint közizlés, a „jó társaság” mint a csiszolt polgárokból álló társadalom modellje és a „szellemesség” mint szkeptikus vagy kritikai attitűd ugyanennek a felvilágosodásnak egy másik változatát is eszünkbe juttathatják. Ott ezek a szavak – korántsem pejoratív értelemben – központi szerepet játszottak, s önállóan tekinthető beszédmodot alkottak. A skót felvilágosodásról² van szó, amely egy monarchiában, pragmatikus történelmi-politikai kompromisszumok sorozata és jakobita felkelések idején és után alakul ki. Ebből következően politikai tanulságai is egészen mások: *kulturális reform* alkotmányos helyett – s kivált forradalom helyett. Filozófiai nyelvezete – a csiszoltság nyelve, amely még Londonban keletkezett a század legelején, és leginkább a Defoe vagy Addison és Steele nevével fémjelezhető politikai, irodalmi folyóiratokhoz kapcsolódott; kedvelt műfaja pedig az esszé volt. E kötet morálfilozófiai, történelmi munkáinak jelentős része, hasonlóképp, elsősorban nem tudósoknak, hanem polgároknak és politikusoknak íródott: a „társalgó” közvéleménynek. Amit Phillipson ír Hume-ról ezzel kapcsolatban, jó közelítéssel általánosítható: „Azt kívánta meg olvasóitól, hogy reflektáljanak vélekedéseikre, és vitassák meg azokat barátaikkal, s abban a hitben tette ezt, hogy a modern Britannia jövőbeli szabadsága és prosperitása kulturális és nem alkotmányos reformtól függ.”³ Ez persze valamelyest a német felvilágosodással rokonítja a skótokét. S ha csak arra gondolunk, hogy Hutcheson és Hume mi-

lyen nagy hatást gyakorolt Kantra, a kapcsolat már ebből elég szorosnak látszik.

Lehetne azon morfondírozni, van-e értelme centrumról és perifériáról beszélni a felvilágosodás eszmetörténetében. Ha már beszélünk, biztos-e, hogy a franciákhoz kell mérni mindenki mást? Miközben a francia felvilágosodás sem nevezhető éppen egységes szellemiségű képződménynek, gondoljunk csak Voltaire-re, aztán Rousseau-ra, aztán Sade márkira (csak az élvezet kedvéért), no meg a nyitó idézet szerzőjére. Hasonló problémák a skótokkal kapcsolatban is feltehetők. David Hume, aki talán a leghíresebb szereplője e történetnek, meglehetősen kilóg a sorból (mind szkeptikusnak tekintett ismeretelméletével, amelyet leginkább egy másik skót, Thomas Reid támadott, mind morálfilozófiájával, amelynek kapcsán még mesterével, Francis Hutchesonnal, a skót felvilágosodás „atyjával” is vitába keveredett, mind a természetes vallás és különösen a többiek által kedvelt teleológiai érvelés megsemmisítő bírálatával). Továbbá e jeles északiak Lord Shaftesbury és a már emlegetett londoni folyóirat-szerkesztők (no meg a cambridge-i liberális platonikus teológusok) „köpönyegéből” bújnak elő, akik viszont egyáltalán nem is skótok. Robespierre a fenti összetetésben természetesen nem rájuk, hanem az *ancien régime* arisztokratsalonjaira (ahol persze a legismertebb felvilágosult filozófusok, köztük Hume, voltak a sztárvendégek) és arisztokrata társadalmára utal. A szalonok magatartásformái és ideáljai azonban megfelelő átalakítás után az egyre inkább megerősödő és politikai hatalomhoz jutó polgári társadalom kialakításának és *kiművelésének* modelljévé válnak. A szalonból a kávéházba: azt is mondhatnánk, hogy ez az átmenet, kulturális átrendezés skótjaink legfontosabb hozzájárulása a XVIII. századi európai eszmetörténethez.

A történelmi-politikai helyzet, amelyben a kötetben szereplő írások létrejöttek, még izgalmas párhuzamokat is kínálhat a számunkra. 1707-ben a tönk szélére került Skócia egyesül Angliával, megszűnik az önálló skót parlament. A vita ettől persze nem szűnik meg: nemzeti függetlenség *versus* pragmatikus gazdasági és katonapolitikai érdekek. A

hannoveri ház trónra kerülését követően két rendkívül véres jakobita felkelés és megtorlás „színezi” a század első felét. Ennek ellenére a sérelmek, az ellentétek, a porba tiport nemzeti büszkeség nyoma sem fedezhető fel a századközép jeles skót gondolkodójánál. Valami egészen mást tudnak: szembenézni a fennállóval, a visszafordíthatatlannal, a politikai, gazdasági realitással, s ezen *keretekben belül* érvelni egy olyan átalakulási folyamat mellett és érdekében, amely a lehető legnagyobb boldogságot hozhatja el polgárai számára. Az ipar, a kereskedelem fellendülése (amely végső soron az egyesülés üdvös következménye) lehetővé teszi a kifinomult, mérsékelt alapon álló boldog polgári élet feltételeinek kialakulását, amely a politikai stabilitás és a béke garanciája. Továbbá a nemzeti szellem erejét és egészségét is bizonyíthatja. A civilizálódás és a csiszolt, kifinomult kulturális állapot létrejöttének folyamata, az ezzel kapcsolatban felvethető problémák ezért lesznek központi jelentőségűek: megtalálhatjuk Hutchesontól kezdve szinte mindenkinél. A vagyoni növekedés a szabadság iránti igényt hívja életre, a kereskedelem és ipar fellendülésével az egyre finomabb (luxus)igények megjelenése jár együtt. „Skócia történése”, Robertson mondja, hogy a lovagi szellem és erények kialakulása, valamint a tudományok fejlődése és az irodalom művelése mellett „*a kereskedelem fejlődése nagymértékben hozzájárult az európai nemzetek erkölcsi szokásainak csiszolásához, valamint ahhoz, hogy a rend, az egyenlő törvények és az emberiség váljanak uralkodóvá*”. (222.) Tehát a magántulajdon, a szabadság, az iparkodás szelleme, a kereskedelem, a növekvő fogyasztási igények, az ehhez társuló finomabb ízlés és egyre csiszoltabb viselkedés az, ami az erény s a rendszeresebb kormányzás általános elterjedését és ezzel a *nemzeti szellem megerősödését* szolgálja. „*Az erény szükséges eleme a nemzeti erőnek: a tehetség és az eleven értelem sem kevésbé szükséges az államok boldogulásához*” – mondja Ferguson. Ma már meglepőnek hathat az a magátólértetődőség, amellyel a kifinomult ízlés, viselkedésmód (manners) megjelenését összekapcsolják az erkölcsök (morals) általános megerősödésével. Ehhez sajátos antropológiára volt szükség; Lord Kames még így fogalmazhat: „*Az*

emberi természet úgy van megalkotva, hogy bizonyos cselekedeteket helyeseljen, másokat pedig helytelenítsen; [...] azok a törvények, amelyek illenek az ember természetéhez és külső körülményeihez, ugyanazok a törvények, amelyeket erkölcsi érzékünk helyesel.” (112.)

Jellegzetesek a hivatkozásaik is: nem Descartes, Newton, még csak nem is Locke (legfeljebb Voltaire vagy az enciklopédisták) sokkal inkább egyes sztoikusok, Cicero és más római filozófusok, réterok, a római jog – egyáltalán, Anglia és az ókori Róma összevetése nagyon divatos – és az „elegáns Lord Shaftesbury”. Tehát olyan hagyományokat emlegetnek előszeretettel, amelyek szorosan a gyakorlati és közélethez kapcsolódnak, amelyek az ember szociabilitását, társas természetét veszik alapul, amelyek viselkedésmintákat, modorokat, stílust és ezzel összefüggő erényeket (prudencia, igazságosság) kínálnak. Az egyik legfőbb kérdés számukra az, hogy az egyén miként illeszkedhet a közösségbe, azaz *miként válhat polgárrá*, hogyan leli fel magában a megfelelő értékeket, hogyan fejleszti ki az adekvát érzékenységet, ítélőerőt, honnan tudhatja, mi illő, mi a helyes mérték. Mindez szükséges ahhoz, hogy a mérséklet politikai, vallási és erkölcsi kérdésekben elérhető legyen. Ezért igyekeznek megmutatni a közös alapot e látszólag teljesen relativizálható területeken, az ízlésben, a morálban, a politikában. A különböző korszakok eltérő szokásai és divatjai nem érintetik a lényegi kérdéseket: az igazságosságot mindenkitől elvárjuk, mondja Adam Smith (151.), s „*az igazságosság és a többi elsődleges erény alapvetőbb a társadalom szempontjából, mint a nagylelkűség, a jótékonyág*”, teszi hozzá Lord Kames (117.). Ugyanakkor ezek az alapelvek mindenki számára megismerhetők és belsővé tehetőek: természetesen vonzódunk ezekhez. A helyénvaló oktatásnak és művelésnek csak felszínre kell hoznia a bennünk rejlőt. „*A tapasztalat és a világ gyakorlata minden szélsőséget készségesen lenyeseget mindenfelől*” (99.) – mondja Hume; akik mesterséges elvek szerint élnek (a vallási, filozófiai vagy politikai rajongók), azok nem ugyanabban a *közegben* élnek többé, mint a többi ember (vö. 101.); a józan ész, a *common/good sense* maximái konstituálják a közösen élhető életet – életteret. Nem

ennek újradefiniálása a feladat – az rendszert vérfürdőhöz vezet –, hanem a lakhatóvá tétele.

Essék néhány szó magáról a kötetről! Az olvasó első benyomása az, hogy rohammunkában készült: megannyi bosszantó sajtóhiba, következtelenség jelzi, hogy korrektor – az nem volt. A forrásokat követően olvasható a kötet szerkesztőjének tanulmánya, amely ma a magyarul hozzáférhető legátfogóbb és legalaposabb tudományos értekezés a skót felvilágosodásról. Szakmai értékei kétségbevonhatatlanok. Mindamellet itt furcsán hat: a könyv közel egyharmadát teszi ki a csak hozzá tartozó jegyzetekkel és bibliográfiával együtt. Talán stilszerűbb lett volna egy harmincoldalas *esszé* – mondjuk Szerb Antaltól – zárásként. Ne legyünk telhetetlenek, a kötet szerkesztője is, akitől egyébként sem idegen az irodalmiasabb stílus, képes lett volna egy remek *esszé* megírására; tanulmányát pedig szerencsésebb lett volna külön kötetben megjelentetni (a recenzens itt most kényelmesen normális könyvkiadási viszonyokat feltételez). A válogatást illetően is lehetne kifogásokat emelni (például Andrew Fletcher akár ki is maradhatott volna valamivel több Hume-vagy Smith-szöveg kedvéért; talán jobb lett volna, ha Hutchesontól a glasgow-i egyetemen elmondott székfoglaló előadása kerül be, amelyről az utószóban is hosszabb elemzést olvashatunk), de ezek már végképp a személyes érdeklődéstől függő ítéletek lennének, amelyek *mindenkor minden* válogatáskötet kapcsán felvethetők. Egy kifejezetten e válogatáshoz írott utószóból mindenesetre az is kiderült volna, mik voltak a szelekció szempontjai. Érdeemes lett volna továbbá listát is közölni arról, hogy az itt szereplő skót szerzőktől még mi minden olvasható magyarul. Hiszen a BRIT MORALISTÁK A XVIII. SZÁZADBAN Márkus György válogatta kötete már több korabeli skót filozófus műveiből tartalmazott szemelvényeket, Hutchesontól Thomas Reiden át Adam Smithig; David Hume, Smith és James Boswell egyes művei pedig önállóan is megjelentek az elmúlt évtizedekben.

Végül néhány szó a fordításról. Mivel négy fordítója volt a kötetnek, nem tűnik kockázatos állításnak az, hogy a fordítás színvonala ingadozó, főleg ha azt látjuk, hogy a skála a profitól a szárnypróbálgatóig terjed.

(A fordítást az eredetivel egybevető személy nincs feltüntetve.) Rosszul indul a kötet: „*Talán nincs magyarázhatatlanabb az emberi dolgok között, mint az a méltatlanság és kegyetlenség, amit az emberiség nagyobbik része elszenved, amikor a kormányzat látszatával kihasználta*” (11.) – nos, ez nem sikerült túl jól. Sokan leirták már a szájhagyomány szerint Vidrányi Katalintól származó megállapítást, miszerint egy fordítónak elsősorban magyarul kell tudnia, másodsorban értenie kell ahhoz, amit fordít, s csak harmadsorban fontos az adott idegen nyelv ismerete. A recenzens egyáltalán nem szeretne fölényeskedni, saját bőrén tapasztalta már, milyen nehéz XVIII. századi angol morálfilozófusokat fordítani. Ezért inkább azt róhatja fel a kötet szerkesztőjének, miért egy kezdő fordító tolmácsolta az itt szereplő írások közel negyven százalékát, vagy ha már lehetőséget kapott, akkor nagyobb nyelvi és szakmai ellenőrzést miért nem? Semmiképp sem jellemző az egész kötetre a fenti szerencsétlen mondat pongyolasága. Különösen Babarczy Eszter szövegei hangzanak szépen, lendítik át olvasójukat egy más életritmusba, gondolkodásmódba, stílusba, amelynek barátságos volta helyenként felfénylik.

Jegyzetek

1. M. Robespierre: A POLITIKAI ERKÖLCS ELVEIRŐL. In: ELVEIM KIFEJTÉSE. Gondolat, 1986. 423.
2. A „skót felvilágosodás” eszmétörténeti fogalmát W. R. Scott Hutcheson-monográfiájától szokás eredeztetni, amely még 1900-ban jelent meg. Számottevő irodalma azonban jobbára később, főként az utóbbi néhány évtizedben jött létre. A marxista Roy Pascaltól és Ronald Meektől Duncan Forbes-on, aki a társadalmi változások kulturális hatásait illetően szkeptikus, s inkább az egyének, intézmények és kormányzatok szerepét tartja elsődlegesnek, Hugh Trevor-Roperen, aki az olasz humanista történeti és politikai gondolkodás sajátos továbbélését emlegeti, vagy Nicholas Phillipsonon át, aki a kávéházak és szalonok csiszoltságideálját hangsúlyozza, Hont István és Michael Ignatieff írásaiig, amelyekben e humanista felfogás kiegészül az európai természetjogi tradíciók tárgyalásával a skót egyetemeken – sorolhatjuk a legjellemzőbb megközelítéseket. (Természetesen a „highland”-i történetírás mind a marxis-

ta, mind a szkeptikus, mind a humanista, mind a jogtörténeti megközelítést idegennek tartja a nemzeti szellemtől.) Vö. James Moore: *THE TWO SYSTEMS OF FRANCIS HUTCHESON: ON THE ORIGINS OF THE SCOTTISH ENLIGHTENMENT*. In: *STUDIES IN THE PHILOSOPHY OF THE SCOTTISH ENLIGHTENMENT*. M. A. Stewart (ed.), Clarendon Press, Oxford, 1990. 37–38.

3. Nicholas Phillipson: *HUME*. Weidenfeld & Nicolson, London, 1989. 23. Lásd még: Nicholas Phillipson: *PROPRIETY, PROPERTY AND PRUDENCE*. In: *POLITICAL DISCOURSE IN EARLY MODERN BRITAIN*. Nicholas Phillipson and Quentin Skinner (eds.), Cambridge University Press, Cambridge, 1993. 307–309.

Szécsényi Endre

A TEREMTŐERŐ KISUGÁRZÁSA

**Cziffra György újonnan megjelent
videokazettája**

GEORGES CZIFFRA

Recitals à la BBC 1962–1963

Improvizáció (benne Chopin: C-dúr etűd, Op. 10/1),

Bach–Busoni: D-dúr prelúdium és fuga, BWV 532,

Domenico Scarlatti: A-dúr szonáta, K. 101,

D-dúr szonáta, K. 96 („A vadászat”),

Schumann: Toccata, Op. 7,

Liszt Ferenc: VI. magyar rapszódia,

E-dúr polonaise, Grand Galop chromatique,

Chopin: Asz-dúr polonaise, Op. 53.

Cziffra György – zongora

EMI Classics 7243 4 91715 3 4

VHS Mono

Időtartam: 59'

Ha rajtam állna, Cziffra György újonnan megjelent videokazettáját tananyagká tenném, s nem is csak azok számára, akiket a legközelebről érint. Okvetlenül látnia kellene minden hangszeres művésznek és művészpálatának, a virtuozitást mint az előadó-művészet egyik vadhajtását lesajnáló zeneesztéták népes seregének, mindazoknak, akik

valameddig eljutottak egy hangszer – beleértve az emberi énekhangot – elsajátításában, s azoknak is, akiknek erre nem futotta képességeikből. Sőt továbbmegyek: mindenkinek, akit egy kicsit is érdekel, hogy voltaképpen mi a művészi teljesítmény, honnan is eredeztethető a tehetség, mit nevezünk a szellem szabadságának.

Kár, hogy a kiadvány Magyarországon egyelőre nem hozzáférhető. Úgy, mint hosszú ideig maga a főszereplő sem volt: Cziffra György legendákkal körülövezett alakja a hazai közönség számára a hetvenes évek közepétől vált újra közlelő is érzékelhető valósággá. Újra, hiszen egy hasonlithatatlanul kisebb rétegnek 1956 előtt is volt módjában élvezni azt a zongorajátékot, amelyet később öt világ-rész sajtója méltatott, jobbára szuperlatívuszokban. Hogy a videokazettán látottak-hallottak melyik Cziffrát, az ördögi virtuózt vagy az érett mestert reprezentálják-e jobban, nos, ezt döntsék el azok, akik ebből vagy abból, esetleg mindkét periódusból őriznek emlékeket. S akik közül – valljuk be őszintén – elég sokan éltek meg csalódásként Cziffra 1976-os – nyugodt lélekkel történelminek nevezhető – magyarországi visszatérését.

A produkciók értékelése természetesen akkor sem lehetne mentes az összehasonlítástól, ha a recenzens történetesen soha nem hallotta volna Cziffrát koncertdobogón. A kiadványban szereplő művek többsége mindig is a művész repertoárjának szerves része volt, s ily módon hogyan is hiányozhatna tekintélyes méretű lemez-oeuvre-jéből? Ám a látvány által is hitelesített auditív élmény mégiscsak más. Talán nem több, de bizonyos esetekben igenis gazdagítja a képet. Hogyan is mondja Stravinsky? „Hogy teljes egészében felfoghassuk a zenét, rendkívül fontos látnunk a gesztusokat és a muzsikuskok testének mozgását is. Minden létrejött és komponált zenének valamiképpen »testet kell öltenie«, hogy a hallgató tudomásul vehesse. Más szavakkal, szüksége van közvetítőre, előadóra. Ha pedig ez nélkülözhetetlen feltétele a zene igazi befogadásának, miért nem vesszük tudomásul, vagy miért próbáljuk nem tudomásul venni, miért hunyjuk be szemünket olyasvalami előtt, ami a zene legbensőbb természetéhez tartozik? Persze az ember, ha az előadó felesleges gesztikulálása akadályozza auditív figyelmének koncentrációját, sokszor inkább elfordítja vagy behunyja a szemét. Ha

azonban az előadó csak a zenéhez szükséges gesztusokra szorítkozik, s nem akar a hallgatóra művészetlen kívüli eszközökkel hatni, miért ne követnénk szemünkkel is a mozdulatait, melyek – mint az üstdobos, a hegedűs, a harsonás karjának mozgása – megkönnyítik az audítvó érzékelést? Tapasztalatból tudjuk, sokszor előfordul, hogy szemünket behunyva *tényleg* nem halljuk, amit látunk – de nagy ritkán az ellenkezője is. Olyan hallgató, aki soha nem játszott semmiféle hangszeren – tehát a megvalósítás fizikai megjelenítése nem kelthet benne érzeti asszociációkat –, feltétlenül a látvány ellen szavaz. Kivéve természetesen bizonyos eseteket.

Esetünk éppen egyike ama „bizonyos eseteknek”: kétségbevonhatatlanul minden idők egyik legnagyobb pianistáját, a „csodazongorást” – ahogy Tóth Aladár jellemezte annak idején a gyermek Cziffra Györgyöt – látjuk testi valójában, méghozzá olyan vértetben, amely a maga nemében egyedülálló. Talán nem túlzás kijelenteni: ezek az előadások színvonal tekintetében messze fölötte állnak a Hungaroton stúdiójában az ötvenes évek közepe táján készített lemezfelvételeknek. De ennek fő összetevője nyilván nem a hangminőség, s az sem, hogy a nyugati világba kikerülve Cziffra akarla-akaratlan alkalmazkodnia kellett a körülményekhez; hogy játékát a hazaitól jócskán elütő nyugati közönségek ízléséhez volt kénytelen igazítani stb. Sokkal inkább az a vitathatatlan emocionális-intellektuális fejlődés, amit nyugodtan nevezhetünk a művészi kibontakozás legdöntőbb előidézőjének. Szó sincs arról, hogy a kávéházak levegője elveszett volna; épp ellenkezőleg, ha lehet, még szervesebben épült be egy amúgy „szakmailag” biztos alapokon nyugvó, állandóan táguló zenei világképbe. A szalonképesnél is „szalonképesebb” tehát az a mód, amellyel a művész a hatvanas évek elején hangszeréhez nyúl. S mintha maga Cziffra igyekezne erre már a kezdet kezdetén rácaffolni fergeteges improvizációjával, amelyet hallgatva bepillantást nyerhetünk még a gyakorlás – a jó gyakorlás! – műhelytitkaiba is. A sokféle magyaros, romános, cigányos elem közül egyszerre csak előbukkan Chopin híres C-DÚR ETŰD-je. S önkéntelenül is Liszt jut eszünkbe, az egyetlen, aki a darabot állí-

tólag prima vista el tudta játszani. Bizonyosan nem egészen így, de az attitűd! Akik beleuntak a szüntelen, néha már kissé közhelynek ható Liszt–Cziffra párhuzam felemlgetésébe, azoknak kétszeresen ajánlom megnézésre e páratlan értékű dokumentumot.

A Busoni által zongorára átültetett Bach-organamű minden kétséget kizáró bizonyíték arra, hogy Cziffra, fölsimerve predesztináltóságát, nagyon is tudatosan haladt tovább a Liszt életművét meghatározó eszmények, a liszti zongorastílus beolvasztásának folyamatában. Éppúgy nevetséges lenne itt számon kérni az orgonaszerűbb hangzást, mint a virtuozitás túltengését (amely utóbbi tekintetben mellesleg az átdolgozóra hárul a felelőség oroszlánrésze). Ez az olvasat, akár tetszik, akár nem, a „másik oldalról” érkezettek olvasata. Nem a narcisztikus-túltenyészett végna intellektus, hanem az egészségtől duzzadó ösztön tesz ismételten tanúságot a maga művészi igazságáról. A legenda szerint Bach, ha kipróbált egy-egy új orgonát, először kihúzott minden regisztert, és néhány percig a teljes művön játszott, így akarván megállapítani, van-e elég „huzata” a hangszernek. Távol álljon tőlem mindenfajta összevetési szándék, de Cziffra Bach-interpretációját a formátum ilyesféle felmutatása jellemzi, amolyan erődemonstráció, amely ilyen kaliberű megközelítés esetében jóval túlmutat önmagán. Ebben az előadásban mindaz együtt van, ami ezen recenzió kiindulógondolatának alapjául szolgál. Érdemes megfigyelni, hogy milyen vakmerő ez a játék, mennyi benne a kockázat, de mennyire hiányzik belőle mindenfajta ésszerűtlenség. Ahogy a kiszemelt áldozatot figyelő vagy a távolságot halálos nyugalommal bemérő vadállat sem veszi el a fejét, nem „gőzöl be”, ahogy mondani szokás, Cziffra sem veselkedik neki megoldhatatlan feladatoknak. Más kérdés persze, hogy mit is jelent, hol is kezdődik számára a megoldhatatlanság fogalma. A legnagyobb művészi legnyaktörőbb ugrások mögött is mélységes megfontoltságot, bölcs mérlegelést, gyaníthatóan évek, sőt évtizedek gyakorlatát, munkáját, kísérletezéseit sejtjük. No meg nem utolsósorban a játéktér határainak, a játékszabályoknak tökéletes ismeretét. De ekkora biz-

tonsághoz, effajta nonchalance eléréséhez, a billentyűkkel, a hangszer lelkével való ilyen mértékű azonosuláshoz lényegesen többre van szükség: erre már születni kell.

Szerencsés eset tehát a Cziffra Györgyé. Nem mindenkinen férnek meg egymással ilyen jótékonyan az öröklött és szerzett tulajdonságok. Hányszor lehetünk tanúi egy-egy kezdetben óriási ígéretként indult tehetség elerőtlenedésének, elbizonytalanodásának, művészi kiégésének. Akár azért, mert nem képes pozitív módon asszimilálni az általa esetleg használhatónak ítélt, ám művészi lényétől alapjaiban idegen új benyomásokat, akár azért, mert egyfajta erőltetett tudatosítás meggátolja abban, hogy továbbra is primer megjelenési formájában használja képességeinek legjavát. Cziffránál a gyökerek vállalása nem kérdés; nála ez lételem, ami az értékek létrehozásának kizárólagos garanciáját jelenti. A „kávéházak levegőjét” ilyen módon nemcsak azoknak a műveknek előadásában érezzük, amelyek ezt a sajátos hangvételt egyenesen megkövetelik, hanem majdnem mindenben, amihez Cziffra hozzányúl. De olyan nagy baj lenne ez? Ki merné százszázalékos meggyőződéssel kijelenteni, hogy pl. Bartók okvetlenül elutasítana minden, az övétől némiképp eltérő megközelítést? Hányan gondolhatják komolyan, hogy Liszt H-MOLL SZONÁTÁ-ját nem lehet megérteni Goethe FAUST-jának ismerete nélkül? Titkon nem mosolyogjuk-e meg professzorcskák óvatoskodó bogarászásait mondjuk Beethoven szonátainak ősrendetegében? Mindenképpen szükséges Brahms zenéjét az obligát északnémet generálszósszal nyakon önteni? Audiatur et altera pars: Cziffra zongorajátékának minden hangja a zenei értelemben vett másság létjogosultságának bizonyítéka. Még Scarlatti szonátaival kapcsolatban is megállhatja a helyét ez a kijelentés, különösen a mai világban, amikor az ember szinte restelli bevallani, hogy a preklasszikus muzsikát nem kimondottan korhű hangszereken is képes élvezni. Inगतag, de valahogy még mindig a helyén van, ha esetleg Schumann TOCCATÁ-jának diszkográfiáját végigpergetve egy pillanatra megállunk Richternél, Pollinánál mint egyenértékű alternatív előadásoknál. De már menthetetlenül összeomlik, ha megpróbáljuk a videokazettán található többi

számra vonatkoztatni. Az anyanyelvénél – különösen, ha valaki kisgyerekkora óta hozzászokott annak nagy nyilvánosság előtti használatához – semmi sem jelenthet többet, semmi más nem adhat nagyobb biztonságot, nincs mélyebb kincseshánya, amelynek rejtett tartalékaiból tetszése szerint vehet elő bármit, aki birtokolja. A liszti rhapszodosztílus – ami a szerző hangvétel szémszögéből meglehetősen heterogén zenéjének talán a legfontosabb összetartó eleme – és Cziffra muzsikus voltának azonosossága pedig egész egyszerűen megkérdőjelezhetetlen axióma.

Nem állíthatja senki, hogy Liszt műveit csakis ilyen módon szabad megközelíteni. Ismerünk olyan interpretációkat (Horowitz, Brendel), ahol csodákat művel a Cziffráétól gyökeresen eltérő alapállás. De tudj' isten, az emlékek halmazából elsőként mégis Cziffra jön felszínre, ha bizonyos művek szóba kerülnek. Miért ilyen erős az emlékezet néha felületes benyomások után akár évekkel is? Mert – és ez a lényeg lényege – Cziffra olvasatai, alapállás ide, virtuozitás oda, teljes mértékben megfelelnek a felállítható legmagasabb követelményeknek, vagyis a művek szellemiségének. Egy másodpercre sem kívánjuk az E-DÚR POLONAISE feszesebb, lengyelesebb vagy éppen „chopinesebb” megközelítését, ellenben szívesen elhiszünk a művészek bizonyos formarészek feletti nagyvonalú átsiklásokat, amelyek hallhatóan a legfontosabb kulminációs pontok hangsúlyozása érdekében történnek. Legyünk őszinték: nem tudjuk az ördög ügyvédjeként számolni a hanghibákat, amikor nemcsak fülünk, de szemünk előtt is lejátszódik a varázslat, amely a NAGY GALOPP előadását jellemzi. Eszünkbe sem jut, hogy a formai építkezést megakasztó, zavaró körülményként fogjuk fel Cziffra időnkénti eltűnéseit, elrövidüléseit. Tulajonképpen – s ez látvány tekintetében is érvényes – nem találunk egyetlen hangot, egyetlen megoldást sem, amelynek létét túlságosan nehéz lenne megindokolni. Nincs egyetlen momentum sem, amely – úgymond – „kilógna a képből”. Unalom, sztereotípiák, stílári bizonytalanok: e helyütt ismeretlen fogalmak. S akiben esetleg felöltene, hogy a művész vélt vagy látszólagos flegmatikus magatartását felrója, az rossz helyen tapogatózik: természeti tüneménnyel áll szemben,

akiről ezek a „vádak” úgy peregnek le, mint-ha nem is léteznének. Mint ahogy a gyümölcsfát sem érdeklí, hogy fogadják természet a piacon, el lehet képzelni, mit gondolhatott a „fogadtatásról” minden idők billentyűseinek egyik legkiemelkedőbb egyénisége.

Visszatérve, miért is tenném tananyagká, de legalábbis minél szélesebb körben hozzáférhetővé az EMI/BBC frissen publikált anyagát? Mert pótolhatatlan, mesterségesen létre nem hozható értéket képvisel. Összegezve: a művészetben a legtöbbel, a teremtőerő kisugárzásával ajándékoznak meg a fekete-fehér képsorok. „Ennyit tudok, ezt vállalom, de tisztában is vagyok vele, hogy mindez mit ér; ha tetszik, ti is megpróbálhatjátok” – foglalható össze ennek a videokazettának talán legfontosabb üzenete a szakma, a zenekedvelők,

az utókor számára. Talán paradoxon, hogy mindez ilyen nagyságrendű produkcióhoz társul. De – mint általában a természetben – a legegyszerűbbnek, legkézenfekvőbbnek tűnő dolgok hordozzák egyben a legtöbb rejtélyt, ellentmondást is. Már csak egy, kissé nyugtalanító kérdés marad ezek után: van-e egyáltalán esélyünk, hogy ehhez hasonlót élő előadásban is hallhassunk? *Még egy* Cziffra valószínűleg ugyanolyan okok miatt nem lesz, mint amilyeneket Liszt sorol fel Paganiniről írt nekrológjában. De ha a Cziffra által a lehető legmagasabb szinten képviselt – bizonyos körök bizonyos megfontolásaitól vezérelve kevésbé hasznosnak ítélt – eszmények eltűnnek, már rá is léptünk a muzsika sorvadásának útjára, mely hová vezethet máshová, mint a csendes kimúláshoz?

Kocsis Zoltán

A „NAGY ÍRÓPER” VÁDIRATÁHOZ

Amikor októberi számunkban közzétettük az úgynevezett „nagy íróper” vádiratát, azt gondoltuk, nyilvánvaló, hogy a vádirat szerzői a vádlottak és a tanúk vallomásait nem szó szerint idézik (illetve hivatkoznak rájuk), hanem átfogalmazva őket, kiragadva a szövegösszefüggésből, csaknem minden esetben oly módon, hogy azok terhelők legyenek a vádlottakra. Sinka Erzsébet kísérszövege utalt is erre: „a VÁDIRAT a hatóság sajátos nyelvén fogalmazza meg az írók és a tanúk közléseit”. Minthogy közleményünk visszhangjából arra következtethetünk, hogy félreértésekre került sor, ezúttal is hangsúlyozzuk, hogy a VÁDIRAT a kihallgatások során elhangzottakat több esetben rosszindulatúan és célzatosan átfogalmazta; egyébként – mint Sinka Erzsébet is megjegyzi – „a vallomások jegyzőkönyvét is a vizsgálók fogalmazták, magnófelvételt csak a tárgyaláson használtak”. – *A szerkesztőség.*

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap, a Soros-alapítvány és a József Attila-alapítvány támogatásával jelenik meg

A HOLMI novellapályázata lezárult; eredményt a debreceni Irodalmi Napokon november 13-án hirdetünk, a részletes eredményt folyóiratunk decemberi számában tesszük közzé.